PRICES OF THE

OXFORD POCKET CLASSICS.

	Paper. s.	Paper. d.	Bound. s.	Bound. d.
Æschines in Ctesiphontem, et Demosthenes de Corona	1	6	2	0
Æschylus	2	6	3	0
Aristophanes. 2 vols.	5	0	6	0
Aristotelis Ethica	1	6	2	0
Cæsaris Commentarii, cum Supplementis Auli Hirtii et aliorum	2	0	2	6
——— Commentarii de Bello Gallico ...	1	0	1	6
——————— de Bello Civili ...	1	0	1	6
Cicero de Officiis, de Senectute, et de Amicitia	1	6	2	0
Ciceronis Tusculanarum Disputationum Libri V.	1	6	2	0
——— Orationes Selectæ	3	0	3	6
Cornelius Nepos	1	0	1	4
Euripides. 3 vols.	5	0	6	6
——— Tragœdiæ Sex	3	0	3	6
Herodotus. 2 vols.	5	0	6	0
Homeri Ilias	3	0	3	6
——— Odyssea	2	6	3	0
Horatius	1	6	2	0
Juvenalis et Persius	1	0	1	6
Livius. 4 vols.	5	0	6	[illegible]

C. SALLUSTII CRISPI

OPERA OMNIA.

OXONII,

ET LONDINI, 6 SOUTHAMPTON-STREET, STRAND:

APUD PARKER ET SOCIOS.

M DCCC LXXXVI.

OXONII: EXCUDEBANT PARKER ET SOCII.

EDITORIS MONITUM.

In hac editione textum Orellianum (Turici, 8vo. 1840.) secuti sumus, interpunctione itemque verborum scriptura subinde mutata: Historiarum Fragmenta minora, itemque Indicem Fragmentorum, ex editione Gerlachiana (Basil. 8vo. 1832.) desumpsimus: capitula minora (seu *paragrapha,*) ad mentem Friderici Kritzii (Lips. 8vo. 1828-34) distinximus: notas chronologicas summis paginis affiximus. Indicem Nominum Propriorum, ope Joannis Casp. Orellii *Onomastici Tulliani,* itemque Guilielmi Smith *Dict. Biogr. Gr. et Rom.*, ipsi confecimus.

Oxonii,
Febr. 1849.

ARGUMENTA.

CATILINÆ.

Procemium, c. 1—4. Catilinæ ingenium et pravi mores, 5. Instituta majorum et eorum probitas, 6—9. Morum corruptionis causæ, 10—13. Catilina quemque flagitiosissimum sibi adjungit; ejus stupra nefanda; juventutem corrumpit, consiliumque reipublicæ opprimendæ capit; res domi militiæque inceptis ejus opportunæ, 14—16. Conjuratos omnes in unum convocat; notabiliorum nomina, 17. Digressio de superiore Catilinæ conjuratione, 18, 19. Catilinæ ad conjuratos oratio, &c., 20—22. Fulvia, conjurationis a Q. Curio certior facta, eam compluribus patefacit; idcirco M. Tullius Cicero consul declaratur, 23—25. Catilina a consulatu prohibitus, bellum facere constituit; ipse Romæ insidias parans, e conjuratis alium alio dimittit, 26, 27. Insidiæ Ciceroni paratæ, ei per Fulviam enuntiantur; rem ad senatum refert, 28, 29. Catilina in Manliana castra proficiscitur; senatus Catilinam et Manlium hostes judicat, 30—36. Plebes Catilinæ incepta probat, et quas ob causas, 37—39. Lentulus cæterique conjurationis principes indicio T. Volturcii et legatorum Allobrogum convicti, 40—50. Cæsaris et Catonis orationes in senatu habitæ; eorum mores inter se comparati, 51—54. Lentulus cæterique morte mulctantur, 55. Catilina, fuga in Galliam prohibitus, cum Antonio consule manus conserit; fusus, et strenue pugnans moritur, 56—61.

BELLI JUGURTHINI.

Procemium, c. 1—4. Sallustius pauca repetit de amicitia a Masinissa cum Romanis inita, 5. Micipsa invidia permotus Jugurtham ad bellum Numantinum mittit, 6—8. Eum bello confecto cum gloria redeuntem Micipsa adoptat, 9. Obitus Micipsæ; Hiempsal iracundiam Jugurthæ excitans ab eo per dolum interficitur, 10—12. Adherbal in prælio victus Romam contendit; oratio ejus in senatu, 13, 14. Decem legati, qui regnum Micipsæ inter Jugurtham et Adherbalem dividant, in Numidiam mittuntur, 15, 16. (Digressio de Africa et ejus incolis, 17—19.) Post legatorum discessum Jugurtha regnum Adherbalis invadit; Cirtam oppugnat, 20, 21. Adherbal, deditione facta, a Jugurtha necatur, 22—26. Calpurnius Bestia in Numidiam missus, muneribus corrumpitur, 27—29. L. Cassius in Africam, ut Jugurtham Romam ducat, mittitur, 30—32. Jugurtha Romæ causam dicturus, C. Bæbium trib. pl. pecunia corrumpit, 33, 34. A senatu propter cædem Massivæ Italia decedere jussus, in Africam redit, 35. Albinus Cos. in Africam proficiscitur; Jugurtha autem moras trahente, in Italiam redit, 36. Aulus, Albini frater, Suthul oppugnat; a Jugurtha victus, jugum subire et Numidia decedere cogitur, 37, 38. Numidia provincia Metello evenit, cujus prudentia ac vigore exercitus ex inertia in disciplinam reducitur, 39—45. Jugurtha nuntios, qui de deditione paciscantur, ad Metellum mittit; sed eo moras trahente armis certare statuit, 46—49. Manus conserunt, Jugurtha autem victus se in loca saltuosa recipit, 50—54. Dis supplicia propter res a Metello prospere gestas a senatu decreta, 55. Jugurtha, Bomilcare hortante, primo deditionem facere, deinde mutato animo de integro bellum sumere statuit, 56—62 Marius consulatum affec-

tat, 63—65. Vagenses centuriones et tribunos militares Romanos die festo inter epulas obtruncant, 66, 67. Metellus Vagam expugnat et de Vagensibus supplicium sumit, 68, 69. Bomilcar, dum insidias Jugurthæ struit, morte mulctatur, 70—72. Marius consul declaratur; bellum contra Jugurtham ei commissum, 73. Jugurtha in prælio a Metello victus, Thalam pervenit, 74, 75. Metellus Thalam, Jugurtha ex oppido noctu profugiente, expugnat, 76. Leptitani a Metello præsidium et præfectum propter Hamilcarem novis rebus studentem impetrant, 77. (Digressio de Lepti Sidoniorum colonia, 78, 79.) Jugurtha una cum Boccho Mauritaniæ rege ad Cirtam contendit, 80, 81. Metellus, de Numidia provincia Mario data per literas certior factus, parum diligenter bellum gerit, 82, 83. Marius in Africam pervenit; exercitus ei traditur, 84—87. Metellus Romam redit, 88. Marius Capsam expugnat, 89—91. Castellum munitissimum, in quo regis erant thesauri, a Mario per Ligurem quendam captum, 92—94. Sulla cum equitatu in Marii castra venit; ejus mores, 95, 96. Marius, Jugurthæ et Bocchi exercitibus fusis, in hiberna decedit, 97—99. Bocchus in amicitiam a senatu receptus, 100—102. Jugurtha a Boccho diu hæsitante tandem Sullæ traditur; Romam adducitur; Marius magna gloria consul triumphat, 103—114.

FASTI SALLUSTIANI.

A.C.	A.U.C.	
86.	668.	L. Cornelio Cinna II., C. Mario VII. Coss., C. Sallustius Crispus natus, mense Oct.
52.	702.	Cn. Pompeio Magno III. Cos., Tribunus Plebis cum Q. Pompeio Rufo et T. Munatio Planco.
50.	704.	L. Æmilio Paullo, C. Claudio Marcello Coss., e Senatu ejicitur.
46.	708.	C. Julio Cæsare III., M. Æmilio Lepido Coss., Prætor Cæsarem in bello Africano comitatur, ibique ab eo pro Consule cum imperio relictus.
34.	720.	L. Scribonio Libone, M.' Antonio II. Coss., moritur, mense Maio.

C. SALLUSTII CRISPI

C A T I L I N A.

OMNIS homines, qui sese student præstare ceteris 1
animalibus, summa ope niti decet, vitam silentio ne
transeant veluti pecora, quæ natura prona atque ventri
obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo et 2
corpore sita est; animi imperio, corporis servitio magis
utimur; alterum nobis cum Dîs, alterum cum belluis
commune est. Quo mihi rectius videtur ingenii quam 3
virium opibus gloriam quærere, et, quoniam vita ipsa
qua fruimur brevis est, memoriam nostri quam max-
ume longam efficere. Nam divitiarum et formæ gloria 4
fluxa atque fragilis est, virtus clara æternaque habetur.
Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine 5
corporis an virtute animi res militaris magis procederet.
Nam et prius quam incipias consulto, et ubi consulueris 6
mature facto opus est. Ita utrumque per se indigens, 7
alterum alterius auxilio eget.

Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id 2
primum fuit,) divorsi, pars ingenium, alii corpus exer-
cebant; etiamtum vita hominum sine cupiditate agita-
batur, sua cuique satis placebant. Postea vero quam 2
in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii et Athenienses
cœpere urbis atque nationes subigere, lubidinem domi-

nandi causam belli habere, maxumam gloriam in maxumo
imperio putare, tum demum periculo atque negotiis
compertum est, in bello plurimum ingenium posse.
3 Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace
ita, ut in bello, valeret, æquabilius atque constantius
sese res humanæ haberent, neque aliud alio ferri, neque
4 mutari ac misceri omnia cerneres. Nam imperium
facile his artibus retinetur, quibus initio partum est.
5 Verum ubi pro labore desidia, pro continentia et æqui-
tate lubido atque superbia invasere, fortuna simul cum
6 moribus immutatur. Ita imperium semper ad optumum
7 quemque a minus bono transfertur. Quæ homines arant,
8 navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi
mortales dediti ventri atque somno, indocti incultique
vitam sicuti peregrinantes transiere; quibus profecto
contra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit.
Eorum ego vitam mortemque juxta æstumo, quoniam
9 de utraque siletur. Verum enimvero is demum mihi
vivere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio
intentus præclari facinoris aut artis bonæ famam quæ-
10 rit. Sed in magna copia rerum aliud alii natura iter
ostendit.

3 Pulchrum est bene facere reipublicæ; etiam bene
dicere haud absurdum est; vel pace vel bello clarum fieri
licet; et qui fecere et qui facta aliorum scripsere, multi
2 laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam
par gloria sequitur scriptorem et actorem rerum, tamen
in primis arduum videtur res gestas scribere; primum
quod facta dictis exæquanda sunt, dehinc quia plerique,
quæ delicta reprehenderis, malevolentia et invidia dicta
putant; ubi de magna virtute atque gloria bonorum
memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo
animo accipit, supra ea veluti ficta pro falsis ducit.

Sed ego adolescentulus initio sicuti plerique studio ad 3
rempublicam latus sum, ibique mihi multa adversa
fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute,
audacia, largitio, avaritia vigebant. Quæ tametsi ani- 4
mus aspernabatur, insolens malarum artium, tamen inter
tanta vitia imbecilla ætas ambitione corrupta tenebatur:
ac me, quum ab reliquorum malis moribus dissentirem, 5
nihilo minus honoris cupido eadem qua ceteros fama
atque invidia vexabat.

Igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis 4
requievit et mihi reliquam ætatem a republica procul
habendam decrevi, non fuit consilium socordia atque
desidia bonum otium conterere; neque vero agrum co-
lendo aut venando, servilibus officiis, intentum ætatem
agere; sed a quo incepto studioque me ambitio mala 2
detinuerat, eodem regressus statui res gestas populi
Romani carptim, ut quæque memoria digna videbantur,
perscribere; eo magis, quod mihi a spe, metu, partibus
reipublicæ animus liber erat. Igitur de Catilinæ con- 3
juratione quam verissume potero paucis absolvam: nam 4
id facinus in primis ego memorabile existumo sceleris
atque periculi novitate. De cujus hominis moribus 5
pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi
faciam.

Lucius Catilina, nobili genere natus, fuit magna 5
vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque.
Huic ab adolescentia bella intestina, cædes, rapinæ, 2
discordia civilis grata fuere, ibique juventutem suam
exercuit. Corpus patiens inediæ, algoris, vigiliæ, supra 3
quam cuiquam credibile est. Animus audax, subdolus, 4
varius, cujus rei lubet simulator ac dissimulator, alieni
appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus; satis
eloquentiæ, sapientiæ parum. Vastus animus immode- 5

6 rata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc
post dominationem Lucii Sullæ lubido maxuma invaserat
reipublicæ capiundæ, neque id quibus modis asseque-
retur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat.
7 Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia
rei familiaris et conscientia scelerum, quæ utraque his
8 artibus auxerat, quas supra memoravi. Incitabant præ-
terea corrupti civitatis mores, quos pessuma ac divorsa
9 inter se mala, luxuria atque avaritia, vexabant. Res
ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tem-
pus admonuit, supra repetere ac paucis instituta majo-
rum domi militiæque; quomodo rempublicam habuerint
quantamque reliquerint, ut paullatim immutata ex pul-
cherruma pessuma ac flagitiosissuma facta sit, disserere.
6 Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere at-
que habuere initio Trojani, qui Ænea duce profugi
sedibus incertis vagabantur, cumque his Aborigines,
genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio,
2 liberum atque solutum. Hi postquam in una mœnia
convenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio
more viventes, incredibile memoratu est quam facile
3 coaluerint. Sed postquam res eorum civibus, moribus,
agris aucta, satis prospera satisque pollens videbatur,
sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia
4 orta est. Igitur reges populique finitumi bello ten-
tare, pauci ex amicis auxilio esse; nam ceteri metu
5 perculsi a periculis aberant. At Romani domi militiæ-
que intenti festinare, parare, alius alium hortari, hosti-
bus obviam ire, libertatem, patriam, parentesque armis
tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis
atque amicis auxilia portabant, magisque dandis quam
6 accipiundis beneficiis amicitias parabant. Imperium
legitumum, nomen imperii regium habebant; delecti,

quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia va-
lidum erat, reipublicæ consultabant; hi vel ætate vel
curæ similitudine patres appellabantur. Post, ubi 7
regium imperium, quod initio conservandæ libertatis
atque augendæ reipublicæ fuerat, in superbiam domi-
nationemque convortit, immutato more annua imperia
binosque imperatores sibi fecere; eo modo minume
posse putabant per licentiam insolescere animum huma-
num.

Sed ea tempestate cœpere se quisque magis ex- 7
tollere magisque ingenium in promptu habere. Nam 2
regibus boni quam mali suspectiores sunt, semperque
his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas incre- 3
dibile memoratu est adepta libertate quantum brevi
creverit; tanta cupido gloriæ incesserat. Jam primum 4
juventus, simul ac belli patiens erat, in castris per
laborem usu militiam discebat, magisque in decoris
armis et militaribus equis quam in scortis atque con-
viviis lubidinem habebant. Igitur talibus viris non 5
labos insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat,
non armatus hostis formidolosus; virtus omnia domu-
erat. Sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat: 6
sic se quisque hostem ferire, murum adscendere, con-
spici dum tale facinus faceret, properabat; eas divitias
eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant;
laudis avidi, pecuniæ liberales erant; gloriam ingentem,
divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus 7
in locis maxumas hostium copias populus Romanus par-
va manu fuderit, quas urbis natura munitas pugnando
ceperit, ni ea res longius nos ab incepto traheret.

Sed profecto fortuna in omni re dominatur; ea res 8
cunctas ex lubidine [magis] quam ex vero celebrat
obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicuti ego æstu- 2

mo, satis amplæ magnificæque fuere, verum aliquanto
3 minores tamen quam fama feruntur. Sed quia pro-
venere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum
orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur.
4 Ita eorum, qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum
5 ea verbis potuere extollere præclara ingenia. At populo
Romano nunquam ea copia fuit, quia prudentissumus
quisque maxume negotiosus erat; ingenium nemo sine
corpore exercebat; optumus quisque facere quam di-
cere, sua ab aliis benefacta laudari quam ipse aliorum
narrare malebat.

9 Igitur domi militiæque boni mores colebantur, con-
cordia maxuma, minuma avaritia erat, jus bonumque
2 apud eos non legibus magis quam natura valebat. Jur-
gia, discordias, simultates cum hostibus exercebant,
cives cum civibus de virtute certabant; in suppliciis Deo-
3 rum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Dua-
bus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat, æqui-
4 tate, seque remque publicam curabant. Quarum rerum
ego maxuma documenta hæc habeo, quod in bello sæpius
vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem
pugnaverant, quique tardius revocati prœlio excesserant,
quam qui signa relinquere aut pulsi loco cedere ausi
5 erant; in pace vero, quod beneficiis quam metu impe-
rium agitabant, et accepta injuria ignoscere quam per-
sequi malebant.

10 Sed ubi labore atque justitia respublica crevit, reges
magni bello domiti, nationes feræ et populi ingentes vi
subacti, Carthago, æmula imperii Romani, ab stirpe
interiit, cuncta maria terræque patebant, sævire fortuna
2 ac miscere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias
atque asperas res facile toleraverant, his otium, divitiæ,
3 optandæ aliis, oneri miseriæque fuere. Igitur primo

pecuniæ, deinde imperii cupido crevit; ea quasi mate-
ries omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem, 4
probitatem ceterasque artis bonas subvortit; pro his
superbiam, crudelitatem, Deos negligere, omnia venalia
habere edocuit. Ambitio multos mortalis falsos fieri 5
subegit, aliud clausum in pectore, aliud in lingua
promptum habere, amicitias inimicitiasque non ex re,
sed ex commodo æstumare, magisque vultum quam
ingenium bonum habere. Hæc primo paullatim cres- 6
cere, interdum vindicari; post, ubi contagio quasi pesti-
lentia invasit, civitas immutata, imperium ex justissumo
atque optumo crudele intolerandumque factum.

Sed primo magis ambitio quam avaritia animos ho- 11
minum exercebat, quod tamen vitium propius virtu-
tem erat. Nam gloriam, honorem, imperium bonus et 2
ignavus æque sibi exoptant; sed ille vera via nititur,
huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis con-
tendit. Avaritia pecuniæ studium habet, quam nemo 3
sapiens concupivit; ea quasi venenis malis imbuta cor-
pus animumque virilem effeminat, semper infinita, in-
satiabilis est, neque copia neque inopia minuitur. Sed 4
postquam L. Sulla, armis recepta republica, bonis
initiis malos eventus habuit, rapere omnes, trahere,
domum alius, alius agros cupere, neque modum neque
modestiam victores habere, fœda crudeliaque in civibus
facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exerci- 5
tum, quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret,
contra morem majorum luxuriose nimisque liberaliter
habuerat; loca amœna, voluptaria facile in otio ferocis
militum animos molliverant. Ibi primum insuevit ex- 6
ercitus populi Romani amare, potare; signa, tabulas
pictas, vasa cælata mirari; ea privatim et publice rapere;
delubra spoliare; sacra profanaque omnia polluere. Igi- 7
tur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil

reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium
animos fatigant; ne illi corruptis moribus victoriæ
temperarent.

12 Postquam divitiæ honori esse cœpere, et eas gloria,
imperium, potentia sequebatur, hebescere virtus, pau-
pertas probro haberi, innocentia pro malevolentia duci
2 cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria atque
avaritia cum superbia invasere; rapere, consumere, sua
parvi pendere, aliena cupere, pudorem, pudicitiam,
divina atque humana promiscua, nihil pensi neque
3 moderati habere. Operæ pretium est, quum domos at-
que villas cognoveris in urbium modum exædificatas,
visere templa Deorum, quæ nostri majores, religiosissumi
4 mortales, fecere. Verum illi delubra Deorum pietate,
domos suas gloria decorabant, neque victis quidquam
5 præter injuriæ licentiam eripiebant. At hi contra igna-
vissumi homines per summum scelus omnia ea sociis
adimere, quæ fortissumi viri victores reliquerant; pro-
inde quasi injuriam facere id demum esset imperio uti.

13 Nam quid ea memorem, quæ, nisi his qui videre,
nemini credibilia sunt? a privatis compluribus sub-
2 vorsos montis, maria constructa esse. Quibus mihi
videntur ludibrio fuisse divitiæ; quippe quas honeste
habere licebat, abuti per turpitudinem properabant.
3 Sed lubido stupri, ganeæ ceterique cultus non minor
incesserat; viri muliebria pati, mulieres pudicitiam in
propatulo habere; vescendi causa terra marique omnia
exquirere; dormire prius quam somni cupido esset;
non famem aut sitim neque frigus neque lassitudinem
4 opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. Hæc juven-
tutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora in-
5 cendebant. Animus imbutus malis artibus haud facile
lubidinibus carebat; eo profusius omnibus modis quæ-
stui atque sumptui deditus erat.

In tanta tamque corrupta civitate Catilina, id quod 14
factu facillumum erat, omnium flagitiorum atque facino-
rum circum se tamquam stipatorum catervas habebat.
Nam quicunque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, 2
pene bona patria laceraverat, quique alienum æs grande
conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret, præ- 3
terea omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judi-
ciis aut pro factis judicium timentes, ad hoc quos
manus atque lingua perjurio aut sanguine civili alebat,
postremo omnes, quos flagitium, egestas, conscius ani-
mus exagitabat, hi Catilinæ proxumi familiaresque erant.
Quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam ejus 4
inciderat, quotidiano usu atque illecebris facile par
similisque ceteris efficiebatur. Sed maxume adoles- 5
centium familiaritates appetebat; eorum animi molles
et ætate fluxi dolis haud difficulter capiebantur. Nam 6
ut cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta
præbere, aliis canes atque equos mercari, postremo
neque sumptui neque modestiæ suæ parcere, dum illos
obnoxios fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos 7
qui ita existumarent, juventutem, quæ domum Catilinæ
frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse; sed
ex aliis rebus magis quam quod cuiquam id compertum
foret, hæc fama valebat.

Jam primum adolescens Catilina multa nefanda 15
stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote
Vestæ, alia hujuscemodi contra jus fasque. Postremo 2
captus amore Aureliæ Orestillæ, cujus præter formam
nihil unquam bonus laudavit, quod ea nubere illi
dubitabat, timens privignum adulta ætate, pro certo
creditur necato filio vacuam domum scelestis nuptiis
fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa 3
fuisse facinoris maturandi. Namque animus impurus, 4

Dîs hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat; ita conscientia mentem excitam vastabat.
5 Igitur colos exsanguis, fœdi oculi, citus modo, modo tardus incessus; prorsus in facie vultuque vecordia inerat.

16 Sed juventutem, quam, ut supra diximus, illexerat,
2 multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere, post, ubi eorum famam atque pudorem attriverat,
3 majora alia imperabat; si causa peccandi in præsens minus suppetebat, nihilominus insontis sicuti sontis circumvenire, jugulare; scilicet, ne per otium torpescerent manus aut animus, gratuito
4 potius malus atque crudelis erat. His amicis sociisque confisus Catilina, simul quod æs alienum per omnis terras ingens erat, et quod plerique Sullani milites, largius suo usi, rapinarum et victoriæ veteris memores civile bellum exoptabant, opprimundæ reipublicæ consilium
5 cepit. In Italia nullus exercitus; Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat; ipsi consulatum petenti magna spes; senatus nihil sane intentus; tutæ tranquillæque res omnes; sed ea prorsus opportuna Catilinæ.

17 A. C. 64. A. U. C. 690. Igitur circiter Calendas Junias, L. Cæsare et C. Figulo consulibus, primo singulos appellare, hortari alios, alios tentare; opes suas, imparatam rempublicam, magna præmia conjurationis docere.
2 Ubi satis explorata sunt quæ voluit, in unum omnis convocat, quibus maxuma necessitudo et plurimum audaciæ
3 inerat. Eo convenere senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. et Servius Sullæ, Servii filii, L. Vargunteius, Q. Annius,
4 M. Porcius Læca, L. Bestia, Q. Curius; præterea ex

equestri ordine M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P.
Gabinius Capito, C. Cornelius; ad hoc multi ex coloniis
et municipiis, domi nobiles. Erant prætcrea complures 5
paullo occultius consilii hujusce participes nobiles, quos
magis dominationis spes hortabatur quam inopia aut
aliqua necessitudo. Ceterum juventus pleraque, sed 6
maxume nobilium, Catilinæ inceptis favebat; quibus
in otio vel magnifice vel molliter vivere copia erat, in-
certa pro certis, bellum quam pacem malebant. Fuere 7
item ea tempestate qui crederent M. Licinium Crassum
non ignarum ejus consilii fuisse; quia Cn. Pompeius in-
visus ipsi magnum exercitum ductabat, cujusvis opes
voluisse contra illius potentiam crescere; simul confisum,
si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

Sed antea item conjuravere pauci contra rempub- 18
licam, in quibus Catilina fuit; de qua quam veris- 2
sume potero, dicam. L. Tullo et M. Lepido con-
sulibus[a], P. Autronius et P. Sulla designati consules,
legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. Post
paullo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, pro- 3
hibitus erat consulatum petere, quod intra legiti-
mos dies profiteri nequiverat. Erat eodem tempore 4
Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens,
factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia
atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina et 5
Autronius, circiter Nonas Decembris, consilio commu-
nicato parabant in Capitolio Calendis Januariis L. Cot-
tam et L. Torquatum consules interficere; ipsi fas-
cibus correptis Pisonem cum exercitu ad obtinendas
duas Hispanias mittere[b]. Ea re cognita, rursus in 6
Nonas Februarias consilium cædis transtulerant. Jam 7
tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus

[a] A. C. 66, A. U. C. 688. [b] A. C. 65, A. U. C. 689.

8 perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturas-
set pro curia signum sociis dare, eo die post conditam
urbem Romam pessumum facinus patratum foret.
Quia nondum frequentes armati convenerant, ea res
consilium diremit.

19 Postea Piso in citeriorem Hispaniam quæstor pro
prætore missus est, adnitente Crasso, quod eum infes-
2 tum inimicum Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen
senatus provinciam invitus dederat; quippe fœdum
hominem a republica procul esse volebat; simul quia
boni complures præsidium in eo putabant, et jam tum
3 potentia Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso in pro-
vincia ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat,
4 iter faciens occisus est. Sunt qui ita dicunt, imperia
ejus injusta, superba, crudelia barbaros nequivisse pati;
5 alii autem equites illos Cn. Pompeii veteres fidosque
clientis voluntate ejus Pisonem aggressos; nunquam
Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia
6 sæva multa ante perpessos. Nos eam rem in medio
relinquemus. De superiore conjuratione satis dictum.

20 Catilina, ubi eos, quos paullo ante memoravi, conve-
nisse videt, tametsi cum singulis multa sæpe egerat,
tamen in rem fore credens universos appellare et cohor-
tari, in abditam partem ædium secedit, atque ibi, omnibus
arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit:—

2 "Ni virtus fidesque vestra spectata mihi forent,
nequidquam opportuna res cecidisset; spes magna,
dominatio in manibus frustra fuissent. Neque ego per
ignaviam aut vana ingenia incerta pro certis captarem.
3 Sed quia multis et magnis tempestatibus vos cognovi
fortis fidosque mihi, eo animus ausus est maxumum
atque pulcherrumum facinus incipere, simul quia vobis
4 eadem quæ mihi bona malaque esse intellexi; nam idem

velle atque idem nolle, ea demum firma amicitia est.
Sed ego quæ mente agitavi omnes jam antea divorsi 5
audistis. Ceterum mihi in dies magis animus accen- 6
ditur, quum considero, quæ conditio vitæ futura sit,
nisi nosmet ipsi vindicamus in libertatem. Nam post- 7
quam respublica in paucorum potentium jus atque di-
tionem concessit, semper illis reges, tetrarchæ vectigales
esse; populi, nationes stipendia pendere; ceteri omnes,
strenui, boni, nobiles atque ignobiles vulgus fuimus
sine gratia, sine auctoritate, iis obnoxii, quibus, si
respublica valeret, formidini essemus. Itaque omnis 8
gratia, potentia, honos, divitiæ apud illos sunt, aut
ubi illi volunt; nobis reliquere pericula, repulsas, ju-
dicia, egestatem. Quæ quousque tandem patiemini for- 9
tissumi viri? Nonne emori per virtutem præstat quam
vitam miseram atque inhonestam, ubi alienæ superbiæ
ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verum enimvero 10
pro Deûm atque hominum fidem victoria in manu no-
bis est, viget ætas, animus valet; contra illis annis
atque divitiis omnia consenuerunt. Tantummodo incep-
to opus est; cetera res expediet. Etenim quis morta- 11
lium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias
superare, quas profundant in exstruendo mari et mon-
tibus coæquandis, nobis rem familiarem etiam ad ne-
cessaria deesse? illos binas aut amplius domos con-
tinuare, nobis larem familiarem nusquam ullum esse?
Quum tabulas, signa, toreumata emunt, nova diruunt, 12
alia ædificant, postremo omnibus modis pecuniam tra-
hunt vexant, tamen summa lubidine divitias [suas]
vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris æs 13
alienum, mala res, spes multo asperior; denique quid
reliqui habemus præter miseram animam? Quin igitur 14
expergiscimini? En illa, illa, quam sæpe optastis, liber-

tas, præterea divitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt.
15 Fortuna omnia ea victoribus præmia posuit. Res, tem-
pus, pericula, egestas, belli spolia magnifica magis quam
16 oratio mea vos hortentur. Vel imperatore vel milite me
utimini; neque animus neque corpus a vobis aberit.
17 Hæc ipsa, ut spero, vobiscum una consul agam, nisi
forte me animus fallit, et vos servire magis quam impe-
rare parati estis."

21 Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde
omnia erant, sed neque res neque spes bona ulla, tamet-
si illis quieta movere magna merces videbatur, tamen
postulavere plerique, uti proponeret, quæ conditio belli
foret, quæ præmia armis peterent, quid ubique opis aut
2 spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas,
proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, ra-
pinas, alia omnia, quæ bellum atque lubido victorum fert.
3 Præterea esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mau-
ritania cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consilii
sui participes; petere consulatum C. Antonium, quem
sibi collegam fore speraret, hominem et familiarem et
omnibus necessitudinibus circumventum; cum eo se
4 consulem initium agundi facturum. Ad hoc maledictis
increpat omnis bonos, suorum unumquemque nominans
laudare; admonebat alium egestatis, alium cupiditatis
suæ, compluris periculi aut ignominiæ, multos victoriæ
5 Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium
animos alacris videt, cohortatus, ut petitionem suam
curæ haberent, conventum dimisit.

22 Fuere ea tempestate qui dicerent, Catilinam, oratione
habita, quum ad jusjurandum popularis sceleris sui ad-
igeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in
2 pateris circumtulisse; inde quum post exsecrationem
omnes degustavissent, sicuti in sollemnibus sacris fieri

consuevit, aperuisse consilium suum, atque eo [dictitare] fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta et hæc et multa præ- 3
terea existumabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magni- 4
tudine parum comperta est.

Sed in ea conjuratione fuit Q. Curius, natus haud 23
obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus, quem censores senatu probri gratia moverant. Huic homini 2
non minor vanitas inerat quam audacia; neque reticere, quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare, prorsus neque dicere neque facere quidquam pensi habebat. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consue- 3
tudo; cui quum minus gratus esset, quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria montisque polliceri cœpit, et minari interdum ferro, ni sibi obnoxia foret, postremo ferocius agitare quam solitus erat. At 4
Fulvia, insolentiæ Curii causa cognita, tale periculum reipublicæ haud occultum habuit, sed sublato auctore de Catilinæ conjuratione quæ quoque modo audierat compluribus narravit. Ea res in primis studia homi- 5
num accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidia 6
æstuabat, et quasi pollui consulatum credebant, si eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret. Sed ubi periculum advenit, invidia atque superbia post fuere.

Igitur comitiis habitis consules declarantur M. Tul- 24
lius et C. Antonius, quod factum primo popularis conjurationis concusserat. Neque tamen Catilinæ furor 2
minuebatur, sed in dies plura agitare, arma per Italiam locis opportunis parare, pecuniam sua aut amicorum fide sumptam mutuam Fæsulas ad Manlium quendam

3 portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea
tempestate plurimos cujusque generis homines adsci-
visse sibi dicitur, mulieres etiam aliquot, quæ primo
ingentis sumptus stupro corporis toleraverant, post ubi
ætas tantummodo quæstui neque luxuriæ modum fecerat,
4 æs alienum grande conflaverant. Per eas se Catilina
credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incen-
dere, viros earum vel adjungere sibi vel interficere.
25 Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis
2 audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque
forma, præterea viro, liberis satis fortunata fuit; litteris
Græcis et Latinis docta, psallere, saltare elegantius
quam necesse est probæ, multa alia, quæ instrumenta
3 luxuriæ sunt. Sed ei cariora semper omnia quam decus
atque pudicitia fuit; pecuniæ an famæ minus parceret,
haud facile discerneres; lubidine sic accensa, ut sæpius
4 peteret viros quam peteretur. Sed ea sæpe antehac
fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscia
5 fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. Verum
ingenium ejus haud absurdum; posse versus facere,
jocum movere, sermone uti vel modesto vel molli vel
procaci; prorsus multæ facetiæ multusque lepos inerat.
26 His rebus comparatis Catilina nihilominus in proxu-
mum annum consulatum petebat; sperans, si designatus
2 foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. Neque
interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat
Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus aut
3 astutiæ deerant. Namque a principio consulatus sui
multa pollicendo per Fulviam effecerat, ut Q. Curius,
de quo paullo ante memoravi, consilia Catilinæ sibi
4 proderet. Ad hoc collegam suum Antonium pactione
provinciæ perpulerat, ne contra rempublicam sentiret;
circum se præsidia amicorum atque clientium occulte

A. U. C. 691.]

habebat. Postquam dies comitiorum venit, et Catilinæ 5
neque petitio neque insidiæ, quas consuli in Campo
fecerat, prospere cessere, constituit bellum facere et
extrema omnia experiri, quoniam quæ occulte tentaverat aspera fœdaque evenerant.

Igitur C. Manlium Fæsulas atque in eam partem 27
Etruriæ, Septimium quendam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit; præterea alium
alio, quem ubique opportunum sibi fore credebat. In- 2
terea Romæ multa simul moliri, consuli insidias tendere,
parare incendia, opportuna loca armatis hominibus obsidere, ipse cum telo esse, item alios jubere, hortari, uti
semper intenti paratique essent, dies noctisque festinare,
vigilare, neque insomniis neque labore fatigari. Pos- 3
tremo ubi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte conjurationis principes convocat per M. Por- 4
cium Læcam, ibique multa de ignavia eorum questus,
docet se Manlium præmisisse ad eam multitudinem,
quam ad capiunda arma paraverat, item alios in alia
loca opportuna, qui initium belli facerent, seque ad
exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset; eum suis consiliis multum officere.

Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Corne- 28
lius eques Romanus operam suam pollicitus, et cum
eo L. Vargunteius senator constituere ea nocte paullo
post cum armatis hominibus sicuti salutatum introire
ad Ciceronem, ac de improviso domi suæ imparatum confodere. Curius ubi intelligit, quantum periculum con- 2
suli impendeat, propere per Fulviam Ciceroni dolum,
qui parabatur, enuntiat. Ita illi janua prohibiti tan- 3
tum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in 4
Etruria plebem sollicitare, egestate simul ac dolore injuriæ novarum rerum cupidam, quod Sullæ dominatione

agros bonaque omnia amiserat, præterea latrones cujusque generis, quorum in ea regione magna copia erat; nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

29 Ea quum Ciceroni nuntiarentur, ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlii quantus aut quo consilio foret satis compertum habebat, rem ad senatum
2 refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, darent operam consules, ne quid respublica detri-
3 menti caperet. Ea potestas per senatum more Romano magistratui maxuma permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis socios atque civis, domi militiæque imperium atque judicium summum habere; aliter sine populi jussu nulli earum rerum consuli jus est.

30 Post paucos dies L. Sænius senator in senatu litteras recitavit, quas Fæsulis allatas sibi dicebat, in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse cum magna
2 multitudine ante diem VI. Calendas Novembris. Simul, id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nuntiabant, alii conventus fieri, arma portari, Capuæ
3 atque in Apulia servile bellum moveri. Igitur senati decreto Q. Marcius Rex Fæsulas, Q. Metellus Creti-
4 cus in Apuliam circumque ea loca missi; hi utrique ad urbem imperatores erant; impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum, quibus omnia honesta atque inho-
5 nesta vendere mos erat. Sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; hisque permissum, uti pro tempore atque periculo exer-
6 citum compararent. Ad hoc, si quis indicavisset de conjuratione, quæ contra rempublicam facta erat, præ-

mium servo libertatem et sestertia centum, libero impunitatem ejus rei et sestertia ducenta; itemque de- 7
crevere, uti gladiatoriæ familiæ Capuam et in cetera municipia distribuerentur pro cujusque opibus; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, iisque minores magistratus præessent.

Quibus rebus permota civitas atque immutata urbis 31
facies erat; ex summa lætitia atque lascivia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia invasit;
festinare, trepidare, neque loco neque homini cuiquam 2
satis credere, neque bellum gerere, neque pacem habere,
suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, 3
quibus, reipublicæ magnitudine, belli timor insolitus incesserat, afflictare sese, manus supplices ad cælum tendere, miserari parvos liberos, rogitare, omnia pavere, superbia atque deliciis omissis sibi patriæque diffidere.
At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametsi 4
præsidia parabantur et ipse lege Plautia interrogatus
erat ab L. Paullo. Postremo dissimulandi causa aut 5
sui expurgandi, sicuti jurgio lacessitus foret, in senatum
venit. Tum M. Tullius consul, sive præsentiam ejus 6
timens sive ira commotus, orationem habuit luculentam atque utilem reipublicæ, quam postea scriptam edidit.
Sed ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dis- 7
simulanda omnia, demisso vultu, voce supplici postulare, "Patres conscripti ne quid de se temere crederent; ea familia ortum, ita se ab adolescentia vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet; ne existumarent, sibi, patricio homini, cujus ipsius atque majorum plurima beneficia in plebem Romanam essent, perdita republica opus esse, quum eam servaret M. Tullius, inquilinus
civis urbis Romæ." Ad hoc maledicta alia quum ad- 8
deret, obstrepere omnes, hostem [atque] parricidam

9 vocare. Tum ille furibundus, "Quoniam quidem circumventus," inquit, "ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina restinguam."

32 Dein se ex curia domum proripuit; ibi multa ipse secum volvens, quod neque insidiæ consuli procedebant et ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam, optumum factu credens exercitum augere ac prius quam legiones scriberentur, antecapere quæ bello usui forent, nocte intempesta cum paucis in Manliana castra pro-
2 fectus est. Sed Cethego atque Lentulo ceterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent opes factionis confirment, insidias consuli maturent, cædem, incendia aliaque belli facinora parent; sese propediem cum magno exercitu ad urbem acces-
3 surum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Marcium Regem mittit cum mandatis hujuscemodi :—

33 "Deos hominesque testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab injuria tuta forent, qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate feneratorum plerique patriæ, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus; neque cuiquam nostrum licuit more majorum lege uti, neque amisso patrimonio liberum corpus habere, tanta sævitia feneratorum atque prætoris
2 fuit. Sæpe majores vestrum miseriti plebis Romanæ, decretis suis inopiæ ejus opitulati sunt; ac novissume memoria nostra, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est.
3 Sæpe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut
4 superbia magistratuum, armata a patribus secessit. At nos non imperium neque divitias petimus, quarum rerum causa bella atque certamina omnia inter mortalis sunt,

sed libertatem, quam nemo bonus nisi cum anima simul amittit. Te atque senatum obtestamur, consulatis mi- 5
seris civibus; legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis; neve nobis eam necessitudinem imponatis, ut quæramus, quonam modo maxume ulti sanguinem nostrum pereamus."

Ad hæc Q. Marcius respondit: "Si quid ab senatu 34
petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur; ea mansuetudine atque misericordia senatum populumque Romanum semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustra auxilium petiverit." At Catilina 2
ex itinere plerisque consularibus, præterea optumo cuique, litteras mittit: "Se falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere; Massiliam in exilium proficisci; non quo sibi tanti sceleris conscius esset, sed uti respublica quieta foret, neve ex sua contentione seditio oriretur." Ab his longe diversas litteras Q. Catulus in senatu re- 3
citavit, quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat; earum exemplum infra scriptum est:—

"L. Catilina Q. Catulo. Egregia tua fides re cog- 35
nita, grata mihi, in magnis meis periculis fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in 2
novo consilio non statui parare, satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi, quam mediusfidius veram licet cognoscas. Injuriis contumeliisque 3
concitatus, quod fructu laboris industriæque meæ privatus statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi, non quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem, quum et alienis nominibus liberalitas Orestillæ suis filiæque copiis persolveret; sed quod non dignos homines honore honestatos videbam, meque

4 falsa suspicione alienatum esse sentiebam. Hoc no-
mine satis honestas pro meo casu spes reliquæ digni-
5 tatis conservandæ sum secutus. Plura quum scribere
6 vellem, nuntiatum est vim mihi parari. Nunc Orestil-
lam commendo tuæque fidei trado: eam ab injuria de-
fendas, per liberos tuos rogatus. Haveto."

36 Sed ipse paucos dies commoratus apud C. Flaminium
in agro Arretino, dum vicinitatem antea sollicitatam
armis exornat, cum fascibus atque aliis imperii insigni-
2 bus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ
comperta sunt, senatus Catilinam et Manlium hostis
judicat; ceteræ multitudini diem statuit, ante quam
sine fraude liceret ab armis discedere præter rerum
3 capitalium condemnatis. Præterea decernit, uti con-
sules delectum habeant, Antonius cum exercitu Catili-
4 nam persequi maturet, Cicero urbi præsidio sit. Ea
tempestate mihi imperium populi Romani multo maxume
miserabile visum est, cui quum ad occasum ab ortu
solis omnia domita armis parerent, domi otium atque
divitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent, fuere
tamen cives, qui seque remque publicam obstinatis ani-
5 mis perditum irent. Namque duobus senati decretis,
ex tanta multitudine neque præmio inductus conjuratio-
nem patefecerat neque ex castris Catilinæ quisquam
omnium discesserat; tanta vis morbi uti tabes pleros-
que civium animos invaserat.

37 Neque solum illis aliena mens erat, qui conscii con-
jurationis fuerant, sed omnino cuncta plebes novarum
2 rerum studio Catilinæ incepta probabat. Id adeo more
3 suo videbatur facere. Nam semper in civitate, quibus
opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt, vetera
odere, nova exoptant, odio suarum rerum mutari omnia
student, turba atque seditionibus sine cura aluntur;

quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana 4
plebes, ea vero præceps ierat multis de causis. Primum 5
omnium, qui ubique probro atque petulantia maxume
præstabant, item alii per dedecora patrimoniis amissis,
postremo omnes, quos flagitium aut facinus domo ex-
pulerat, ii Romam sicut in sentinam confluxerant. De- 6
inde multi memores Sullanæ victoriæ, quod ex gregariis
militibus alios senatores videbant, alios ita divites, ut
regio victu atque cultu ætatem agerent, sibi quisque,
si in armis forent, ex victoria talia sperabat. Præterea 7
juventus, quæ in agris manuum mercede inopiam tolera-
verat, privatis atque publicis largitionibus excita, urba-
num otium ingrato labori prætulerat; eos atque alios
omnis malum publicum alebat. Quo minus mirandum 8
est homines egentis, malis moribus, maxuma spe, rei-
publicæ juxta ac sibi consuluisse. Præterea quorum 9
victoria Sullæ parentes proscripti, bona erepta, jus li-
bertatis imminutum erat, haud sane alio animo belli
eventum exspectabant. Ad hoc quicunque aliarum at- 10
que senatus partium erant, conturbari rempublicam
quam minus valere ipsi malebant. Id adeo malum 11
multos post annos in civitatem revorterat.

Nam postquam Cn. Pompeio et M. Crasso consuli- 38
bus tribunicia potestas restituta est, homines adolescen-
tes summam potestatem nacti, quibus ætas animusque
ferox erat, cœpere senatum criminando plebem exagi-
tare, dein largiundo atque pollicitando magis incendere;
ita ipsi clari potentesque fieri. Contra eos summa ope 2
nitebatur pleraque nobilitas, senatus specie, pro sua
magnitudine. Namque uti paucis verum absolvam, post 3
illa tempora quicunque rempublicam agitavere, honestis
nominibus, alii sicuti populi jura defenderent, pars quo
senatus auctoritas maxuma foret, bonum publicum si-

mulantes, pro sua quisque potentia certabant; neque illis modestia neque modus contentionis erat; utrique victoriam crudeliter exercebant.

39 Sed postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus est, plebis opes imminutæ,
2 paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliaque omnia tenere, ipsi innoxii, florentes, sine metu ætatem agere, ceteros judiciis terrere, quo plebem in
3 magistratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus novandi spes oblata est, vetus certamen animos
4 eorum arrexit. Quod si primo prœlio Catilina superior aut æqua manu discessisset, profecto magna clades atque calamitas rempublicam oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset, quin defessis et exsanguibus qui plus posset imperium atque
5 libertatem extorqueret. Fuere tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt; in his erat A. Fulvius, senatoris filius, quem retractum
6 ex itinere parens necari jussit. Isdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per se aut per alios sollicitabat, neque solum civis, sed cujusque modi genus hominum, quod modo bello usui foret.

40 Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat, eosque, si possit, impellat ad societatem belli; existumans publice privatimque ære alieno oppressos, præterea, quod natura gens Gallica bellicosa
2 esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus civitatium notus erat atque eos noverat; itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percontatus pauca de statu civitatis, et quasi dolens ejus

casum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis spe-
rarent. Postquam illos videt queri de avaritia magis- 3
tratuum, accusare senatum, quod in eo auxilii nihil esset,
miseriis suis remedium mortem exspectare, "At ego,"
inquit, "vobis, si modo viri esse vultis, rationem osten-
dam, qua tanta ista mala effugiatis." Hæc ubi dixit, 4
Allobroges in maxumam spem adducti Umbrenum orare,
ut sui misereretur; nihil tam asperum neque tam dif-
ficile esse, quod non cupidissume facturi essent, dum ea
res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum 5
D. Bruti perducit, quod foro propinqua erat neque
aliena consilii propter Semproniam; nam tum Brutus ab
Roma aberat. Præterea Gabinium accersit, quo major 6
auctoritas sermoni inesset. Eo præsente conjurationem
aperit, nominat socios, præterea multos cujusque generis
innoxios, quo legatis animus amplior esset; deinde eos
pollicitos operam suam domum dimittit.

Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam con- 41 1
silii caperent. In altera parte erat æs alienum, stu- 2
dium belli, magna merces in spe victoriæ; at in altera
majores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa præmia.
Hæc illis volventibus, tandem vicit fortuna reipublicæ. 3
Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocinio civitas pluri- 4
mum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt.
Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcepit, 5
ut studium conjurationis vehementer simulent, ceteros
adeant, bene polliceantur, dentque operam, uti eos quam
maxume manifestos habeant.

Isdem fere temporibus in Gallia citeriore atque ulte- 42
riore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat.
Namque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte ac 2
veluti per dementiam cuncta simul agebant; nocturnis
consiliis, armorum atque telorum portationibus, festi-

nando, agitando omnia, plus timoris quam periculi effecerant.
3 Ex eo numero compluris Q. Metellus Celer prætor ex senati consulto, causa cognita, in vincula conjecerat; item in ulteriore Gallia C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat.

43 At Romæ Lentulus cum ceteris, qui principes conjurationis erant, paratis, ut videbatur, magnis copiis, constituerant, uti quum Catilina in agrum Fæsulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissumi invidiam optumo consuli imponeret; eo signo proxuma nocte cetera multitudo conjurationis suum
2 quisque negotium exsequeretur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius et Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad consulem ceterosque, quibus insidiæ parabantur, fieret; Cethegus Ciceronis januam obsideret eumque vi aggrederetur; alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent, simul cæde et incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent.
3 Inter hæc parata atque decreta Cethegus semper querebatur de ignavia sociorum; illos dubitando et dies prolatando magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto, in tali periculo opus esse; seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam factu-
4 rum. Natura ferox, vehemens, manu promptus erat; maxumum bonum in celeritate putabat.

44 Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conveniunt; ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant jusjurandum, quod signatum ad civis perferant; aliter haud facile eos ad tantum negotium
2 impelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant; Cassius

semet eo brevi venturum pollicetur, ac paullo ante lega-
tos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his T. Voltur- 3
cium quendam Crotoniensem mittit, ut Allobroges prius
quam domum pergerent, cum Catilina data atque accep-
ta fide societatem confirmarent. Ipse Volturcio litteras 4
ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum est:
" Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac co- 5
gites, in quanta calamitate sis, et memineris te virum
esse; consideres, quid tuæ rationes postulent; auxilium
petas ab omnibus, etiam ab infimis." Ad hoc mandata 6
verbis dat: " Quum ab senatu hostis judicatus sit, quo
consilio servitia repudiet? in urbe parata esse, quæ jus-
serit; ne cunctetur ipse propius accedere."

His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficisce- 45
rentur, Cicero per legatos cuncta edoctus, L. Valerio
Flacco et C. Pomptinio prætoribus imperat, ut in ponte
Mulvio per insidias Allobrogum comitatus deprehen-
dant; rem omnem aperit, cujus gratia mittebantur; ce-
tera, uti facto opus sit, ita agant, permittit. Illi, ho- 2
mines militares, sine tumultu præsidiis collocatis, sicuti
præceptum erat, occulte pontem obsidunt. Postquam ad 3
id loci legati cum Volturcio venerunt et simul utrimque
clamor exortus est, Galli, cito cognito consilio, sine mora
prætoribus se tradunt. Volturcius primo, cohortatus 4
ceteros, gladio se a multitudine defendit, deinde ubi a
legatis desertus est, multa prius de salute sua Pompti-
nium obtestatus, quod ei notus erat, postremo timidus
ac vitæ diffidens velut hostibus sese prætoribus dedit.

Quibus rebus confectis, omnia propere per nuntios 46
consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia 2
simul occupavere; nam lætabatur intelligens conjura-
tione patefacta civitatem periculis ereptam esse; porro
autem anxius erat, dubitans, in maxumo scelere tantis ci-

vibus deprehensis, quid facto opus esset; pœnam illo-
rum sibi oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ fore
3 credebat. Igitur confirmato animo vocari ad sese jubet
Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, item quen-
dam Cæparium Tarracinensem, qui in Apuliam ad con-
4 citanda servitia proficisci parabat. Ceteri sine mora
veniunt: Cæparius paullo ante domo egressus cognito
5 indicio [ex urbe] profugerat. Consul Lentulum, quod
prætor erat, ipse manu tenens in senatum perducit; re-
liquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet.
6 Eo senatum advocat, magnaque frequentia ejus ordinis,
Volturcium cum legatis introducit, Flaccum prætorem
scrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem
afferre jubet.

47 Volturcius interrogatus de itinere, de litteris, postre-
mo quid aut qua de causa consilii habuisset, primo fin-
gere alia, dissimulare de conjuratione; post ubi fide
publica dicere jussus est, omnia, uti gesta erant, aperit,
docetque se paucis ante diebus a Gabinio et Cæpario
socium adscitum nihil amplius scire quam legatos; tan-
tummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser.
Sullam, L. Vargunteium, multos præterea in ea conjura-
2 tione esse. Eadem Galli fatentur ac Lentulum dissi-
mulantem coarguunt præter litteras sermonibus, quos
ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis regnum
Romæ tribus Corneliis portendi; Cinnam atque Sullam
antea, se tertium esse, cui fatum foret urbis potiri;
præterea ab incenso Capitolio illum esse vigesimum an-
num, quem sæpe ex prodigiis haruspices respondissent
3 bello civili cruentum fore. Igitur perlectis litteris,
quum prius omnes signa sua cognovissent, senatus de-
cernit, uti abdicato magistratu Lentulus, itemque ceteri
4 in liberis custodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Len-

tulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Cæparius (nam is paullo ante ex fuga retractus erat,) Cn. Terentio senatori traduntur.

48 Interea plebes, conjuratione patefacta, quæ primo cupida rerum novarum nimis bello favebat, mutata mente Catilinæ consilia exsecrari, Ciceronem ad cælum tollere; veluti ex servitute erepta gaudium atque lætitiam agitabant. Namque alia belli facinora prædæ magis 2 quam detrimento fore, incendium vero crudele, immoderatum ac sibi maxume calamitosum putabat, quippe cui omnes copiæ in usu quotidiano et cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum ad- 3 ductus [erat], quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum aiebant. Is, quum se diceret indicatu- 4 rum de conjuratione, si fides publica data esset, jussus a consule quæ sciret edicere, eadem fere quæ Volturcius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium senatum docet; præterea se missum a M. Crasso, qui Catilinæ nuntiaret, ne eum Lentulus et Cethegus aliique ex conjuratione deprehensi terrerent, eoque magis properaret ad urbem accedere, quo et ceterorum animos reficeret et illi facilius e periculo eriperentur. Sed ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobi- 5 lem, maxumis divitiis, summa potentia, alii rem incredibilem rati, pars tametsi verum existumabant, tamen quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda quam exagitanda videbatur, plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii conclamant indicem falsum esse, deque ea re postulant uti referatur. Itaque consulente Cice- 6 rone frequens senatus decernit, Tarquinii indicium falsum videri, eumque in vinculis retinendum, neque amplius potestatem faciundam, nisi de eo indicaret, cujus

7 consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui æstumarent, indicium illud a P. Autronio machinatum, quo facilius appellato Crasso per societatem peri-
8 culi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium a Cicerone immissum aiebant, ne Crassus more suo suscepto malorum patrocinio rempublicam conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audivi, tantam illam contumeliam sibi a Cicerone impositam.

49 Sed îsdem temporibus Q. Catulus et C. Piso neque precibus neque gratia neque pretio Ciceronem impellere potuere, uti per Allobroges aut alium indicem C. Cæsar
2 falso nominaretur. Nam uterque cum illo gravis inimicitias exercebat: Piso oppugnatus in judicio pecuniarum repetundarum propter cujusdam Transpadani supplicium injustum; Catulus ex petitione pontificatus odio incensus, quod extrema ætate, maxumis honoribus usus,
3 ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur, quod is privatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus grandem pecuniam
4 debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singulatim circumeundo atque ementiundo, quæ se ex Volturcio aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi invidiam conflaverant, usque adeo, ut nonnulli equites Romani, qui præsidii causa cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine seu animi mobilitate impulsi, quo studium suum in rempublicam clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur.

50 Dum hæc in senatu aguntur et dum legatis Allobrogum et T. Volturcio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur, liberti et pauci ex clientibus Lentuli divorsis itineribus opifices atque servitia in vicis ad eum eripiundum sollicitabant, partim exquirebant du-

ces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare soliti
erant. Cethegus autem per nuntios familiam atque li- 2
bertos suos, lectos et exercitatos in audaciam, orabat,
ut grege facto cum telis ad sese irrumperent. Consul, 3
ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, ut res atque
tempus monebat, convocato senatu, refert, quid de his
fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Sed eos
paullo ante frequens senatus judicaverat contra rem-
publicam fecisse. Tum D. Junius Silanus, primus sen- 4
tentiam rogatus, quod eo tempore consul designatus
erat, de his, qui in custodiis tenebantur, præterea de L.
Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi
forent, supplicium sumundum decreverat; isque postea,
permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam
Tib. Neronis iturum se dixerat, quod de ea re præsidiis
additis referundum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum 5
ventum est, rogatus sententiam a consule, hujuscemodi
verba locutus est:—

"Omnis homines, Patres Conscripti, qui de rebus 51
dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericor-
dia vacuos esse decet. Haud facile animus verum pro- 2
videt, ubi illa officiunt, neque quisquam omnium lubidini
simul et usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet; 3
si lubido possidet, ea dominatur, animus nihil valet.
Magna mihi copia est memorandi, P. C., quæ reges 4
atque populi ira aut misericordia impulsi male consu-
luerint; sed ea malo dicere, quæ majores nostri contra
lubidinem animi sui recte atque ordine fecere. Bello 5
Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum
civitas, magna atque magnifica, quæ populi Romani
opibus creverat, infida atque advorsa nobis fuit; sed
postquam bello confecto de Rhodiis consultum est, ma-
jores nostri, ne quis divitiarum magis quam injuriæ

causa bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisere.
6 Item bellis Punicis omnibus, quum sæpe Carthaginienses
et in pace et per inducias multa nefaria facinora fecis-
sent, nunquam ipsi per occasionem talia fecere; magis,
quid se dignum foret, quam quid in illos jure fieri
7 posset, quærebant. Hoc item vobis providendum est,
P. C., ne plus apud vos valeat P. Lentuli et ceterorum
scelus quam vestra dignitas; neu magis iræ vestræ
8 quam famæ consulatis. Nam si digna pœna pro factis
eorum reperitur, novum consilium approbo; sin mag-
nitudo sceleris omnium ingenia exsuperat, his utendum
9 censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum,
qui ante me sententiam dixerunt, composite atque mag-
nifice casum reipublicæ miserati sunt; quæ belli sæ-
vitia esset, quæ victis acciderent, enumeravere; rapi
virgines, pueros, divelli liberos a parentum complexu,
matres familiarum pati quæ victoribus collibuissent,
fana atque domos spoliari, cædem, incendia fieri, pos-
tremo armis, cadaveribus, cruore atque luctu omnia
10 compleri. Sed, per Deos immortalis, quo illa oratio
pertinuit? an uti vos infestos conjurationi faceret?
Scilicet quem res tanta et tam atrox non permovit, eum
11 oratio accendet. Non ita est; neque cuiquam morta-
lium injuriæ suæ parvæ videntur: multi eas gravius
12 æquo habuere. Sed alia aliis licentia est, P. C. Qui
demissi in obscuro vitam habent, si quid iracundia deli-
quere, pauci sciunt; fama atque fortuna eorum pares
sunt: qui magno imperio præditi in excelso ætatem
13 agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita in
maxuma fortuna minuma licentia est; neque studere,
14 neque odisse, sed minume irasci decet; quæ apud alios
iracundia dicitur, ea in imperio superbia atque crudeli-
15 tas appellatur. Equidem ego sic existumo, P. C., omnis

cruciatus minores quam facinora illorum esse; sed
plerique mortales postrema meminere, et in hominibus
impiis sceleris eorum obliti de pœna disserunt, si ea
paullo severior fuit. D. Silanum, virum fortem atque 16
strenuum, certo scio, quæ dixerit, studio reipublicæ
dixisse, neque illum in tanta re gratiam aut inimicitias
exercere; eos mores eamque modestiam viri cognovi.
Verum sententia ejus mihi non crudelis,—quid enim in 17
talis homines crudele fieri potest?—sed aliena a repub-
lica nostra videtur. Nam profecto aut metus aut injuria 18
te subegit, Silane, consulem designatum, genus pœnæ
novum decernere. De timore supervacaneum est dis- 19
serere, quum præsertim diligentia clarissumi viri, con-
sulis, tanta præsidia sint in armis. De pœna possumus 20
equidem dicere id quod res habet; in luctu atque mi-
seriis mortem ærumnarum requiem, non cruciatum esse,
eam cuncta mortalium mala dissolvere, ultra neque
curæ neque gaudio locum esse. Sed, per Deos immor- 21
talis, quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius
verberibus in eos animadvorteretur? An, quia lex Por- 22
cia vetat? At aliæ leges item condemnatis civibus non
animam eripi, sed exilium permitti jubent. An, quia 23
gravius est verberari quam necari? Quid autem acer-
bum aut nimis grave est in homines tanti facinoris
convictos? Sin, quia levius est; qui convenit in minore 24
negotio legem timere, quum eam in majore neglexeris?
At enim quis reprehendet, quod in parricidas reipub- 25
licæ decretum erit? Tempus, dies, fortuna, cujus lubido
gentibus moderatur. Illis merito accidet, quidquid 26
evenerit; ceterum vos, P. C., quid in alios statuatis,
considerate. Omnia mala exempla ex bonis orta sunt; 27
sed ubi imperium ad ignaros aut minus bonos pervenit,
novum illud exemplum ab dignis et idoneis ad indignos

28 et non idoneos transfertur. Lacedæmonii devictis Athe-
niensibus triginta viros imposuere, qui rempublicam
29 eorum tractarent. Hi primo cœpere pessumum quem-
que et omnibus invisum indemnatum necare; ea po-
30 pulus lætari et merito dicere fieri. Post ubi paullatim
licentia crevit, juxta bonos et malos lubidinose inter-
31 ficere, ceteros metu terrere. Ita civitas servitute op-
32 pressa stultæ lætitiæ gravis pœnas dedit. Nostra me-
moria victor Sulla quum Damasippum et alios hujus-
modi, qui malo reipublicæ creverant, jugulari jussit,
quis non factum ejus laudabat? Homines scelestos
et factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitave
33 rant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium
cladis fuit. Nam uti quisque domum aut villam, pos-
tremo vas aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat
34 operam, ut is in proscriptorum numero esset. Ita illi,
quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paullo post ipsi
trahebantur; neque prius finis jugulandi fuit quam Sulla
35 omnis suos divitiis explevit. Atque ego hæc non in
M. Tullio neque his temporibus vereor, sed in magna
36 civitate multa et varia ingenia sunt. Potest alio tem-
pore, alio consule, cui item exercitus in manu sit,
falsum aliquid pro vero credi; ubi hoc exemplo per
senati decretum consul gladium eduxerit, quis illi finem
37 statuet aut quis moderabitur? Majores nostri, P. C.,
neque consilii neque audaciæ unquam eguere, neque illis
superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo
38 proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab
Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque
sumpserunt: postremo quod ubique apud socios aut
hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi
exsequebantur, imitari quam invidere bonis malebant.
39 Sed eodem illo tempore, Græciæ morem imitati, ver-

beribus animadvortebant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respublica ado- 40
levit et multitudine civium factiones valuere, circumveniri innocentes, alia hujuscemodi fieri cœpere, tum lex Porcia aliæque leges paratæ sunt, quibus legibus exilium
damnatis permissum est. Ego hanc causam, P. C., quo 41
minus novum consilium capiamus, in primis magnam
puto. Profecto virtus atque sapientia major in illis 42
fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere quam
in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet 43
igitur eos dimitti et augere exercitum Catilinæ? Minume; sed ita censeo: publicandas eorum pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxume opibus valent; neu quis de his postea ad senatum referat neve cum populo agat; qui aliter fecerit, senatum existumare eum contra rempublicam et salutem omnium facturum."

Postquam Cæsar dicendi finem fecit, ceteri verbo 52
alius alii varie assentiebantur: at M. Porcius Cato, rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit:—

"Longe mihi alia mens est, P. C., quum res atque 2
pericula nostra considero, et quum sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi disseruisse viden- 3
tur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris atque focis suis bellum paravere; res autem monet cavere ab illis magis, quam, quid in illos statuamus, consultare.
Nam cetera maleficia tum persequare, ubi facta sunt; 4
hoc nisi provideris ne accidat, ubi evenit, frustra judicia
implores; capta urbe nihil fit reliqui victis. Sed, per 5
Deos immortalis, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris quam rempublicam fecistis, si ista, cujuscunque modi sunt quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium præbere

vultis, expergiscimini aliquando et capessite rempubli-
6 cam. Non agitur de vectigalibus neque de sociorum
7 injuriis: libertas et anima nostra in dubio est. Sæpe-
numero, P. C., multa verba in hoc ordine feci, sæpe de
luxuria atque avaritia nostrorum civium questus sum,
8 multosque mortalis ea causa advorsos habeo; qui mihi
atque animo meo nullius unquam delicti gratiam fecis-
sem, haud facile alterius lubidini malefacta condona-
9 bam. Sed ea tametsi vos parvi pendebatis, tamen res-
publica firma erat; opulentia negligentiam tolerabat.
10 Nunc vero non id agitur, bonisne an malis moribus
vivamus, neque quantum aut quam magnificum impe-
rium populi Romani sit, sed hæc cujuscunque modi
videntur, nostra an nobiscum una hostium futura sint.
11 Hic mihi quisquam mansuetudinem et misericordiam
nominat. Jampridem equidem nos vera vocabula re-
rum amisimus, quia bona aliena largiri liberalitas, ma-
larum rerum audacia fortitudo vocatur, eo respublica
12 in extremo sita est. Sint sane, quoniam ita se mores
habent, liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes
in furibus ærarii; ne illi sanguinem nostrum largian-
tur, et dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis
13 perditum eant. Bene et composite C. Cæsar paullo ante
in hoc ordine de vita et morte disseruit, credo falsa
existumans ea quæ de inferis memorantur, divorso
itinere malos a bonis loca tætra, inculta, fœda atque
14 formidolosa habere. Itaque censuit pecunias eorum
publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos;
videlicet timens, ne, si Romæ sint, aut a popularibus
conjurationis aut a multitudine conducta per vim eri-
15 piantur. Quasi vero mali atque scelesti tantummodo
in urbe, et non per totam Italiam sint, aut non ibi plus
possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt.

Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex 16
illis metuit; sin in tanto omnium metu solus non timet,
eo magis refert me mihi atque vobis timere. Quare 17
quum de P. Lentulo ceterisque statuetis, pro certo
habetote, vos simul de exercitu Catilinæ et de omnibus
conjuratis decernere. Quanto vos attentius ea agetis, 18
tanto illis animus infirmior erit; si paullulum modo vos
languere viderint, jam omnes feroces aderunt. Nolite 19
existumare, majores nostros armis rempublicam ex
parva magnam fecisse. Si ita res esset, multo pulcher- 20
rumam eam nos haberemus; quippe sociorum atque
civium, præterea armorum atque equorum major nobis
copia quam illis est. Sed alia fuere, quæ illos magnos 21
fecere, quæ nobis nulla sunt; domi industria, foris jus-
tum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto
neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam 22
atque avaritiam, publice egestatem, privatim opulen-
tiam; laudamus divitias, sequimur inertiam; inter
bonos et malos discrimen nullum est; omnia virtutis
præmia ambitio possidet. Neque mirum: ubi vos se- 23
paratim sibi quisque consilium capitis, ubi domi volup-
tatibus, hic pecuniæ aut gratiæ servitis, eo fit, ut impetus
fiat in vacuam rempublicam. Sed ego hæc omitto.
Conjuravere nobilissumi cives patriam incendere, Gal- 24
lorum gentem infestissumam nomini Romano ad bellum
accersunt; dux hostium cum exercitu supra caput est:
vos cunctamini etiam nunc, quid intra mœnia deprehensis 25
hostibus faciatis? Misereamini censeo,—deliquere ho- 26
mines adolescentuli per ambitionem,—atque etiam ar-
matos dimittatis. Næ ista vobis mansuetudo et mi- 27
sericordia, si illi arma ceperint, in miseriam convortet.
Scilicet res ipsa aspera est, sed vos non timetis eam. 28
Immo vero maxume; sed inertia et mollitia animi alius

alium exspectantes cunctamini, videlicet Dîs immortali-
bus confisi, qui hanc rempublicam sæpe in maxumis
29 periculis servavere. Non votis neque suppliciis mulie-
bribus auxilia Deorum parantur; vigilando, agendo,
bene consulendo prospera omnia cedunt; ubi socordiæ
te atque ignaviæ tradideris, nequidquam Deos implores;
30 irati infestique sunt. Apud majores nostros A. Man-
lius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra
31 imperium in hostem pugnaverat, necari jussit, atque ille
egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœ-
nas dedit: vos de crudelissumis parricidis quid sta-
tuatis cunctamini? Videlicet cetera vita eorum huic
32 sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si
ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si Dîs aut hominibus un-
33 quam ullis pepercit; ignoscite Cethegi adolescentiæ,
34 nisi iterum jam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de
Gabinio, Statilio, Cæpario loquar? quibus si quidquam
unquam pensi fuisset, non ea consilia de republica ha-
35 buissent. Postremo, P. C., si mehercule peccato locus
esset, facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba
contemnitis; sed undique circumventi sumus. Catilina
cum exercitu faucibus urguet: alii intra mœnia atque
in sinu urbis sunt hostes: neque parari neque consuli
quidquam potest occulte; quo magis properandum est.
36 Quare ita ego censeo: quum nefario consilio scelera-
torum civium respublica in maxuma pericula venerit,
iique indicio T. Volturci et legatorum Allobrogum con-
victi confessique sint cædem, incendia, aliaque se fœda
atque crudelia facinora in civis patriamque paravisse, de
confessis sicuti de manifestis rerum capitalium more
majorum supplicium sumundum."

53 Postquam Cato assedit, consulares omnes itemque
senatus magna pars sententiam ejus laudant, virtutem

animi ad cælum ferunt, alii alios increpantes timidos
vocant, Cato clarus atque magnus habetur, senati de-
cretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi multa legenti, 2
multa audienti, quæ populus Romanus domi militiæque,
mari atque terra præclara facinora fecit, forte lubuit
attendere, quæ res maxume tanta negotia sustinuisset.
Sciebam sæpenumero parva manu cum magnis legioni- 3
bus hostium contendisse; cognoveram parvis copiis
bella gesta cum opulentis regibus; ad hoc sæpe for-
tunæ violentiam toleravisse; facundia Græcos, gloria
belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agi- 4
tanti constabat, paucorum civium egregiam virtutem
cuncta patravisse, eoque factum, uti divitias paupertas,
multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu 5
atque desidia civitas corrupta est, rursus respublica
magnitudine sua imperatorum atque magistratuum vitia
sustentabat, ac, sicuti effœta parentum, multis tempesta-
tibus haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit.
Sed memoria mea ingenti virtute, divorsis moribus fuere 6
viri duo, M. Cato et C. Cæsar; quos quoniam res ob-
tulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin utri-
usque naturam et mores, quantum ingenio possem, ape-
rirem.

Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia 54
fuere; magnitudo animi par, item gloria, sed alia alii.
Cæsar beneficiis ac munificentia magnus habebatur, in- 2
tegritate vitæ Cato. Ille mansuetudine et misericor-
dia clarus factus, huic severitas dignitatem addiderat.
Cæsar dando, sublevando, ignoscendo, Cato nihil lar- 3
giundo gloriam adeptus est. In altero miseris per-
fugium erat, in altero malis pernicies; illius facilitas,
hujus constantia laudabatur. Postremo Cæsar in ani- 4
mum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum

intentus, sua negligere; nihil denegare, quod dono dig-
num esset; sibi magnum imperium, exercitum, bellum
5 novum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At
Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxume severi-
tatis erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum
factioso, sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore,
cum innocente abstinentia certabat; esse quam videri
bonus malebat; ita quo minus petebat gloriam, eo magis
[illum] sequebatur.

55 Postquam, ut dixi, senatus in Catonis sententiam
discessit, consul optumum factu ratus, noctem, quæ
instabat, antecapere, ne quid eo spatio novaretur, tri-
umviros quæ supplicium postulabat parare jubet; ip-
2 se, præsidiis dispositis, Lentulum in carcerem deducit;
3 idem fit ceteris per prætores. Est in carcere locus,
quod Tullianum appellatur, ubi paullulum descenderis
ad lævam, circiter duodecim pedes humi depressus.
4 Eum muniunt undique parietes atque insuper camera
lapideis fornicibus vincta; sed incultu, tenebris, odore
5 fœda atque terribilis ejus facies est. In eum locum
postquam demissus est Lentulus, vindices rerum capi-
talium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere.
6 Ita ille patricius ex gente clarissuma Corneliorum, qui
consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus
factisque suis exitium vitæ invenit. De Cethego, Sta-
tilio, Gabinio, Cæpario eodem modo supplicium sump-
tum est.

56 Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia,
quam et ipse adduxerat et Manlius habuerat, duas
legiones instituit, cohortis pro numero militum complet;
2 deinde, ut quisque voluntarius aut ex sociis in castra
venerat, æqualiter distribuerat, ac brevi spatio legiones
numero hominum expleverat, quum initio non amplius

duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter 3
pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri, ut
quemque casus armaverat, sparos aut lanceas, alii præ-
acutas sudis portabant. Sed postquam Antonius cum 4
exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere,
modo ad urbem, modo in Galliam vorsus castra movere,
hostibus occasionem pugnandi non dare; sperabat pro-
pediem magnas copias sese habiturum, si Romæ socii
incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cu- 5
jus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus
conjurationis fretus, simul alienum suis rationibus ex-
istumans, videri causam civium cum servis fugitivis
communicavisse.

Sed postquam in castra nuntius pervenit, Romæ con- 57
jurationem patefactam, de Lentulo et Cethego ceteris-
que, quos supra memoravi, supplicium sumptum; pleri-
que, quos ad bellum spes rapinarum aut novarum rerum
studium illexerat, dilabuntur; reliquos Catilina per
montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem
abducit, eo consilio, uti per tramites occulte perfugeret
in Galliam [Transalpinam]. At Q. Metellus Celer cum 2
tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficul-
tate rerum eadem illa existumans, quæ supra diximus,
Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis 3
cognovit, castra propere movet ac sub ipsis radicibus
montium consedit, qua illi descensus erat in Galliam
properanti. Neque tamen Antonius procul aberat, ut- 4
pote qui magno exercitu locis æquioribus expeditus in
fuga sequeretur. Sed Catilina postquam videt monti- 5
bus atque copiis hostium sese clausum, in urbe res ad-
vorsas, neque fugæ neque præsidii ullam spem; optu-
mum factu ratus, in tali re fortunam belli tentare, sta-

6 tuit cum Antonio quam primum confligere. Itaque
concione advocata hujuscemodi orationem habuit :—
58 " Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non
addere, neque ex ignavo strenuum neque fortem ex ti-
2 mido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cu-
jusque animo audacia natura aut moribus inest, tanta
in bello patere solet. Quem neque gloria neque peri-
cula excitant, nequidquam hortere ; timor animi auribus
3 officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi ;
4 simul uti causam mei consilii aperirem. Scitis equidem,
milites, socordia atque ignavia Lentuli quantam ipsi
nobisque cladem attulerit ; quoque modo, dum ex urbe
præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim.
5 Nunc vero quo [in] loco res nostræ sint, juxta mecum
6 omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab
urbe, alter a Gallia obstant ; diutius in his locis esse,
si maxume animus ferat, frumenti atque aliarum rerum
7 egestas prohibet. Quocunque ire placet, ferro iter
8 aperiundum est. Quapropter vos moneo, uti forti atque
parato animo sitis ; et, quum prœlium inibitis, memine-
ritis, vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem
9 atque patriam in dexteris vestris portare. Si vincimus,
omnia nobis tuta erunt, commeatus abunde, municipia
10 atque coloniæ patebunt ; sin metu cesserimus, eadem
illa advorsa fient : neque locus neque amicus quisquam
11 teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non
eadem nobis et illis necessitudo impendet ; nos pro
patria, pro libertate, pro vita certamus : illis supervaca-
12 neum est pro potentia paucorum pugnare. Quo auda-
13 cius aggredimini, memores pristinæ virtutis. Licuit
vobis cum summa turpitudine in exilio ætatem agere ;
potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis, alienas opes ex-

spectare: quia illa fœda atque intoleranda viris videban- 14
tur, hæc sequi decrevistis. Si hæc relinquere vultis, 15
audacia opus est; nemo nisi victor pace bellum mutavit.
Nam in fuga salutem sperare, quum arma, quîs corpus 16
tegitur, ab hostibus averteris, ea vero dementia est.
Semper in prœlio is maxumum est periculum, qui max- 17
ume timent; audacia pro muro habetur. Quum vos 18
considero, milites, et quum facta vestra æstumo, magna
me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus vestra me 19
hortantur; præterea necessitudo, quæ etiam timidos
fortis facit. Nam multitudo hostium ne circumvenire 20
queat, prohibent angustiæ loci. Quod si virtuti vestræ 21
fortuna inviderit, cavete, inulti animam amittatis, neu
capti potius sicuti pecora trucidemini, quam virorum
more pugnantes cruentam atque luctuosam victoriam
hostibus relinquatis."

Hæc ubi dixit, paullulum commoratus, signa canere 59
jubet, atque instructos ordines in locum æquum dedu-
cit. Dein, remotis omnium equis, quo militibus exæ-
quato periculo animus amplior esset, ipse pedes exer-
citum pro loco atque copiis instruit. Nam, uti planities 2
erat inter sinistros montis et ab dextera rupis aspera,
octo cohortis in fronte constituit, reliquarum signa in
subsidio artius collocat. Ab his centuriones, omnis 3
lectos et evocatos, præterea ex gregariis militibus optu-
mum quemque armatum in primam aciem subducit. C.
Manlium in dextera, Fæsulanum quendam in sinistra
parte curare jubet; ipse cum libertis et colonis propter
aquilam assistit, quam bello Cimbrico C. Marius in ex-
ercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Anto- 4
nius, pedibus æger, quod prœlio adesse nequibat, M.
Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortis vete- 5
ranas, quas tumulti causa conscripserat, in fronte, post

eas ceterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo
circumiens, unumquemque nominans appellat, hortatur,
rogat, ut meminerint, se contra latrones inermis, pro
patria, pro liberis, pro aris atque focis suis certare.
6 Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus
aut præfectus aut legatus aut prætor cum magna gloria
in exercitu fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia
noverat; ea commemorando militum animos accendebat.
60 Sed ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba
signum dat, cohortis paullatim incedere jubet, idem facit
2 hostium exercitus. Postquam eo ventum est, unde a
ferentariis prœlium committi posset, maxumo clamore
cum infestis signis concurrunt; pila omittunt, gladiis
3 res geritur. Veterani, pristinæ virtutis memores, co-
minus acriter instare; illi haud timidi resistunt; max-
4 uma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in
prima acie versari, laborantibus succurrere; integros pro
sauciis accersere, omnia providere, multum ipse pug-
nare, sæpe hostem ferire; strenui militis et boni impe-
5 ratoris officia simul exsequebatur. Petreius, ubi videt
Catilinam, contra ac ratus erat, magna vi tendere, co-
hortem prætoriam in medios hostis inducit, eosque per-
turbatos atque alios alibi resistentes interficit; deinde
6 utrimque ex lateribus ceteros aggreditur. Manlius et
7 Fæsulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas
copias seque cum paucis relictum videt Catilina, memor
generis atque pristinæ suæ dignitatis, in confertissumos
hostis incurrit ibique pugnans confoditur.
61 Sed confecto prœlio, tum vero cerneres, quanta auda-
cia quantaque vis animi fuisset in exercitu Catilinæ.
2 Nam fere, quem quisque vivus pugnando locum ceperat,
3 eum amissa anima corpore tegebat. Pauci autem, quos
medios cohors prætoria disjecerat, paullo divorsius, sed

omnes tamen advorsis vulneribus conciderant. Catilina 4
vero longe a suis inter hostium cadavera repertus est,
paullulum etiam spirans ferociamque animi, quam habu-
erat vivus, in vultu retinens. Postremo ex omnia copia 5
neque in prœlio neque in fuga quisquam civis ingenuus
captus est: ita cuncti suæ hostiumque vitæ juxta pe- 6
percerant. Neque tamen exercitus populi Romani læ- 7
tam aut incruentam victoriam adeptus erat; nam stre-
nuissumus quisque aut occiderat in prœlio aut graviter
vulneratus discesserat. Multi autem, qui de castris vi- 8
sundi aut spoliandi gratia processerant, volventes hostilia
cadavera, amicum alii, pars hospitem aut cognatum re-
periebant; fuere item, qui inimicos suos cognoscerent.
Ita varie per omnem exercitum lætitia, mæror, luctus 9
atque gaudia agitabantur.

C. SALLUSTII CRISPI

BELLUM JUGURTHINUM.

1 Falso queritur de natura sua genus humanum, quod,
imbecilla atque ævi brevis, forte potius quam virtute
2 regatur. Nam contra reputando neque majus aliud
neque præstabilius invenias, magisque naturæ indus-
3 triam hominum quam vim aut tempus deesse. Sed dux
atque imperator vitæ mortalium animus est, qui, ubi ad
gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque
et clarus est, neque fortuna eget, quippe probitatem,
industriam aliasque artis bonas neque dare neque eri-
4 pere cuiquam potest. Sin captus pravis cupidinibus ad
inertiam et voluptatis corporis pessum datus est, perni-
ciosa lubidine paullisper usus, ubi per socordiam vires,
tempus, ingenium diffluxere, naturæ infirmitas accu-
satur; suam quisque culpam actores ad negotia trans-
5 ferunt. Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura
esset, quanto studio aliena ac nihil profutura multum-
que etiam periculosa petunt; neque regerentur magis
quam regerent casus, et eo magnitudinis procederent,
ubi pro mortalibus gloria æterni fierent.

2 Nam uti genus hominum compositum ex corpore et
anima est, ita res cunctæ studiaque omnia nostra cor-
2 poris alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præ-
clara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis et alia
hujuscemodi omnia brevi dilabuntur; at ingenii egre-
3 gia facinora sicuti anima immortalia sunt. Postremo
corporis et fortunæ bonorum ut initium sic finis est.

omniaque orta occidunt et aucta senescunt: animus
incorruptus, æternus, rector humani generis, agit atque
habet cuncta neque ipse habetur. Quo magis pravitas 4
eorum admiranda est, qui dediti corporis gaudiis per
luxum atque ignaviam ætatem agunt, ceterum ingenium,
quo neque melius neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu atque socordia torpescere sinunt;
quum præsertim tam multæ variæque sint artes animi,
quibus summa claritudo paratur.

Verum ex his magistratus et imperia, postremo 3
omnis cura rerum publicarum minume mihi hac tempestate cupiunda videntur; quoniam neque virtuti honos
datur, neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti aut
eo magis honesti sunt. Nam vi quidem regere patriam 2
aut parentes, quamquam et possis et delicta corrigas,
tamen importunum est; quum præsertim omnes rerum 3
mutationes cædem, fugam, aliaque hostilia portendant:
frustra autem niti, neque aliud se fatigando nisi odium
quærere, extremæ dementiæ est; nisi forte quem in- 4
honesta et perniciosa lubido tenet, potentiæ paucorum
decus atque libertatem suam gratificari.

Ceterum ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in 4
primis magno usui est memoria rerum gestarum: cujus 2
de virtute quia multi dixere, prætereundum puto; simul
ne per insolentiam quis existumet memet studium meum
laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia 3
decrevi procul a republica ætatem agere, tanto tamque
utili labori meo nomen inertiæ imponant: certe, quibus
maxuma industria videtur salutare plebem et conviviis
gratiam quærere. Qui si reputaverint, et quibus ego 4
temporibus magistratum adeptus sum, et quales viri idem
assequi nequiverint, et postea quæ genera hominum in
senatum pervenerint, profecto existumabunt me magis

merito quam ignavia judicium animi mei mutavisse,
majusque commodum ex otio meo quam ex aliorum
5 negotiis reipublicæ venturum. Nam sæpe ego audivi,
Q. Maxumum, P. Scipionem, præterea civitatis nostræ
præclaros viros solitos ita dicere, quum majorum ima-
gines intuerentur, vehementissume sibi animum ad
6 virtutem accendi. Scilicet non ceram illam neque figu-
ram tantam vim in sese habere, sed memoria rerum ges-
tarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere
neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque
7 gloriam adæquaverit. At contra, quis est omnium his
moribus, quin divitiis et sumptibus, non probitate neque
industria cum majoribus suis contendat? Etiam homines
novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem
antevenire, furtim et per latrocinia potius quam bonis
8 artibus ad imperia et honores nituntur; proinde quasi
prætura et consulatus atque alia omnia hujuscemodi
per se ipsa clara et magnifica sint, ac non perinde habe-
9 antur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verum
ego liberius altiusque processi, dum me civitatis morum
piget tædetque; nunc ad inceptum redeo.

5 Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum
Jugurtha rege Numidarum gessit; primum quia mag-
num et atrox variaque victoria fuit, dein quia tunc
2 primum superbiæ nobilitatis obviam itum est; quæ
contentio divina et humana cuncta permiscuit eoque
vecordiæ processit, uti studiis civilibus bellum atque
3 vastitas Italiæ finem faceret. Sed priusquam hujus-
cemodi rei initium expedio, pauca supra repetam, quo
ad cognoscendum omnia illustria magis magisque in
4 aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthagi-
niensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani
Italiæ opes maxume attriverat, Masinissa rex Numi-

darum, in amicitiam receptus a P. Scipione, cui postea
Africano cognomen ex virtute fuit, multa et præclara
rei militaris facinora fecerat; ob quæ victis Cartha-
giniensibus et capto Syphace, cujus in Africa magnum
atque late imperium valuit, populus Romanus quascun-
que urbis et agros manu ceperat, regi dono dedit.
Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis 5
permansit. Sed imperii vitæque ejus finis idem fuit.
Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabale 6
et Gulussa fratribus morbo absumptis. Is Adherbalem 7
et Hiempsalem ex sese genuit, Jugurthamque, filium
Mastanabalis fratris, quem Masinissa, quod ortus ex
concubina erat, privatum dereliquerat, eodem cultu quo
liberos suos domi habuit.

Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decora 6
facie, sed multo maxume ingenio validus, non se luxu
neque inertiæ corrumpendum dedit, sed, uti mos gentis
illius est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus cer-
tare, et quum omnis gloria anteiret, omnibus tamen
carus esse; ad hoc pleraque tempora in venando agere,
leonem atque alias feras primus aut in primis ferire,
plurumum facere, minumum ipse de se loqui. Quibus 2
rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existumans
virtutem Jugurthæ regno suo gloriæ fore, tamen, post-
quam hominem adolescentem exacta sua ætate et parvis
liberis magis magisque crescere intelligit, vehementer
eo negotio permotus, multa cum animo suo volvebat.
Terrebat eum natura mortalium avida imperii et præceps 3
ad explendam animi cupidinem, præterea opportunitas
suæ liberorumque ætatis, quæ etiam mediocris viros spe
prædæ transvorsos agit; ad hoc studia Numidarum in
Jugurtham accensa, ex quibus, si talem virum dolis inter-
fecisset, ne qua seditio aut bellum oriretur, anxius erat.

7 His difficultatibus circumventus, ubi videt neque per vim neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quod erat Jugurtha manu promptus et appetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis
2 et eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa, quum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans vel ostentando virtutem vel hostium sævitia facile eum occasurum, præfecit Numi-
3 dis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe
4 aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, et morem hostium cognovit, multo labore multaque cura, præterea modestissume parendo et sæpe obviam eundo periculis in tantam claritudinem brevi pervenerat, ut nostris vehe-
5 menter carus, Numantinis maxumo terrori esset. Ac sane, quod difficillumum in primis est, et prœlio strenuus erat et bonus consilio; quorum alterum ex providentia timorem, alterum ex audacia temeritatem afferre
6 plerumque solet. Igitur imperator omnis fere res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum in dies amplecti; quippe cujus neque
7 consilium neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi et ingenii sollertia, quîs rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat.

8 Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures novi atque nobiles, quibus divitiæ bono honestoque potiores erant, factiosi domi, potentes apud socios, clari magis quam honesti, qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore, uti solus imperio Numidiæ potiretur; in ipso
2 maxumam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed

postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia et ipse revorti domum decrevit, donatum atque laudatum magnifice pro concione Jugurtham in prætorium abduxit, ibique secreto monuit uti potius publice quam privatim amicitiam populi Romani coleret, neu quibus largiri insuesceret; periculose a paucis emi, quod multorum esset: si permanere vellet in suis artibus, ultro illi et gloriam et regnum venturum, sin properantius pergeret, suamet ipsum pecunia præcipitem casurum.

Sic locutus cum litteris eum, quas Micipsæ redderet, 9
dimisit. Earum sententia hæc erat:—"Jugurthæ tui 2
bello Numantino longe maxuma virtus fuit, quam rem tibi certo scio gaudio esse. Nobis ob merita sua carus est; ut idem senatui et populo Romano sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. En habes virum dignum te atque avo suo Masinissa."
Igitur rex, ubi ea, quæ fama acceperat, ex litteris impe- 3
ratoris ita esse cognovit, cum virtute tum gratia viri permotus flexit animum suum et Jugurtham beneficiis vincere aggressus est, statimque eum adoptavit et testamento pariter cum filiis heredem instituit. Sed ipse 4
paucos post annos morbo atque ætate confectus quum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis et cognatis itemque Adherbale et Hiempsale filiis dicitur hujuscemodi verba cum Jugurtha habuisse:—

"Parvum ego te, Jugurtha, amisso patre, sine spe, 10
sine opibus, in meum regnum accepi, existumans non minus me tibi, quam si genuissem, ob beneficia carum fore; neque ea res falsum me habuit. Nam, ut alia 2
magna et egregia tua omittam, novissume rediens Numantia meque regnumque meum gloria honoravisti tuaque virtute nobis Romanos ex amicis amicissumos fecisti; in Hispania nomen familiæ renovatum est, pos-

tremo, quod difficillumum inter mortalis est, gloria in-
3 vidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem vitæ facit, per hanc dexteram, per regni fidem moneo obtestorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas, neu malis alienos adjungere
4 quam sanguine conjunctos retinere. Non exercitus neque thesauri præsidia regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere neque auro parare queas; officio et
5 fide pariuntur. Quis autem amicior quam frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris?
6 Equidem ego vobis regnum trado firmum, si boni eritis; sin mali, imbecillum. Nam concordia parvæ res cre-
7 scunt, discordia maxumæ dilabuntur. Ceterum ante hos te, Jugurtha, qui ætate et sapientia prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine qui opulentior est, etiamsi accipit injuriam, tamen quia
8 plus potest, facere videtur. Vos autem, Adherbal et Hiempsal, colite, observate talem hunc virum, imitamini virtutem et enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse videar quam genuisse."

11 Ad ea Jugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, et ipse longe aliter animo agitabat, tamen pro
2 tempore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio justa magnifice fecerant, reguli in unum convenerunt, ut inter se de
3 cunctis negotiis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minumus ex illis erat, natura ferox et jam ante ignobilitatem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dextera Adherbalem assedit, ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret.
4 Dein tamen, ut ætati concederet, fatigatus a fratre, vix
5 in partem alteram transductus est. Ibi quum multa de administrando imperio dissererent, Jugurtha inter alias

res jacit oportere quinquennii consulta et decreta omnia rescindi; nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere 6
sibi respondit; nam ipsum illum tribus proxumis annis adoptatione in regnum pervenisse. Quod verbum in 7
pectus Jugurthæ altius, quam quisquam ratus erat, descendit. Itaque ex eo tempore ira et metu anxius 8
moliri, parare, atque ea modo cum animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quæ ubi tardius pro- 9
cedunt neque lenitur animus ferox, statuit quovis modo inceptum perficere.

Primo conventu, quem ab regulis factum supra me- 12
moravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros finisque imperii singulis constitui. Itaque tempus ad 2
utramque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris alius alio concessere. Sed Hiempsal in oppido 3
Thirmida forte ejus domo utebatur, qui proxumus lictor Jugurthæ carus acceptusque ei semper fuerat; quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat impellitque, uti tamquam suam visens domum eat, portarum clavis adulterinas paret (nam veræ ad Hiempsalem referebantur); ceterum, ubi res postularet, et ipsum cum magna manu venturum. Numida mandata brevi con- 4
ficit atque, uti doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui postquam in ædis irrupere, divorsi 5
regem quærere, dormientis alios, alios occursantis interficere, scrutari loca abdita, clausa effringere, strepitu et tumultu omnia miscere; quum interim Hiempsal reperitur occultans sese tugurio mulieris ancillæ, quo initio pavidus et ignarus loci perfugerat. Numidæ caput 6
ejus, uti jussi erant, ad Jugurtham referunt.

Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam 13

brevi divulgatur; Adherbalem omnisque, qui sub imperio
Micipsæ fuerant, metus invadit; in duas partis disce-
dunt Numidæ; plures Adherbalem sequuntur, sed illum
2 alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quam maxu-
mas potest copias armat, urbis partim vi, alias voluntate
imperio suo adjungit, omni Numidiæ imperare parat.
3 Adherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum
docerent de cæde fratris et fortunis suis, tamen fretus
4 multitudine militum, parabat armis contendere. Sed
ubi res ad certamen venit, victus ex prœlio profugit in
5 provinciam ac deinde Romam contendit. Tum Jugurtha
patratis consiliis, postquam omnis Numidiæ potiebatur,
in otio facinus suum cum animo reputans, timere po-
pulum Romanum, neque advorsus iram ejus usquam
nisi in avaritia nobilitatis et pecunia sua spem habere.
6 Itaque paucis diebus cum auro et argento multo legatos
Romam mittit, quîs præcepit, primum uti veteres amicos
muneribus expleant, deinde novos acquirant, postremo
quæcunque possint largiundo parare ne cunctentur.
7 Sed ubi Romam legati venere, et ex præcepto regis
hospitibus aliisque, quorum ea tempestate in senatu
auctoritas pollebat, magna munera misere, tanta com-
mutatio incessit, uti ex maxuma invidia in gratiam et
8 favorem nobilitatis Jugurtha veniret; quorum pars spe,
alii præmio inducti, singulos ex senatu ambiundo nite-
9 bantur, ne gravius in eum consuleretur. Igitur ubi
legati satis confidunt, die constituto senatus utrisque
datur. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepi-
mus :—

14 "Patres Conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi
præcepit, uti regni Numidiæ tantummodo procurationem
existumarem meam, ceterum jus et imperium ejus penes
vos esse; simul eniterer domi militiæque quam maxumo

usui esse populo Romano; vos mihi cognatorum, vos affinium loco ducerem: si ea fecissem, in vestra amicitia exercitum, divitias, munimenta regni me habiturum. Quæ quum præcepta parentis mei agitarem, Jugurtha, 2
homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissumus, contempto imperio vestro, Masinissæ me nepotem et jam ab stirpe socium atque amicum populi Romani regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, Patres Con- 3
scripti, quoniam eo miseriarum venturus eram, vellem potius ob mea quam ob majorum meorum beneficia posse a vobis auxilium petere, ac maxume deberi mihi beneficia a populo Romano, quibus non egerem; secundum ea, si desideranda erant, uti debitis uterer. Sed quo- 4
niam parum tuta per se ipsa probitas est, neque mihi in manu fuit, Jugurtha qualis foret; ad vos confugi, Patres Conscripti, quibus, quod mihi miserrumum est, cogor prius oneri quam usui esse. Ceteri reges aut bello victi 5
in amicitiam a vobis recepti sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vestram appetiverunt; familia nostra cum populo Romano bello Carthaginiensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides ejus quam fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos, Patres Conscripti, nolite 6
pati me nepotem Masinissæ frustra a vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil causæ haberem præter 7
miserandam fortunam, quod paullo ante rex genere, fama atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto, tamen erat majestatis Romani populi prohibere injuriam neque pati cujusquam regnum per scelus crescere. Verum ego iis finibus 8
ejectus sum, quos majoribus meis populus Romanus dedit, unde pater et avus meus una vobiscum expulere Syphacem et Carthaginiensis. Vestra beneficia mihi erepta sunt, Patres Conscripti, vos in mea injuria de-

9 specti estis. Eheu me miserum! Huccine, Micipsa
pater, beneficia tua evasere, ut, quem tu parem cum li-
beris [tuis] regnique participem fecisti, is potissumum
stirpis tuæ exstinctor sit? Nunquam ergo familia nostra
quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fuga versa-
10 bimur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, jure
omnia sæva patiebamur; hostes ab latere, vos amici
procul, spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis
ex Africa ejecta est, læti pacem agitabamus, quippe
quîs hostis nullus erat, nisi forte quem vos jussissetis.
11 Ecce autem ex improviso Jugurtha, intoleranda audacia,
scelere atque superbia sese efferens, fratre meo atque
eodem propinquo suo interfecto, primum regnum ejus
sceleris sui prædam fecit, post, ubi me îsdem dolis non
quit capere, nihil minus quam vim aut bellum exspec-
tantem in imperio vestro, sicuti videtis, extorrem patria,
domo, inopem et coopertum miseriis effecit, ut ubivis
12 tutius quam in meo regno essem. Ego sic existuma-
bam, Patres Conscripti, uti prædicantem audiveram pa-
trem meum, qui vestram amicitiam diligenter colerent,
eos multum laborem suscipere, ceterum ex omnibus
13 maxume tutos esse. Quod in familia nostra fuit, præ-
stitit, uti in omnibus bellis adesset vobis; nos uti per
otium tuti simus, in vestra manu est, Patres Conscripti.
14 Pater nos duos fratres reliquit; tertium, Jugurtham,
beneficiis suis ratus est conjunctum nobis fore. Alter
eorum necatus est, alterius ipse ego manus impias vix
15 effugi. Quid agam? aut quo potissumum infelix ac-
cedam? Generis præsidia omnia exstincta sunt; pater,
uti necesse erat, naturæ concessit; fratri, quem minume
decuit, propinquus per scelus vitam eripuit; affinis,
amicos, propinquos ceteros alium alia clades oppressit;
capti ab Jugurtha pars in crucem acti, pars bestiis ob-

jecti sunt; pauci, quibus relicta est anima, clausi in
tenebris, cum mærore et luctu morte graviorem vitam
exigunt. Si omnia, quæ aut amisi aut ex necessariis 16
advorsa facta sunt, incolumia manerent, tamen, si quid
ex improviso mali accidisset, vos implorarem, Patres
Conscripti, quibus pro magnitudine imperii jus et in-
jurias omnis curæ esse decet. Nunc vero exul patria, 17
domo, solus atque omnium honestarum rerum egens,
quo accidam aut quos appellem? nationesne an reges,
qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infesti
sunt? An quoquam mihi adire licet, ubi non majorum
meorum hostilia monumenta pluruma sint? aut quis-
quam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis
fuit? Postremo Masinissa nos ita instituit, Patres Con- 18
scripti, ne quem coleremus nisi populum Romanum, ne
societates, ne fœdera nova acciperemus; abunde magna
præsidia nobis in vestra amicitia fore; si huic imperio
fortuna mutaretur, una occidendum nobis esse. Virtute 19
ac Dîs volentibus magni estis et opulenti; omnia secun-
da et obedientia sunt; quo facilius sociorum injurias
curare licet. Tantum illud vereor, ne quos privata ami- 20
citia Jugurthæ parum cognita transvorsos agat, quos
ego audio maxuma ope niti, ambire, fatigare vos singu-
los, ne quid de absente incognita causa statuatis, fin-
gere me verba et fugam simulare, cui licuerit in regno
manere. Quod utinam illum, cujus impio facinore in
has miserias projectus sum, eadem hæc simulantem vi- 21
deam, et aliquando aut apud vos aut apud Deos immor-
talis rerum humanarum cura oriatur; næ ille, qui nunc
sceleribus suis ferox atque præclarus est, omnibus malis
excruciatus impietatis in parentem nostrum, fratris mei
necis mearumque miseriarum gravis pœnas reddat. Jam 22
jam frater, animo meo carissume, quamquam tibi im-

maturo et unde minume decuit vita erepta est, tamen
23 lætandum magis quam dolendum puto casum tuum; non
enim regnum, sed fugam, exilium, egestatem et omnis
has, quæ me premunt, ærumnas cum anima simul ami-
sisti. At ego infelix, in tanta mala præcipitatus ex pa-
trio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo, in-
certus quid agam, tuasne injurias persequar, ipse auxilii
egens, an regno consulam, cujus vitæ necisque potestas
24 ex opibus alienis pendet. Utinam emori fortunis meis
honestus exitus esset! neu vivere contemptus viderer, si
25 defessus malis injuriæ concessissem. Nunc neque vivere
lubet, neque mori licet sine dedecore. Patres Conscripti,
per vos, per liberos atque parentes vestros, per majesta-
tem populi Romani subvenite misero mihi, ite obviam in-
juriæ, nolite pati regnum Numidiæ, quod vestrum est,
per scelus et sanguinem familiæ nostræ tabescere."

15 Postquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ,
largitione magis quam causa freti, paucis respondent,
"Hiempsalem ob sævitiam suam ab Numidis interfec-
tum; Adherbalem ultro bellum inferentem, postquam
superatus sit, queri, quod injuriam facere nequivisset:
Jugurtham ab senatu petere, ne se alium putarent, ac
Numantiæ cognitus esset, neu verba inimici ante facta
2 sua ponerent." Deinde utrique curia egrediuntur.
Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præterea
magna pars gratia depravata, Adherbalis dicta contem-
nere, Jugurthæ virtutem extollere laudibus; gratia,
voce, denique omnibus modis pro alieno scelere et flagi-
3 tio sua quasi pro gloria nitebantur. At contra pauci
quibus bonum et æquum divitiis carius erat, subveniun-
dum Adherbali et Hiempsalis mortem severe vindican-
4 dam censebant; sed ex omnibus maxume Æmilius
Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, avidus poten-

tiæ, honoris, divitiarum, ceterum vitia sua callide oc-
cultans. Is postquam videt regis largitionem famosam 5
impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta
licentia invidiam accenderet, animum a consueta lubi-
dine continuit.

Vicit tamen in senatu pars illa, quæ vero pretium aut 16
gratiam anteferebat. Decretum fit, uti decem legati 2
regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham et
A. C. 117. Adherbalem dividerent. Cujus legationis
A. U. C. 637. princeps fuit L. Opimius, homo clarus et
tum in senatu potens, quia consul, C. Graccho et M.
Fulvio Flacco interfectis, acerrume victoriam nobilitatis
in plebem exercuerat. Eum Jugurtha tametsi Romæ in 3
inimicis habuerat, tamen accuratissume recepit, dando
et pollicitando multa perfecit, uti famæ, fide, postremo
omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reli- 4
quos legatos eadem via aggressus, plerosque capit;
paucis carior fides quam pecunia fuit. In divisione, 5
quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro virisque
opulentior, Jugurthæ traditur: illam alteram specie
quam usu potiorem, quæ portuosior et ædificiis magis
exornata erat, Adherbal possedit.

Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere 17
et eas gentis, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit,
attingere. Sed quæ loca et nationes ob calorem aut 2
asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt,
de îs haud facile compertum narraverim; cetera quam
paucissumis absolvam. In divisione orbis terræ pleri- 3
que in partem tertiam Africam posuere, pauci tantum-
modo Asiam et Europam esse, sed Africam in Europa.
Ea finis habet ab occidente fretum nostri maris et 4
Oceani, ab ortu solis declivem latitudinem, quem locum
Catabathmon incolæ appellant. Mare sævum impor- 5

tuosum, ager frugum fertilis, bonus pecori, arbore in-
6 fecundus, cælo terraque penuria aquarum. Genus
hominum salubri corpore, velox, patiens laborum;
plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro aut bestiis
interiere; nam morbus haud sæpe quemquam superat;
7 ad hoc malefici generis pluruma animalia. Sed qui mor-
tales initio Africam habuerint, quique postea accesse-
rint, aut quomodo inter se permixti sint, quamquam ab
ea fama, quæ plerosque obtinet, divorsum est, tamen
uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur,
interpretatum nobis est, utique rem sese habere culto-
res ejus terræ putant, quam paucissumis dicam. Cete-
rum fides ejus rei penes auctores erit.

18 Africam initio habuere Gætuli et Libyes, asperi in-
cultique, quis cibus erat caro ferina atque humi pabu-
2 lum, uti pecoribus. Hi neque moribus neque lege aut
imperio cujusquam regebantur; vagi, palantes, qua
3 nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in His-
pania Hercules, sicuti Afri putant, interiit, exercitus
ejus compositus ex variis gentibus, amisso duce ac pas-
sim multis sibi quisque imperium petentibus, brevi dila-
4 bitur. Ex eo numero Medi, Persæ et Armenii, navibus
in Africam transvecti, proxumos nostro mari locos oc-
5 cupavere. Sed Persæ intra Oceanum magis; hique
alveos navium invorsos pro tuguriis habuere, quia neque
materia in agris neque ab Hispanis emundi aut mutandi
6 copia erat; mare magnum et ignara lingua commercia
7 prohibebant. Hi paullatim per connubia Gætulos se-
cum miscuere; et quia sæpe tentantes agros alia, deinde
alia loca petiverant, semet ipsi Nomadas appellavere.
8 Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ
mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta,
9 quasi navium carinæ sunt. Medi autem et Armenii ac-

cessere Libyes, (nam hi propius mare Africum agitabant,
Gætuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus,) hique
mature oppida habuere; nam freto divisi ab Hispania
mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paulla- 10
tim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros pro Medis
appellantes. Sed res Persarum brevi adolevit; ac pos- 11
tea nomine Numidæ, propter multitudinem a parentibus
digressi, possedere ea loca, quæ proxume Carthaginem
Numidia appellatur. Deinde utrique alteris freti finitu- 12
mos armis aut metu sub imperium suum coëgere, nomen
gloriamque sibi addidere; magis ii, qui ad nostrum
mare processerant, quia Libyes quam Gætuli minus bel-
licosi. Denique Africæ pars inferior pleraque ab Numi-
dis possessa est; victi omnes in gentem nomenque impe-
rantium concessere.

Postea Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ 19
gratia, pars imperii cupidine, sollicitata plebe et aliis
novarum rerum avidis, Hipponem, Hadrumetum, Lep-
tim aliasque urbis in ora marituma condidere, eæque
brevi multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ
decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto 2
quam parum dicere, quoniam alio properare tempus
monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum 3
ab Africa dividit, secundo mari prima Cyrene est, co-
lonia Theræôn, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas
Leptis; deinde Philænôn aræ, quem locum Ægyptum
versus finem imperii habuere Carthaginienses, post aliæ
Punicæ urbes. Cetera loca usque ad Mauritaniam Nu- 4
midæ tenent; proxume Hispaniam Mauri sunt. Super 5
Numidiam Gætulos accepimus partim in tuguriis, alios 6
incultius vagos agitare, post eos Æthiopas esse, dein
loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino 7

pleraque ex Punicis oppida et finis Carthaginiensium,
quos novissume habuerant, populus Romanus per ma-
gistratus administrabat; Gætulorum magna pars et
Numidæ usque ad flumen Mulucham sub Jugurtha
erant; Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præ-
ter nomen cetera ignarus populi Romani, itemque nobis
8 neque bello neque pace antea cognitus. De Africa et
ejus incolis ad necessitudinem rei satis dictum.
20 Postquam, diviso regno, legati Africa decessere, et
Jugurtha contra timorem animi præmia sceleris adep-
tum sese videt, certum ratus, quod ex amicis apud Nu-
mantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse, simul
et illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante
muneribus expleverat, in regnum Adherbalis animum
2 intendit. Ipse acer, bellicosus; at is, quem petebat,
quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus injuriæ,
3 metuens magis quam metuendus. Igitur ex improviso
finis ejus cum magna manu invadit; multos mortalis
cum pecore atque alia præda capit, ædificia incendit,
4 pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit, deinde
cum omni multitudine in regnum suum convortit, ex-
istumans dolore permotum Adherbalem injurias suas
5 manu vindicaturum, eamque rem belli causam fore. At
ille, quod neque se parem armis existumabat et amicitia
populi Romani magis quam Numidis fretus erat, legatos
ad Jugurtham de injuriis questum misit; qui tametsi
contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati
decrevit quam bellum sumere, quia tentatum antea
6 secus cesserat. Neque eo magis cupido Jugurthæ mi-
nuebatur, quippe qui totum ejus regnum animo jam in-
7 vaserat. Itaque non, uti antea, cum prædatoria manu,
sed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, et

A. U. C. 642.]
aperte totius Numidiæ imperium petere. Ceterum qua 8
pergebat urbis, agros vastare, prædas agere; suis ani-
mum, hostibus terrorem augere.
Adherbal ubi intelligit eo processum, uti regnum aut 21
relinquendum esset aut armis retinendum, necessario
copias parat et Jugurthæ obvius procedit. Interim 2
A. C. 112. haud longe a mari prope Cirtam oppidum
A. U. C. 642. utriusque exercitus consedit, et quia diei ex-
tremum erat, prœlium non inceptum. Sed ubi plerum-
que noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites
Jugurthini signo dato castra hostium invadunt; semi-
somnos partim, alios arma sumentis fugant funduntque;
Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit, et, ni
multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentis
mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum
atque patratum bellum foret. Igitur Jugurtha oppidum 3
circumsedit, vineis turribusque et machinis omnium ge-
nerum expugnare aggreditur, maxume festinans tempus
legatorum antecapere, quos ante prœlium factum ab Ad-
herbale Romam missos audiverat. Sed postquam sena- 4
tus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam
legantur, qui ambos reges adeant, senatus populique
Romani verbis nuntient, "Velle et censere eos ab armis
discedere, de controvorsiis suis jure potius quam bello
disceptare; ita seque illisque dignum esse."
Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod 22
Romæ, dum proficisci parant, de prœlio facto et oppug-
natione Cirtæ audiebatur; sed is rumor clemens erat.
Quorum Jugurtha accepta oratione respondit, "Sibi 2
neque majus quidquam neque carius auctoritate senatus
esse; ab adolescentia ita se enisum, ut ab optumo quo-
que probaretur; virtute, non malitia P. Scipioni, sum-
mo viro, placuisse; ob easdem artis ab Micipsa, non

3 penuria liberorum, in regnum adoptatum esse. Cete-
rum quo plura bene atque strenue fecisset, eo animum
suum injuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitæ
suæ insidiatum; quod ubi comperisset, sceleri ejus ob-
4 viam îsse; populum Romanum neque recte neque pro
bono facturum, si ab jure gentium sese prohibuerit;
postremo de omnibus rebus legatos Romam brevi mis-
5 surum." Ita utrique digrediuntur. Adherbalis appel-
landi copia non fuit.

23 Jugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neque
propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest,
vallo atque fossa mœnia circumdat, turris exstruit eas-
que præsidiis firmat, præterea dies noctisque aut per vim
aut dolis tentare, defensoribus mœnium præmia modo,
modo formidinem ostentare, suos hortando ad virtutem
2 arrigere, prorsus intentus cuncta parare. Adherbal, ubi
intelligit omnis suas fortunas in extremo sitas, hostem
infestum, auxilii spem nullam, penuria rerum necessa-
riarum bellum trahi non posse; ex îs, qui una Cirtam
profugerant, duos maxume impigros delegit; eos multa
pollicendo ac miserando casum suum, confirmat, uti per
hostium munitiones noctu ad proxumum mare, dein Ro-
mam pergerent.

24 Numidæ paucis diebus jussa efficiunt; litteræ Ad-
herbalis in senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit:—
2 "Non mea culpa sæpe [ad] vos oratum mitto, Patres
Conscripti, sed vis Jugurthæ subigit, quem tanta lubido
exstinguendi me invasit, ut neque vos neque Deos im-
mortalis in animo habeat, sanguinem meum quam omnia
3 malit. Itaque quintum jam mensem socius et amicus po-
puli Romani armis obsessus teneor, neque mihi Micipsæ
patris [mei] beneficia neque vestra decreta auxiliantur;
4 ferro an fame acrius urguear incertus sum. Plura de

Jugurtha scribere dehortatur me fortuna mea; et jam
antea expertus sum parum fidei miseris esse. Nisi ta- 5
men intelligo illum supra quam ego sum petere, neque
simul amicitiam vestram et regnum meum sperare.
Utrum gravius existumet, nemini occultum est. Nam 6
initio occidit Hiempsalem, fratrem meum, dein patrio
regno me expulit; quæ sane fuerint nostræ injuriæ,
nihil ad vos. Verum nunc vestrum regnum armis 7
tenet; me, quem vos imperatorem Numidis posuistis,
clausum obsidet; legatorum verba quanti fecerit, peri-
cula mea declarant. Quid reliquum nisi vestra vis, quo 8
moveri possit? Nam ego quidem vellem et hæc, quæ 9
scribo, et illa, quæ antea in senatu questus sum, vana
forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret.
Sed quoniam eo natus sum, ut Jugurthæ scelerum os- 10
tentui essem, non jam mortem neque ærumnas, tantum-
modo inimici imperium et cruciatus corporis deprecor.
Regno Numidiæ, quod vestrum est, uti lubet, consu-
lite; me ex manibus impiis eripite per majestatem im-
perii, per amicitiæ fidem, si ulla apud vos memoria re-
manet avi mei Masinissæ."

His litteris recitatis, fuere, qui exercitum in Africam 25
mittendum censerent et quam primum Adherbali sub-
veniundum; de Jugurtha interim uti consuleretur, quo-
niam legatis non paruisset. Sed ab îsdem illis regis 2
fautoribus summa ope enisum, ne tale decretum fieret.
Ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, 3
privata gratia devictum. Leguntur tamen in Africam 4
majores natu, nobiles, amplis honoribus usi; in quîs
fuit M. Scaurus, de quo supra memoravimus, consula-
ris et tum in senatu princeps. Hi, quod res in invidia 5
erat, simul et ab Numidis obsecrati, triduo navim ascen-
dere, dein brevi Uticam appulsi litteras ad Jugurtham

mittunt, quam ocissume ad provinciam accedat, seque
6 ad eum ab senatu missos. Ille ubi accepit homines
claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat,
contra inceptum suum venisse, primo commotus, metu
7 atque lubidine divorsus agitabatur. Timebat iram se-
natus, ni paruisset legatis; porro animus cupidine
8 cæcus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in
9 avido ingenio pravum consilium. Igitur exercitu cir-
cumdato summa vi Cirtam irrumpere nititur, maxume
sperans, diducta manu hostium, aut vi aut dolis sese
10 casum victoriæ inventurum. Quod ubi secus procedit
neque quod intenderat efficere potest, ut prius quam le-
gatos conveniret, Adherbalis potiretur; ne amplius mo-
rando Scaurum, quem plurumum metuebat, incenderet,
11 cum paucis equitibus in provinciam venit. Ac tametsi
senati verbis graves minæ nuntiabantur, quod ab oppug-
natione non desisteret, multa tamen oratione consumpta
legati frustra discessere.

26 Ea postquam Cirtæ audita sunt, Italici, quorum vir-
tute mœnia defensabantur, confisi deditione facta prop-
ter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore,
Adherbali suadent, uti seque et oppidum Jugurthæ tra-
dat, tantum ab eo vitam paciscatur, de ceteris senatui
2 curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ
rebatur, tamen quia penes eosdem, si advorsaretur,
cogundi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, dedi-
3 tionem facit. Jugurtha in primis Adherbalem excruci-
atum necat, deinde omnis puberes Numidas atque nego-
tiatores promiscue, uti quisque armatis obvius fuerat,
interficit.

27 Quod postquam Romæ cognitum est, et res in senatu
agitari cœpta, idem illi ministri regis interpellando, ac
sæpe gratia, interdum jurgiis trahendo tempus, atroci-

tatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus 2
plebis designatus, vir acer et infestus potentiæ nobili-
tatis, populum Romanum edocuisset id agi, ut per paucos
factiosos Jugurthæ scelus condonaretur, profecto omnis
invidia prolatandis consultationibus dilapsa foret: tanta
vis gratiæ atque pecuniæ regis erat. Sed ubi senatus 3
delicti conscientia populum timet, lege Sempronia pro-
vinciæ futuris consulibus Numidia atque Italia decretæ;
consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpur- 4
nius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit; de- 5
inde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur;
stipendium aliaque, quæ bello usui forent, decernuntur.

A. C. 111.
A. U. C. 643.

At Jugurtha, contra spem nuntio accepto, 28
quippe cui Romæ omnia venum ire in animo
hæserat, filium et cum eo duos familiaris ad senatum
legatos mittit, hisque ut illis, quos Hiempsale interfecto
miserat, præcipit, omnis mortalis pecunia aggrediantur.
Qui postquam Romam adventabant, senatus a Bestia 2
consultus est, placeretne legatos Jugurthæ recipi mœ-
nibus; iique decrevere, nisi regnum ipsumque deditum
venissent, uti in diebus proxumis decem Italia decede-
rent. Consul Numidis ex senati decreto nuntiari jubet; 3
ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Cal- 4
purnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilis, fac-
tiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore
sperabat; in quîs fuit Scaurus, cujus de natura et
habitu supra memoravimus. Nam in consule nostro 5
multæ bonæque artes animi et corporis erant, quas omnis
avaritia præpediebat; patiens laborum, acri ingenio,
satis providens, belli haud ignarus, firmissumus contra
pericula et insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, 6
atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam trans-
vectæ. Igitur Calpurnius initio, paratis commeatibus, 7

acriter Numidiam ingressus est, multosque mortalis et
urbis aliquot pugnando cepit.

29 Sed ubi Jugurtha per legatos pecunia tentare bellique
quod administrabat asperitatem ostendere cœpit, animus
2 æger avaritia facile convorsus est. Ceterum socius et
administer omnium consiliorum assumitur Scaurus, qui
tametsi a principio, plerisque ex factione ejus corruptis,
acerrume regem impugnaverat, tamen magnitudine pe-
cuniæ a bono honestoque in pravum abstractus est.
3 Sed Jugurtha primo tantummodo belli moram redi-
mebat, existumans sese aliquid interim Romæ pretio
aut gratia effecturum; postea vero quam participem
negotii Scaurum accepit, in maxumam spem adductus
recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactio-
4 nibus præsens agere. Ceterum interea fidei causa mit-
titur a consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ
Vagam; cujus rei species erat acceptio frumenti, quod
Calpurnius palam legatis imperaverat, quoniam dedi-
5 tionis mora induciæ agitabantur. Igitur rex, uti con-
stituerat, in castra venit, ac pauca præsenti consilio
locutus de invidia facti sui atque uti in deditionem
acciperetur, reliqua cum Bestia et Scauro secreta trans-
igit; dein postero die, quasi per saturam sententiis
6 exquisitis, in deditionem accipitur. Sed uti pro con-
silio imperatum erat, elephanti triginta, pecus atque equi
multi cum parvo argenti pondere quæstori traduntur.
Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficisci-
tur. In Numidia et exercitu nostro pax agitabatur.

30 Postquam res in Africa gestas, quoque modo actæ
forent fama divulgavit, Romæ per omnis locos et con-
ventus de facto consulis agitari. Apud plebem gravis
invidia, Patres solliciti erant; probarentne tantum flagi-
tium, an decretum consulis subvorterent, parum consta-

bat. Ac maxume eos potentia Scauri, quod is auctor 2
et socius Bestiæ ferebatur, a vero bonoque impediebat.
At C. Memmius, cujus de libertate ingenii et odio po- 3
tentiæ nobilitatis supra diximus, inter dubitationem et moras senatus, concionibus populum ad vindicandum hortari; monere, ne rempublicam, ne libertatem suam desererent; multa superba et crudelia facinora nobilitatis ostendere; prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romæ 4
Memmii facundia clara pollensque fuit, decere existumavi unam ex tam multis orationem ejus perscribere, ac potissumum ea dicam, quæ in concione post reditum Bestiæ hujuscemodi verbis disseruit:—

"Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium 31
reipublicæ omnia superet: opes factionis, vestra patientia, jus nullum; ac maxume, quod innocentiæ plus periculi quam honoris est. Nam illa quidem piget dicere, 2
his annis viginti quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum, quam fœde quamque inulti perierint vestri defen- 3
sores, ut vobis animus ab ignavia atque socordia corruptus sit, qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exsurgitis, atque etiam nunc timetis eos, quibus decet terrori esse. Sed quamquam hæc talia sunt, tamen ob- 4
viam ire factionis potentiæ animus subigit. Certe ego 5
libertatem, quæ mihi a parente meo tradita est, experiar; verum id frustra an ob rem faciam, in vestra manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod 6
sæpe majores vestri fecere, uti contra injurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est suomet ipsi more præcipites eant. Occiso Ti. Graccho, 7
quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones habitæ sunt. Post C. Gracchi et M. Fulvii cædem item vestri ordinis multi mortales in carcere necati

sunt; utriusque cladis non lex, verum lubido eorum
8 finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio plebi sua re-
stituere; quidquid sine sanguine civium ulcisci nequi-
9 tur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indigna-
bamini ærarium expilari, reges et populos liberos paucis
nobilibus vectigal pendere, penes eosdem et summam
gloriam et maxumas divitias esse; tamen hæc talia faci-
nora impune suscepisse parum habuere. Itaque pos-
tremo leges, majestas vestra, divina et humana omnia
10 hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere, pudet
aut pœnitet, sed incedunt per ora vestra magnifici;
sacerdotia et consulatus, pars triumphos suos ostentan-
11 tes, perinde quasi ea honori non prædæ habeant. Servi
ære parati injusta imperia dominorum non perferunt;
vos, Quirites, imperio nati, æquo animo servitutem tole-
12 ratis? At qui sunt hi qui rempublicam occupavere?
Homines sceleratissumi, cruentis manibus, immani ava-
ritia, nocentissumi idemque superbissumi, quibus fides,
decus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia
13 quæstui sunt. Pars eorum occidisse tribunos plebis,
alii quæstiones injustas, plerique cædem in vos fecisse,
14 pro munimento habent. Ita quam quisque pessume
fecit, tam maxume tutus est; metum a scelere suo ad
ignaviam vestram transtulere; quos omnis eadem cu-
pere, eadem odisse, eadem metuere in unum coëgit.
15 Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est.
16 Quod si tam vos libertatis curam haberetis, quam illi ad
dominationem accensi sunt, profecto neque respublica,
sicuti nunc, vastaretur, et beneficia vestra penes optu-
17 mos, non audacissumos, forent. Majores vestri parandi
juris et majestatis constituendæ gratia bis per seces-
sionem armati Aventinum occupavere, vos pro libertate,
quam ab illis accepistis, non summa ope nitemini? at-

que eo vehementius, quo majus dedecus est parta amit-
tere quam omnino non paravisse. Dicet aliquis, 'Quid 18
igitur censes? Vindicandum in eos, qui hosti prodidere
rempublicam?' Non manu neque vi, quod magis vos fe-
cisse quam illis accidisse indignum est, verum quæstio-
nibus et indicio ipsius Jugurthæ; qui si deditícius est, 19
profecto jussis vestris obediens erit, sin ea contemnit,
scilicet existumabitis qualis illa pax aut deditio sit, ex
qua ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos po-
tentis maxumæ divitiæ, in rempublicam damna atque
dedecora pervenerint. Nisi forte nondum etiam vos 20
dominationis eorum satietas tenet, et illa quam hæc
tempora magis placent, quum regna, provinciæ, leges,
jura, judicia, bella atque paces, postremo divina et hu-
mana omnia penes paucos erant; vos autem, hoc est,
populus Romanus, invicti ab hostibus, imperatores om-
nium gentium, satis habebatis animam retinere; nam
servitutem quidem quis vestrum recusare audebat?
Atque ego, tametsi viro flagitiosissumum existumo im- 21
pune injuriam accepisse, tamen vos hominibus scelera-
tissumis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo pa-
terer, ni misericordia in perniciem casura esset. Nam 22
et illis, quantum importunitatis habent, parum est im-
pune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur,
et vobis æterna sollicitudo remanebit, quum intelligetis
aut serviundum esse aut per manus libertatem retinen-
dam. Nam fidei quidem aut concordiæ quæ spes est? 23
Dominari illi volunt, vos liberi esse; facere illi injurias,
vos prohibere; postremo sociis vestris veluti hostibus,
hostibus pro sociis utuntur. Potestne in tam divorsis 24
mentibus pax aut amicitia esse? Quare moneo hortor- 25
que vos, ne tantum scelus impunitum omittatis. Non
peculatus ærarii factus est, neque per vim sociis ereptæ

pecuniæ. quæ quamquam gravia sunt, tamen consuetu-
dine jam pro nihilo habentur: hosti acerrumo prodita
senatus auctoritas, proditum imperium vestrum, domi
26 militiæque respublica venalis fuit. Quæ nisi quæsita
erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum,
nisi ut illis, qui ea fecere, obedientes vivamus? Nam
27 impune quælibet facere, id est regem esse. Neque ego
vos, Quirites, hortor, ut malitis civis vestros perperam
quam recte fecisse, sed ne ignoscendo malis bonos per-
28 ditum eatis. Ad hoc in republica multo præstat bene-
ficii quam maleficii immemorem esse; bonus tantum-
29 modo segnior fit, ubi negligas, at malus improbior. Ad
hoc si injuriæ non sint, haud sæpe auxilii egeas."

32 Hæc atque alia hujuscemodi sæpe dicundo Memmius
populo persuadet, uti L. Cassius, qui tum prætor erat,
ad Jugurtham mitteretur, eumque interposita fide pub-
lica Romam duceret, quo facilius indicio regis, Scauri
et reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delic-
2 ta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Nu-
midia relicti a Bestia exercitui præerant, secuti mo-
rem imperatoris sui plurima et flagitiosissuma facinora
3 fecere. Fuere, qui auro corrupti elephantos Jugurthæ
4 traderent; alii perfugas vendere, pars ex pacatis præ-
das agebant; tanta vis avaritiæ in animos eorum veluti
5 tabes invaserat. At Cassius, perlata rogatione a C.
Memmio ac perculsa omni nobilitate, ad Jugurtham pro-
ficiscitur eique timido et ex conscientia diffidenti rebus
suis persuadet, quoniam se populo Romano dedisset, ne
vim quam misericordiam ejus experiri mallet. Priva-
tim præterea fidem suam interponit, quam ille non
minoris quam publicam ducebat; talis ea tempestate
fama de Cassio erat.

33 Igitur Jugurtha contra decus regium cultu quam

maxume miserabili cum Cassio Romam venit. Ac 2
A. C. 110. tametsi in ipso magna vis animi erat, con-
A. U. C. 644. firmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta ea gesserat, quæ supra diximus, C. Bæbium tribunum plebis magna mercede parat, cujus impudentia contra jus et injurias omnis munitus foret.
At C. Memmius, advocata concione, quamquam regi 3
infesta plebes erat, et pars in vincula duci jubebat, pars, ni socios sceleris sui aperiret, more majorum de hoste supplicium sumi; dignitati quam iræ magis consulens, sedare motus, et animos eorum mollire; postremo confirmare, fidem publicam per sese inviolatam fore.
Post, ubi silentium cœpit, producto Jugurtha, verba 4
facit; Romæ Numidiæque facinora ejus memorat, scelera in patrem fratresque ostendit. Quibus juvantibus quibusque ministris ea egerit, quamquam intelligat populus Romanus, tamen velle manifesta magis ex illo habere. Si verum aperiat, in fide et clementia populi Romani magnam spem illi sitam; sin reticeat, non sociis saluti fore, sed se suasque spes corrupturum.

Deinde, ubi Memmius dicundi finem fecit, et Jugurtha 34
respondere jussus est, C. Bæbius, tribunus plebis, quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere jubet, ac tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat, vicit tamen impudentia. Ita populus ludibrio habitus ex concione discedit: Jugurthæ Bestiæque et ceteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt.

Erat ea tempestate Romæ Numida quidam, nomine 35
Massiva, Gulussæ filius, Masinissæ nepos; qui, quia in dissensione regum Jugurthæ advorsus fuerat, dedita Cirta et Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proxumo anno post Bes- 2

tiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Jugurthamque ob scelera invidia cum metu urgueat, regnum Numidiæ
3 ab senatu petat. Avidus consul belli gerundi moveri quam senescere omnia malebat; ipsi provincia Numidia,
4 Minucio Macedonia evenerat. Quæ postquam Massiva agitare cœpit, neque Jugurthæ in amicis satis præsidii est, quod eorum alium conscientia, alium mala fama et timor impediebat; Bomilcari, proxumo ac maxume fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret, ac maxume occulte, sin id parum pro-
5 cedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exsequitur, et per homines talis negotii artifices itinera egressusque ejus, postremo loca atque tempora cuncta explorat, deinde, ubi res postula-
6 bat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paullo inconsultius Massivam aggreditur; illum obtruncat, sed ipse deprehensus, multis hortantibus et in primis Albino consule, indicium pro-
7 fitetur. Fit reus magis ex æquo bonoque quam ex jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romam fide publica
8 venerat. At Jugurtha manifestus tanti sceleris non prius omisit contra verum niti, quam animum advortit, supra gratiam atque pecuniam suam invidiam facti esse.
9 Igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis quam vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. Et ipse paucis diebus eodem profectus est, jussus a senatu Italia decedere.
10 Sed postquam Roma egressus est, fertur sæpe eo taci tus respiciens postremo dixisse: "urbem venalem et mature perituram, si emptorem invenerit."

36 Interim Albinus renovato bello commeatum, stipen-

dium aliaque, quæ militibus usui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis aut deditione aut quovis modo bellum conficeret. At contra 2
Jugurtha trahere omnia et alias deinde alias moræ causas facere; polliceri deditionem, ac deinde metum simulare; cedere instanti, et paullo post, ne sui diffiderent, instare; ita belli modo, modo pacis mora consulem ludificari. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum 3
consilii regis existumarent, neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum socordia magis quam dolo crederent. Sed postquam dilapso tempore comitiorum 4
dies adventabat, Albinus, Aulo fratre in castris pro prætore relicto, Romam decessit.

Ea tempestate Romæ seditionibus tribuniciis atroci- 37
ter respublica agitabatur. P. Lucullus et L. Annius, 2
tribuni plebis, resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur, quæ dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem 3
pro prætore in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli aut terrore exercitus ab rege pecuniæ ca-
A. C. 109. piundæ, milites mense Januario ex hibernis
A. U. C. 645. in expeditionem evocat. magnisque itineribus, hieme aspera, pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quamquam et sævitia temporis 4
et opportunitate loci neque capi neque obsideri poterat, (nam circum murum situm in prærupti montis extremo planities limosa hiemalibus aquis paludem fecerat,) tamen aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus ob thesauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem jacere, aliaque, quæ incepto usui forent, properare.

At Jugurtha cognita vanitate atque imperitia legati, 38

subdolus ejus augere amentiam, missitare supplicantis
legatos, ipse quasi vitabundus per saltuosa loca et tra-
2 mites exercitum ductare. Denique Aulum spe pac-
tionis perpulit, uti relicto Suthule in abditas regiones
sese veluti cedentem insequeretur; "ita delicta occultiora
3 fore." Interea per homines callidos diu noctuque tur-
marum partim uti transfugerent corrumpere, alii signo
4 dato locum uti desererent. Quæ postquam ex sen-
tentia instruit, intempesta nocte de improviso mul-
5 titudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites
Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere alii,
alii se abdere, pars territos confirmare, trepidare omni-
bus locis; vis magna hostium, cælum nocte atque nubi-
bus obscuratum, periculum anceps; postremo fugere an
6 manere tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero,
quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligu-
rum cum duabus turmis Thracum et paucis gregariis
militibus transiere ad regem, et centurio primi pili ter-
tiæ legionis per munitionem, quam uti defenderet acce-
perat, locum hostibus introëundi dedit, eaque Numidæ
7 cuncti irrupere. Nostri fœda fuga, plerique abjectis
8 armis, proxumum collem occupavere. Nox atque præda
castrorum hostis, quo minus victoria uterentur, remo-
9 rata sunt. Deinde Jugurtha postero die cum Aulo in
colloquio verba facit:—"tametsi ipsum cum exercitu
fame et ferro clausum tenet, tamen se memorem huma-
narum rerum, si secum fœdus faceret, incolumis omnis
sub jugum missurum; præterea uti diebus decem Nu-
10 midia decederet." Quæ quamquam gravia et flagitii
plena erant, tamen, quia mortis metu mutabantur, sic-
uti regi lubuerat, pax convenit.
39 Sed ubi ea Romæ comperta sunt, metus atque mæ-
ror civitatem invasere. Pars dolere pro gloria imperii,

pars insolita rerum bellicarum timere libertati; Aulo
omnes infesti, ac maxume, qui bello sæpe præclari fue-
rant, quod armatus dedecore potius quam manu salutem
quæsiverat. Ob ea consul Albinus ex delicto fratris 2
invidiam ac deinde periculum timens, senatum de fœ-
dere consulebat, et tamen interim exercitui supplemen-
tum scribere, ab sociis et nomine Latino auxilia accer-
sere, denique omnibus modis festinare. Senatus ita, 3
uti par fuerat, decernit, suo atque populi injussu nullum
potuisse fœdus fieri. Consul impeditus a tribunis ple- 4
bis, ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis
diebus in Africam proficiscitur; nam omnis exercitus,
uti convenerat, Numidia deductus, in provincia hiema-
bat. Postquam eo venit, quamquam persequi Jugur- 5
tham et mederi fraternæ invidiæ animo ardebat, cogni-
tis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licen-
tia atque lascivia corruperat, ex copia rerum statuit
sibi nihil agitandum.

Interim Romæ C. Manilius Limetanus tribunus ple- 40
bis rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur
in eos, quorum consilio Jugurtha senati decreta negle-
gisset; quique ab eo in legationibus aut imperiis pecunias
accepissent; qui elephantos, quique perfugas tradidis-
sent; item qui de pace aut bello cum hostibus pactiones
fecissent. Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex 2
partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte
resistere non poterant, quin illa et alia talia placere sibi
faterentur, occulte per amicos ac maxume per homines
nominis Latini et socios Italicos impedimenta parabant.
Sed plebes incredibile mumoratu est, quam intenta fue- 3
rit quantaque vi rogationem jusserit, decreverit, volue-
rit: magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur,
quam cura reipublicæ; tanta lubido in partibus erat.

4 Igitur ceteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum
Bestiæ fuisse supra docuimus, inter lætitiam plebis et
suorum fugam, trepida etiam tum civitate, quum ex
Mamilii rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat,
5 uti ipse in eo numero crearetur. Sed quæstio exercita
aspere violenterque ex rumore et lubidine plebis; ut
sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis
rebus insolentia ceperat.

41 Ceterum mos partium popularium et senatus factio-
num, ac deinde omnium malarum artium paucis ante
annis Romæ ortus est otio atque abundantia earum
2 rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Car-
thaginem deletam populus et senatus Romanus placide
modesteque inter se rempublicam tractabant, neque
gloriæ neque dominationis certamen inter civis erat;
3 metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed
ubi illa formido mentibus decessit, scilicet ea, quæ res
4 secundæ amant, lascivia atque superbia incessere. Ita,
quod in advorsis rebus optaverant otium, postquam
5 adepti sunt, asperius acerbiusque fuit. Namque cœ-
pere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidi-
nem vortere, sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita
omnia in duas partis abstracta sunt; respublica, quæ
6 media fuerat, dilacerata. Ceterum nobilitas factione
magis pollebat, plebis vis soluta atque dispersa in multi-
7 tudine minus poterat. Paucorum arbitrio belli domique
agitabatur, penes eosdem ærarium, provinciæ, magi-
stratus, gloriæ triumphique erant; populus militia atque
inopia urguebatur; prædas bellicas imperatores cum
8 paucis diripiebant; interea parentes aut parvi liberi
militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus
9 pellebantur. Ita cum potentia avaritia sine modo mo-
destiaque invadere, polluere et vastare omnia, nihil

pensi neque sancti habere, quoad semet ipsa præcipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui 10
veram gloriam injustæ potentiæ anteponerent, moveri civitas et permixtio civilis quasi discessio terræ oriri cœpit.

Nam postquam Tiberius et C. Gracchus, quorum 42
majores Punico atque aliis bellis multum reipublicæ addiderant, vindicare plebem in libertatem et paucorum scelera patefacere cœpere, nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat; et primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, tribunum alterum, alterum triumvirum coloniis deducundis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. Et 2
sane Gracchis cupidine victoriæ haud satis moderatus animus fuit: sed bono vinci satius est quam malo more 3
injuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubi- 4
dine sua usa multos mortalis ferro aut fuga exstinxit, plusque in reliquum sibi timoris quam potentiæ addidit. Quæ res plerumque magnas civitatis pessum dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo et victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium et omnis civi- 5
tatis moribus si singulatim aut pro magnitudine parem disserere, tempus quam res maturius me deseret. Quamobrem ad inceptum redeo.

Post Auli fœdus exercitusque nostri fœdam fugam, 43
Metellus et Silanus consules designati, provincias inter se partiverant; Metelloque Numidia evenerat, acri viro et quamquam advorso populi partium, fama tamen æquabili et inviolata. Is ubi primum magistratum ingres- 2
sus est, alia omnia sibi cum collega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens 3

veteri exercitu, milites scribere, præsidia undique accersere; arma, tela, equos et cetera instrumenta militiæ parare; ad hoc commeatum affatim; denique omnia, quæ in bello vario et multarum rerum egenti usui esse
4 solent. Ceterum ad ea patranda senatus auctoritate, socii nomenque Latinum ad reges ultro auxilia mittere,
5 postremo omnis civitas summo studio annitebatur. Itaque ex sententia omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe civium, quum propter artis bonas, tum maxume, quod advorsum divitias invictum animum gerebat, et avaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ hostiumque auctæ erant

44 Sed ubi in Africam venit, exercitus ei traditur a Sp. Albino pro consule iners, imbellis, neque periculi neque laboris patiens, lingua quam manu promptior, prædator ex sociis et ipse præda hostium, sine imperio et modes-
2 tia habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis quam ex copia militum auxilii aut spei
3 bonæ accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam et æstivorum tempus comitiorum mora imminuerat, et exspectatione eventus civium animos intentos putabat, non prius bellum attingere quam majorum disciplina
4 milites laborare coëgisset. Nam Albinus, Auli fratris exercitusque clade perculsus, postquam decreverat non egredi provincia, quantum temporis æstivorum in imperio fuit, plerumque milites stativis castris habebat, nisi quum odos aut pabuli egestas locum mutare subegerat.
5 Sed neque muniebantur ea, neque more militari vigiliæ deducebantur; uti cuique lubebat, ab signis aberat; lixæ permixti cum militibus diu noctuque vagabantur; palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris et mancipiorum prædas certantes agere, eaque mutare cum

mercatoribus vino advectitio et aliis talibus; præterea frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari; postremo, quæcunque dici aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra, ea in illo exercitu cuncta fuere et alia amplius.

Sed in ea difficultate Metellum non minus quam in 45
rebus hostilibus magnum et sapientem virum fuisse comperior; tanta temperantia inter ambitionem sævitiamque moderatum: namque edicto primum adjumenta 2
ignaviæ sustulisse, ne quisquam in castris panem aut quem alium coctum cibum venderet, ne lixæ exercitum sequerentur, ne miles gregarius in castris neve in agmine servum aut jumentum haberet; ceteris arte modum statuisse. Præterea transvorsis itineribus quotidie castra movere, juxta ac si hostes adessent, vallo atque fossa munire, vigilias crebras ponere et eas ipse cum legatis circumire; item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur, uti cum signis frequentes incederent, miles cibum et arma portaret. Ita prohibendo a delictis 3
magis quam vindicando exercitum brevi confirmavit.

Interea Jugurtha, ubi quæ Metellus agebat ex nuntiis 46
accepit, simul de innocentia ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum 2
suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed 3
Metello jam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio divorsos 4
aggreditur, ac paullatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Jugurtham maxume vivum, sin id parum procedat, necatum sibi

traderent; ceterum palam, quæ ex voluntate forent,
5 regi nuntiari jubet. Deinde ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit, ubi contra belli faciem tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris erant; ex oppidis et mapalibus præfecti regis obvii procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere.
6 Neque Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere et insidiis
7 locum tentari. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delecta manu apud primos erat, in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat, in utrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum et præfectis cohortium dispertiverat, ut cum his permixti velites, quocunque accede-
8 rent equitatus hostium, propulsarent. Nam in Jugurtha tantus dolus tantaque peritia locorum et militiæ erat, ut absens an præsens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur.

47 Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxume celebratum, ubi et incolere et mercari consueverant Italici generis multi mortales.
2 Huc consul simul tentandi gratia, et si paterentur, opportunitatis loci, præsidium imposuit; præterea imperavit frumentum et alia, quæ bello usui forent, comportare, ratus id quod res monebat, frequentiam negotiatorum et commeatum juvaturum exercitum, et jam
3 paratis rebus munimento fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare, præter suam liberorumque vitam omnia Metello
4 dedere. Quos item, uti priores, consul illectos ad pro-

ditionem domum dimittebat, regi pacem quam postulabat neque abnuere neque polliceri et inter eas moras promissa legatorum exspectare.

Jugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit ac 48
se suis artibus tentari animum advortit, quippe cui verbis pax nuntiabatur, ceterum re bellum asperrumum erat, urbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati, coactus rerum necessitudine statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, 2
in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quam maxumas potest copias omnium generum parat ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in ea 3
parte Numidiæ, quam Adherbal in divisione possederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul; a quo aberat mons ferme millia passuum viginti tractu pari, vastus ab natura et humano cultu. Sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertingens, vestitus oleastro ac murtetis aliisque generibus arborum, quæ humi arido atque arenoso gignuntur. Media autem planities deserta 4
penuria aquæ, præter flumini propinqua loca; ea consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur.

Igitur in eo colle, quem transvorso itinere porrectum 49
docuimus, Jugurtha, extenuata suorum acie, consedit, elephantis et parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit eumque edocet, quæ ageret; ipse propior montem cum omni equitatu et peditibus delectis suos collocat. Dein singulas turmas et manipulos circumiens 2
monet atque obtestatur, uti memores pristinæ virtutis et victoriæ sese regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant; cum îs certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint; ducem illis, non animum mutatum; quæ ab imperatore decuerint, omnia suis provisa, locum superiorem, ut prudentes cum imperitis, ne pau-

ciores cum pluribus aut rudes cum bello melioribus
3 manum consererent; proinde parati intentique essent
signo dato Romanos invadere; illum diem aut omnis
labores et victorias confirmaturum, aut maxumarum
4 ærumnarum initium fore. Ad hoc viritim, uti quemque
ob militare facinus pecunia aut honore extulerat, com-
monefacere beneficii sui et eum ipsum aliis ostentare;
postremo pro cujusque ingenio pollicendo, minitando,
obtestando, alium alio modo excitare, quum interim
Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum ex-
5 ercitu conspicatur, primo dubius, quidnam insolita facies
ostenderet, (nam inter virgulta equi Numidæque conse-
derant, neque plane occultati humilitate arborum, et
tamen incerti, quidnam esset, cum natura loci tum dolo
ipsi atque signa militaria obscurati); dein, brevi cognitis
6 insidiis, paullisper agmen constituit. Ibi commutatis or-
dinibus, in dextero latere, quod proxumum hostis erat, tri-
plicibus subsidiis aciem instruxit, inter manipulos fundi-
tores et sagittarios dispertit, equitatum omnem in corni-
bus locat, ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem,
sicuti instruxerat, transvorsis principiis in planum deducit.
50 Sed ubi Numidas quietos neque colle degredi ani-
madvortit, veritus ex anni tempore et inopia aquæ, ne
siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expe-
ditis cohortibus et parte equitum præmisit ad flumen,
uti locum castris antecaperet, existumans hostis crebro
impetu et transvorsis prœliis iter suum remoraturos, et
quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum
2 tentaturos. Deinde ipse pro re atque loco, sicuti monte
descenderat, paullatim procedere, Marium post principia
habere, ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in ag-
3 mine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum
agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præ-

sidio quasi duum millium peditum montem occupat,
qua Metellus descenderat, ne forte cedentibus advor-
sariis receptui ac post munimento foret; dein repente
signo dato hostis invadit. Numidæ alii postremos cæ- 4
dere, pars a sinistra ac dextera tentare, infensi adesse
atque instare, omnibus locis Romanorum ordines con-
turbare, quorum etiam qui firmioribus animis obvii hos-
tibus fuerant, ludificati incerto prœlio, ipsi modo eminus
sauciabantur, neque contra feriundi aut conserendi ma-
num copia erat; ante jam docti ab Jugurtha equites, 5
ubicunque Romanorum turma insequi cœperat, non
confertim neque in unum sese recipiebant, sed alias
alio quam maxume divorsi. Ita numero priores, si ab
persequendo hostis deterrere nequiverant, disjectos ab
tergo aut lateribus circumveniebant; sin opportunior
fugæ collis quam campi fuerat, ea vero consueti Numi-
darum equi facile inter virgulta evadere; nostros aspe-
ritas et insolentia loci retinebat.

Ceterum facies totius negotii varia, incerta, fœda atque 51
miserabilis; dispersi a suis pars cedere, alii insequi,
neque signa neque ordines observare, ubi quemque
periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare, arma
tela, equi viri, hostes atque cives permixti, nihil con-
silio neque imperio agi, fors omnia regere. Itaque multum 2
diei processerat, quum etiamtum eventus in incerto erat.
Denique omnibus labore et æstu languidis, Metellus ubi 3
videt Numidas minus instare, paullatim milites in unum
conducit, ordines restituit et cohortis legionarias qua-
tuor advorsum pedites hostium collocat. Eorum magna
pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare, 4
hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostis fu-
gientis vincere; neque illis castra esse neque munimen-
tum ullum, quo cedentes tenderent, in armis omnia sita.

5 Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat; cir-
cumire, hortari, renovare prœlium et ipse cum delectis
tentare omnia, subvenire suis, hostibus dubiis instare,
quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere.
52 Eo modo inter se duo imperatores, summi viri certa-
2 bant, ipsi pares, ceterum opibus disparibus. Nam Me-
tello virtus militum erat, locus advorsus, Jugurthæ alia
3 omnia præter milites opportuna. Denique Romani, ubi
intelligunt neque sibi perfugium esse neque ab hoste
copiam pugnandi fieri, (et jam die vesper erat,) advorso
4 colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. Amisso loco
Numidæ fusi fugatique; pauci interiere, plerosque velo-
5 citas et regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bo-
milcar, quem elephantis et parti copiarum pedestrium
præfectum ab Jugurtha supra diximus, ubi eum Ruti-
lius prætergressus est, paullatim suos in æquum locum
deducit; ac, dum legatus ad flumen, quo præmissus
erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem
exornat, neque remittit, quid ubique hostis ageret, ex-
6 plorare. Postquam Rutilium consedisse jam et animo
vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ prœlio clamo-
rem augeri, veritus, ne legatus cognita re laborantibus
suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum
arcte statuerat, quo hostium itineri officeret, latius por-
rigit, eoque modo ad Rutilii castra procedit.
53 Romani ex improviso pulveris vim magnam animad-
vortunt; nam prospectum ager arbustis consitus prohi-
bebat. Et primo rati humum aridam vento agitari, post
ubi æquabilem manere, et, sicuti acies movebatur, magis
magisque appropinquare vident, cognita re properantes
arma capiunt ac pro castris, sicuti imperabatur, consis-
2 tunt. Deinde, ubi propius ventum est, utrimque magno
3 clamore concurritur. Numidæ tantum modo remorati,

dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impe-
ditos ramis arborum atque ita disjectos circumveniri vi-
dent, fugam faciunt ac plerique abjectis armis collis aut
noctis quæ jam aderat auxilio integri abeunt. Elephanti 4
quatuor capti, reliqui omnes numero quadraginta inter-
fecti. At Romani, quamquam itinere atque opere castro- 5
rum et prœlio fessi lassique erant, tamen, quod Metellus
amplius opinione morabatur, instructi intentique obviam
procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi neque 6
remissi patiebatur. Ac primo, obscura nocte, postquam 7
haud procul inter se erant, strepitu, velut hostes, ad-
ventare, alteri apud alteros formidinem simul et tumul-
tum facere, et pæne imprudentia admissum facinus mise-
rabile, ni utrimque præmissi equites rem exploravissent.
Igitur pro metu repente gaudium exortum, milites alius 8
alium læti appellant, acta edocent atque audiunt, sua
quisque fortia facta ad cœlum fert. Quippe res hu-
manæ ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari
licet, advorsæ res etiam bonos detractant.

Metellus in îsdem castris quatriduo moratus, saucios 54
cum cura reficit, meritos in prœliis more militiæ donat,
universos in concione laudat atque agit gratias; horta-
tur ad cetera, quæ levia sunt, parem animum gerant;
pro victoria satis jam pugnatum, reliquos labores pro
præda fore. Tamen interim transfugas et alios oppor- 2
tunos, Jugurtha ubi gentium aut quid agitaret, cum
paucisne esset, an exercitum haberet, ut sese victus
gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa 3
et natura munita receperat, ibique cogebat exercitum
numero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque,
agri ac pecoris magis quam belli cultorem. Id ea 4
gratia eveniebat, quod præter regios equites nemo om-
nium Numidarum ex fuga regem sequitur; quo cujus-

que animus fert, eo discedunt, neque id flagitium mili-
5 tiæ ducitur; ita se mores habent. Igitur Metellus ubi
videt etiamtum regis animum ferocem esse, bellum re-
novari, quod nisi ex illius lubidine geri non posset,
præterea iniquum certamen sibi cum hostibus, minore
detrimento illos vinci quam suos vincere, statuit non
prœliis neque in acie, sed alio more bellum gerundum.
6 Itaque in Numidiæ loca opulentissima pergit, agros
vastat, multa castella et oppida temere munita aut sine
præsidio capit incenditque; puberes interfici jubet alia
omnia militum prædam esse. Ea formidine multi mor-
tales Romanis dediti obsides; frumentum et alia, quæ
usui forent, affatim præbita, ubicunque res postulabat,
7 præsidium impositum. Quæ negotia multo magis quam
prœlium male pugnatum ab suis regem terrebant;
8 quippe cui spes omnis in fuga sita erat, sequi coge-
batur, et qui sua loca defendere nequiverat, in alienis
9 bellum gerere. Tamen ex copia quod optumum vide-
batur consilium capit, exercitum plerumque in isdem
locis opperiri jubet, ipse cum delectis equitibus Metel-
lum sequitur, nocturnis et aviis itineribus ignoratus
10 Romanos palantis repente aggreditur. Eorum plerique
inermes cadunt, multi capiuntur, nemo omnium intactus
profugit, et Numidæ, priusquam ex castris subveniretur,
sicuti jussi erant, in proxumos collis discedunt.

55 Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis Me-
telli rebus, ut seque et exercitum more majorum ge-
reret, in advorso loco victor tamen virtute fuisset,
hostium agro potiretur, Jugurtham magnificum ex Auli
socordia spem salutis in solitudine aut fuga coëgisset
2 habere. Itaque senatus ob ea feliciter acta Dîs immor-
talibus supplicia decernere, civitas trepida antea et
sollicita de belli eventu læta agere, fama de Metello

præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti, 3
omnibus modis festinare, cavere tamen, necubi hosti
opportunus fieret, meminisse post gloriam invidiam
sequi. Ita quo clarior, eo magis anxius erat, neque 4
post insidias Jugurthæ effuso exercitu prædari; ubi
frumento aut pabulo opus erat, cohortes cum omni
equitatu præsidium agitabant; exercitus partem ipse,
reliquos Marius ducebat. Sed igni magis quam præda 5
ager vastabatur. Duobus locis haud longe inter se cas- 6
tra faciebant; ubi vi opus erat, cuncti aderant; ceterum, 7
quo fuga atque formido latius cresceret, divorsi agebant.
Eo tempore Jugurtha per collis sequi, tempus aut locum 8
pugnæ quærere; qua venturum hostem audierat, pabu-
lum et aquarum fontis, quorum penuria erat, corrum-
pere; modo se Metello, interdum Mario ostendere, pos-
tremo in agmine tentare ac statim in collis regredi, rur-
sus aliis, post aliis minitari, neque prœlium facere neque
otium pati, tantummodo hostem ab incepto retinere.

Romanus imperator ubi se dolis fatigari videt neque 56
ab hoste copiam pugnandi fieri, urbem magnam et in ea
parte qua sita erat arcem regni, nomine Zamam, statuit
oppugnare, ratus id quod negotium poscebat Jugurtham
laborantibus suis auxilio venturum ibique prœlium fore.
At ille, quæ parabantur a perfugis edoctus, magnis 2
itineribus Metellum antevenit, oppidanos hortatur, mœ-
nia defendant, additis auxilio perfugis, quod genus ex
copiis regis, quia fallere nequibat, firmissumum erat.
Præterea pollicetur in tempore semet cum exercitu af-
fore. Ita compositis rebus in loca quam maxume oc- 3
culta discedit ac post paullo cognoscit Marium ex
itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam mis-
sum, quod oppidum primum omnium post malam pugnam
ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu 4
pergit et jam egredientibus Romanis in porta pugnam

fecit; simul magna voce Siccenses hortatur, uti cohortis
ab tergo circumveniant; fortunam illis præclari facinoris
casum dare; si id fecerint, postea sese in regno, illos in li-
5 bertate sine metu ætatem acturos. Ac ni Marius signa
inferre atque evadere oppido properavisset, profecto
cuncti aut magna pars Siccensium fidem mutavissent;
6 tanta mobilitate sese Numidæ agunt. Sed milites Jugur-
thini paullisper ab rege sustentati, postquam majore vi
hostes urguent, paucis amissis profugi discedunt.
57 Marius ad Zamam pervenit; id oppidum in campo
situm, magis opere quam natura munitum erat, nullius
2 idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur
Metellus pro tempore atque loco paratis rebus cuncta
mœnia exercitu circumvenit, legatis imperat, ubi quis-
3 que curaret. Deinde signo dato undique simul clamor
ingens oritur; neque ea res Numidas terret, infensi
intentique sine tumultu manent; prœlium incipitur.
4 Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande aut
lapidibus pugnare; alii succedere ac murum modo suf-
fodere, modo scalis aggredi, cupere prœlium in manibus
5 facere. Contra ea oppidani in proximos saxa volvere,
sudes, pila, præterea picem et sulfure tædam mixtam
6 ardenti mittere. Sed ne illos quidem, qui procul man-
serant, timor animi satis muniverat; nam plerosque
jacula tormentis aut manu emissa vulnerabant, parique
periculo, sed fama impari, boni atque ignavi erant.
58 Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improviso
castra hostium cum magna manu invadit; remissis, qui
in præsidio erant, et omnia magis quam prœlium ex-
2 spectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino
metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt; alii
fugere, alii arma capere, magna pars vulnerati aut
3 occisi. Ceterum ex omni multitudine non amplius
quadraginta memores nominis Romani grege facto locum

cepere paullo quam alii editiorem, neque inde maxuma
vi depelli quiverunt, sed tela eminus missa remittere,
pauci in pluribus minus frustrati; sin Numidæ propius
accessissent, ibi vero virtutem ostendere et eos maxuma
vi cædere, fundere atque fugare. Interim Metellus 4
quum acerrume rem gereret, clamorem hostilem a tergo
accepit, dein convorso equo animadvortit fugam ad se
vorsum fieri, quæ res indicabat popularis esse. Igitur 5
equitatum omnem ad castra propere misit, ac statim C.
Marium cum cohortibus sociorum, eumque lacrumans
per amicitiam perque rempublicam obsecrat, ne quam
contumeliam remanere in exercitu victore neve hostis
inultos abire sinat. Ille brevi mandata efficit. At 6
Jugurtha munimento castrorum impeditus, quum alii
super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi
properantes officerent, multis amissis in loca munita
sese recepit. Metellus, infecto negotio, postquam nox 7
aderat, in castra cum exercitu revortitur.

Igitur postero die, prius quam ad oppugnandum egre- 59
deretur, equitatum omnem in ea parte, qua regis ad-
ventus erat, pro castris agitare jubet, portas et proxuma
loca tribunis dispertit, deinde ipse pergit ad oppidum
atque uti superiore die murum aggreditur. Interim 2
Jugurtha ex occulto repente nostros invadit; qui in
proxumo locati fuerant, paullisper territi perturbantur,
reliqui cito subveniunt. Neque diutius Numidæ re- 3
sistere quivissent, ni pedites cum equitibus permixti
magnam cladem in congressu facerent; quibus illi freti,
non uti equestri prœlio solet, sequi, dein cedere, sed ad-
vorsis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem;
ita expeditis peditibus suis hostis pæne victos dare.

Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. 60
Ubi quisque legatus aut tribunus curabat, eo acerrume

niti, neque alius in alio magis quam in sese spem ha-
bere: pariterque oppidani agere; oppugnare aut parare
omnibus locis, avidius alteri alteros sauciare quam semet
2 tegere, clamor permixtus hortatione, lætitia, gemitu,
item strepitus armorum ad cælum ferri, tela utrimque
3 volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes
paullum modo pugnam remiserant, intenti prælium eque-
4 stre prospectabant; eos, uti quæque Jugurthæ res erant,
lætos modo, modo pavidos animadvorteres; ac, sicuti
audiri a suis aut cerni possent, monere alii, alii hortari
aut manu significare aut niti corporibus, et ea huc et
5 illuc quasi vitabundi aut jacientes tela agitare. Quod
ubi Mario cognitum est, (nam is in ea parte curabat,)
consulto lenius agere ac diffidentiam rei simulare, pati
6 Numidas sine tumultu regis prœlium visere. Ita illis
studio suorum adstrictis, repente magna vi murum ag-
greditur, et jam scalis egressi milites prope summa ce-
perant, quum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia
7 præterea tela ingerunt. Nostri primo resistere, deinde,
ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ, qui superstete-
rant, afflicti sunt; ceteri, quoquo modo potuere, pauci
8 integri, magna pars vulneribus confecti abeunt. Deni-
que utrimque prœlium nox diremit.

61 Metellus, postquam videt frustra inceptum neque op-
pidum capi, neque Jugurtham nisi ex insidiis aut suo
loco pugnam facere, et jam æstatem exactam esse, ab
Zama discedit, et in is urbibus, quæ ad se defecerant, sa-
tisque munitæ loco aut mœnibus erant, præsidia impo-
2 nit; ceterum exercitum in provinciam, quæ proxuma
3 est Numidiæ, hiemandi gratia collocat. Neque id tem-
pus ex aliorum more quieti aut luxuriæ concedit, sed,
quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi
per amicos tendere, et eorum perfidia pro armis uti

parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurtha 4
fuerat et inde vadibus datis clam Massivæ de nece judi-
cium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam maxuma
copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur.
Ac primo efficit, uti ad se colloquendi gratia occultus
veniat, dein fide data, si Jugurtham vivum aut necatum
sibi tradidisset, fore, ut illi senatus inpunitatem et sua
omnia concederet, facile Numidæ persuadet, cum in- 5
genio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis
fieret, ipse per condiciones ad supplicium traderetur.

Is, ubi primum opportunum fuit, Jugurtham anxium 62
ac miserantem fortunas suas accedit; monet atque la-
crumans obtestatur, uti aliquando sibi liberisque et
genti Numidarum optume merenti provideat, omnibus
prœliis sese victos, agrum vastatum, multos mortalis
captos, occisos, regni opes comminutas esse; satis sæpe
jam et virtutem militum et fortunam tentatam; ca-
veat, ne illo cunctante Numidæ sibi consulant. His at- 2
que talibus aliis ad deditionem regis animum impellit.
Mittuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham impe- 3
rata facturum dicerent ac sine ulla pactione sese reg-
numque suum in illius fidem tradere. Metellus propere 4
cunctos senatorii ordinis ex hibernis accersi jubet,
eorum atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium
habet. Ita more majorum ex consilii decreto per legatos 5
Jugurthæ imperat argenti pondo ducenta millia, elephan-
tos omnis, equorum et armorum aliquantum. Quæ post- 6
quam sine mora facta sunt, jubet omnis perfugas vinctos
adduci; eorum magna pars, uti jussum erat adducti, 7
pauci, quum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum
in Mauritaniam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis vi- 8
risque et pecunia spoliatus est, quum ipse ad imperandum
Tisidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum
et ex mala conscientia digna timere. Denique multis die- 9

bus per dubitationem consumptis, quum modo tædio re-
rum advorsarum omnia bello potiora duceret, interdum
secum ipse reputaret, quam gravis casus in servitium ex
regno foret, multis magnisque præsidiis nequidquam
10 perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ senatus
de provinciis consultus Numidiam Metello decreverat.

63 Per idem tempus Uticæ forte C. Mario per hostias
Dis supplicanti, magna atque mirabilia portendi harus-
pex dixerat; proinde, quæ animo agitabat, fretus Dis
ageret, fortunam quam sæpissume experiretur, cuncta
2 prospera eventura. At illum jam antea consulatus in-
gens cupido exagitabat, ad quem capiundum præter ve-
tustatem familiæ alia omnia abunde erant, industria,
probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens,
domi modicus, lubidinis et divitiarum victor, tantum-
3 modo gloriæ avidus. Sed is natus et omnem pueritiam
Arpini altus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, sti-
pendiis faciundis, non Græca facundia neque urbanis
munditiis sese exercuit; ita inter artis bonas integrum
4 ingenium brevi adolevit. Ergo ubi primum tribunatum
militarem a populo petit, plerisque faciem ejus ignoran-
5 tibus, facile notus per omnis tribus declaratur. Deinde
ab eo magistratu alium post alium sibi peperit, semper-
que in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore quam
6 gerebat dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis
vir (nam postea ambitione præceps datus est,) petere non
audebat. Etiamtum alios magistratus plebes, consula-
7 tum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo
tam clarus neque tam egregiis factis erat, quin is indig-
nus illo honore et quasi pollutus haberetur.

64 Igitur ubi Marius haruspicis dicta eodem intendere
videt, quo cupido animi hortabatur, ab Metello petundi
gratia missionem rogat. Cui quamquam virtus, gloria
atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat con-

temptor animus et superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolita re mirari ejus 2
consilium et quasi per amicitiam monere, ne tam prava inciperet neu super fortunam animum gereret; non omnia omnibus cupiunda esse; debere illi res suas satis placere; postremo caveret id petere a populo Romano, quod illi jure negaretur. Postquam hæc atque 3
alia talia dixit neque animus Marii flectitur, respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quæ peteret. Ac postea sæpius eadem postulanti 4
fertur dixisse, ne festinaret abire; satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter viginti; quæ res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque ira, pessumis consultoribus, grassari, 5
neque facto ullo neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret; milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio quam antea habere; apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminose, simul et magnifice de bello loqui, dimidia pars exercitus si sibi permitteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum; ab imperatore consulto trahi, quod homo inanis et regiæ superbiæ imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eo 6
firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiaris corruperant et animo cupienti nihil satis festinatur.

Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam, no- 65
mine Gauda, Mastanabalis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, et ob eam causam mente paullum imminuta. Cui Metellus petenti more regum ut sellam 2
juxta poneret, item postea custodiæ causa turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat, honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges

appellavisset, præsidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites Numidæ traderentur.
3 Hunc Marius anxium aggreditur atque hortatur, ut contumeliarum imperatoris cum suo auxilio pœnas petat; hominem ob morbos animo parum valido secunda oratione extollit: illum regem, ingentem virum, Masinissæ nepotem esse; si Jugurtha captus aut occisus foret, imperium Numidiæ sine mora habiturum; id adeo mature posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret.
4 Itaque et illum et equites Romanos, milites et negotiatores alios ipse, plerosque pacis spes impellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant,
5 Marium imperatorem poscant. Sic illi a multis mortalibus honestissuma suffragatione consulatus petebatur; simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

66 Interim Jugurtha postquam omissa deditione bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum, civitatis, quæ ab se defecerant, formidine aut ostentando præmia affectare, communire suos locos, arma, tela, alia[que], quæ spe pacis amiserat, reficere aut commercari, servitia Romanorum allicere et eos ipsos, qui in præsidiis erant, pecunia tentare; prorsus nihil intactum neque quietum pati, cuncta agitare.
2 Igitur Vagenses, quo Metellus initio, Jugurtha pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis suppliciis neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant; nam vulgus, uti plerumque solet, et maxume Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum erat, cupidum novarum rerum, quieti et otio advorsum. Dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, quod is festus celebratusque per omnem Africam ludum et lasciviam magis quam formi-
3 dinem ostentabat. Sed ubi tempus fuit, centuriones

tribunosque militaris et ipsum præfectum oppidi, T. Turpilium Silanum, alius alium domos suas invitant; eos omnis præter Turpilium inter epulas obtruncant; postea milites palantis, inermos, quippe in tali die ac sine imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab 4
nobilitate, alii studio talium rerum incitati, quis acta consiliumque ignorantibus tumultus ipse et res novæ satis placebant.

Romani milites, improviso metu incerti ignarique quid 67
potissumum facerent, trepidare; ad arcem oppidi, ubi signa et scuta erant, præsidium hostium; portæ ante clausæ fugam prohibebant; ad hoc mulieres puerique pro tectis ædificiorum saxa et alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps ma- 2
lum, neque a fortissumis infirmissumo generi resisti posse; juxta boni malique, strenui et imbelles inulti obtruncari. In ea tanta asperitate, sævissumis Numidis, 3
et oppido undique clauso, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis intactus profugit; id misericordiane hospitis, an pactione aut casu ita evenerit, parum comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus intestabilisque videtur.

Metellus, postquam de rebus Vagæ actis comperit, 68
paullisper mæstus e conspectu abit; deinde, ubi ira et ægritudo permixta sunt, cum maxuma cura ultum ire injurias festinat. Legionem, cum qua hiemabat, et 2
quam plurumos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit, et postera die circiter horam tertiam pervenit in quandam planitiem, locis paullo superioribus circumventam. Ibi milites fessos 3
itineris magnitudine et jam abnuentis omnia docet oppidum Vagam non amplius mille passuum abesse, decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civi-

bus suis, viris fortissumis, atque miserrumis, pœnas
4 caperent; præterea prædam benigne ostentat. Sic ani-
mis eorum arrectis, equites in primo late, pedites quam
arctissume ire, et signa occultare jubet.

69 Vagenses ubi animum advortere ad se vorsum exerci-
tum pergere, primo, uti erat res, Metellum esse rati,
portas clausere; deinde, ubi neque agros vastari, et eos
qui primi aderant, Numidas equites vident, rursum
Jugurtham arbitrati cum magno gaudio obvii procedunt.
2 Equites peditesque repente signo dato alii volgum ef-
fusum oppido cædere, alii ad portas festinare, pars tur-
ris capere; ira atque prædæ spes amplius quam lassi-
3 tudo posse. Ita Vagenses biduum modo ex perfidia
lætati; civitas magna et opulens cuncta pœnæ aut præ-
4 dæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex
omnibus profugisse supra ostendimus, jussus a Metello
causam dicere, postquam sese parum expurgat, con-
demnatus verberatusque capite pœnas solvit; nam is
civis ex Latio erat.

70 Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha
deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus
regi et ipse eum suspiciens, novas res cupere, ad per-
niciem ejus dolum quærere, diu noctuque fatigare ani-
2 mum; denique omnia tentando, socium sibi adjungit
Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, carum
acceptumque popularibus suis, qui plerumque seorsum
ab rege exercitum ductare, et omnis res exsequi solitus
erat, quæ Jugurthæ fesso aut majoribus adstricto su-
3 peraverant; ex quo illi gloria opesque inventæ. Igitur
utriusque consilio dies insidiis statuitur; cetera, uti res
4 posceret, ex tempore parari placuit; Nabdalsa ad exer-
citum profectus, quem inter hiberna Romanorum jussus
5 habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is post-

quam magnitudine facinoris perculsus ad tempus non venit, metusque rem impediebat, Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, et timore socii anxius, ne omisso vetere consilio novum quæreret, litteras ad eum per homines fidelis mittit, in quîs mollitiem socordiamque viri accusare, testari Deos, per quos juravisset, monere ne præmia Metelli in pestem converteret; Jugurthæ exitium adesse; ceterum suane, an virtute Metelli periret, id modo agitari; proinde reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet.

Sed quum hæ litteræ allatæ, forte Nabdalsa exercito 71
corpore fessus in lecto quiescebat; ubi, cognitis Bomil- 2
caris verbis, primo cura, deinde (uti ægrum animum solet,) somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum 3
curator, fidus acceptusque, et omnium consiliorum, nisi novissumi, particeps. Qui postquam allatas litteras au- 4
divit, ex consuetudine ratus opera aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiit, dormiente illo, epistolam, super caput in pulvino temere positam, sumit ac perlegit, dein propere, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa post paullo experrectus, ubi neque epistolam 5
reperit, et rem omnem, uti acta erat, cognovit, primo indicem persequi conatus; postquam id frustra fuit, Jugurtham placandi gratia accedit; dicit quæ ipse paravisset facere perfidia clientis sui præventa; lacrumans obtestatur per amicitiam perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet.

Ad ea rex, aliter atque animo gerebat, placide respon- 72
dit.' Bomilcare aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat interfectis iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Ju- 2
gurthæ dies aut nox ulla quieta fuit, neque loco neque mortali cuiquam aut tempori satis credere, civis hostis

juxta metuere, circumspectare omnia, et omni strepitu pavescere, alio atque alio loco sæpe contra decus regium noctu requiescere, interdum somno excitus arreptis armis tumultum facere; ita formidine quasi vecordia exagitari.

73 Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris et indicio patefacto ex perfugis cognovit, rursus tamquam ad inte-
2 grum bellum cuncta parat festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul et invitum et offensum
3 sibi parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant,
4 cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori, invidiæ esse; at illi alteri generis humilitas favorem addiderat; ceterum in utroque magis studia partium quam bona aut mala sua
5 moderata. Præterea seditiosi magistratus volgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere,
6 Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic accensa, uti opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, et sua necessaria post illius hono-
7 rem ducerent. Ita perculsa nobilitate post multas tempestates novo homini consulatus mandatur, et postea populus a tribuno plebis Manlio Mancino rogatus, quem vellet cum Jugurtha bellum gerere, frequens Marium jussit. Sed senatus paullo ante Metello decreverat; ea res frustra fuit.

74 Eodem tempore Jugurtha, amissis amicis, (quorum plerosque ipse necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant,) quum neque bellum geri sine administris posset, et novorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabat. Neque illi res neque

consilium aut quisquam hominum satis placebat; itinera præfectosque in dies mutare, modo adversum hostis, interdum in solitudines pergere, sæpe in fuga ac post paullo in armis spem habere, dubitare virtuti an fidei popularium minus crederet; ita quocunque intenderat, res advorsæ erant. Sed inter eas moras repente 2
sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurtha pro tempore parati instructique; dein prœlium incipitur. Qua in parte rex pugnæ adfuit, ibi aliquamdiu certatum, ceteri ejus omnes milites primo congressu pulsi fugatique. Romani signorum et armorum aliquanto numero, hostium paucorum potiti; nam ferme Numidas in omnibus prœliis magis pedes quam arma tuta sunt.

Ea fuga Jugurtha impensius modo rebus suis diffidens 75
cum perfugis et parte equitatus in solitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum atque opulentum, ubi plerique thesauri filiorumque ejus multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, 2
quamquam inter Thalam flumenque proxumum in spatio millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognoverat, tamen spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnis asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis le- 3
vari jubet nisi frumento dierum decem, ceterum utris modo et alia aquæ idonea portari. Præterea conquirit 4
ex agris quam plurumum potest domiti pecoris, eoque imponit vasa cujusque modi, sed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis im- 5
perat, qui se post regis fugam Metello dederant, quam plurumum quisque aquæ portaret; diem locumque, ubi præsto [fuerint], prædicit. Ipse ex flumine, quam prox- 6
umam oppido aquam esse supra diximus, jumenta one-

7 rat; eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde
ubi ad id loci ventum, quo Numidis præceperat, et castra
posita munitaque sunt, tanta repente cælo missa vis
aquæ dicitur, ut ea modo exercitui satis superque foret.
8 Præterea commeatus spe amplior, quia Numidæ, sicuti
9 plerique in nova deditione, officia intenderant. Ceterum
milites religione pluvia magis usi, eaque res multum
animis eorum addidit; nam rati sese Dîs immortalibus
curæ esse. Deinde postero die contra opinionem Ju-
10 gurthæ ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se loco-
rum asperitate munitos crediderant, magna atque inso-
lita re perculsi, nihilo segnius bellum parare; idem nos-
tri facere.

76 Sed rex nihil jam infectum Metello credens, quippe
qui omnia, arma tela, locos tempora, denique naturam
ipsam ceteris imperitantem industria vicerat, cum liberis
et magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit, ne-
que postea in ullo loco amplius uno die aut una nocte
moratus: simulabat sese negotii gratia properare; cete-
rum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate
putabat; nam talia consilia per otium et ex opportuni-
2 tate capi. At Metellus, ubi oppidanos prœlio intentos,
simul oppidum et operibus et loco munitum videt, vallo
3 fossaque mœnia circumvenit. Deinde locis ex copia
maxume idoneis vineas agere, aggerem jacere, et super
aggerem impositis turribus opus et administros tutari.
4 Contra hæc oppidani festinare, parare; prorsus ab utris-
5 que nihil reliquum fieri. Denique Romani multo ante
labore prœliisque fatigati, post dies quadraginta quam
eo ventum erat, oppido modo potiti, præda omnis ab
6 perfugis corrupta. Ii postquam murum arietibus feriri
resque suas afflictas vident, aurum atque argentum et
alia quæ prima ducuntur, domum regiam comportant;

ibi vino et epulis onerati, illaque et domum et semet
igni corrumpunt, et quas victi ab hostibus pœnas metue-
rant, eas ipsi volentes pependere.

Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti 77
ad Metellum venerant, orantes uti præsidium præfec-
tumque eo mitteret; Hamilcarem quendam, hominem
nobilem, factiosum, novis rebus studere, advorsum quem
neque imperia magistratuum neque leges valerent; ni
id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum
socios fore. Nam Leptitani jam inde a principio belli 2
Jugurthini ad Bestiam consulem et postea Romam
miserant amicitiam societatemque rogatum. Deinde, 3
ubi ea impetrata, semper boni fidelesque mansere, et
cuncta a Bestia, Albino Metelloque imperata nave fece-
rant. Itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. 4
Emissæ eo cohortes Ligurum quatuor et G. Annius
præfectus.

Id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepi- 78
mus profugos ob discordias civilis, navibus in eos locos
venisse; ceterum situm inter duas Syrtis, quibus no-
men ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in ex- 2
trema Africa, impares magnitudine, pari natura; quo-
rum proxuma terræ præalta sunt, cetera, uti fors tulit,
alta, alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare mag- 3
num esse et sævire ventis cœpit, limum arenamque et
saxa ingentia fluctus trahunt; ita facies locorum cum
ventis simul mutatur: Syrtes ab tractu nominatæ. Ejus 4
civitatis lingua modo convorsa connubio Numidarum,
legum cultusque pleraque Sidonica, quæ eo facilius re-
tinebant, quod procul ab imperio regis ætatem agebant.
Inter illos et frequentem Numidiam multi vastique loci 5
erant.

Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum ne- 79

gotia venimus, non indignum videtur egregium atque mirabile facinus duorum Carthaginiensium memorare;
2 eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleraque Africa imperitabant, Cyrenenses quo-
3 que magni atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus, una specie; neque flumen neque mons erat, qui finis eorum discerneret; quæ res eos in magno diuturnoque
4 bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones item classes sæpe fusæ fugatæque, et alteri alteros aliquantum attriverant, veriti, ne mox victos victoresque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur; quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque
5 populi finis haberetur. Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philænis erat, maturavere iter pergere, Cyrenenses tardius iere. Id socordiane an casu
6 acciderit, parum cognovi. Ceterum solet in illis locis tempestas haud secus atque in mari retinere. Nam ubi per loca æqualia et nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit, ea magna vi agitata ora oculosque implere solet, ita prospectu impedito morari iter.
7 Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se vident, et ob rem corruptam domi pœnas metuunt, criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos, conturbare
8 rem, denique omnia malle quam victi abire. Sed quum Pœni aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent, Græci optionem Carthaginiensium faciunt, ut vel illi quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur, vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processu-
9 ros. Philæni conditione probata seque vitamque suam
10 reipublicæ condonavere; ita vivi obruti. Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecravere, aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

Jugurtha postquam amissa Thala nihil satis firmum 80
contra Metellum putat, per magnas solitudines cum
paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum
ferum incultumque et eo tempore ignarum nominis Ro-
mani. Eorum multitudinem in unum cogit, ac paulla- 2
tim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium
observare, item alia militaria facere. Præterea regis 3
Bocchi proxumos magnis muneribus et majoribus pro-
missis ad studium sui perducit, quis adjutoribus re-
gem aggressus impellit, uti advorsum Romanos bellum
incipiat. Id ea gratia facilius proniusque fuit, quod 4
Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat,
fœdus et amicitiam petitum, quam rem opportunissu- 5
mam incepto bello pauci impediverant cæci avaritia,
quis omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat.
Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupserat. Verum 6
ea necessitudo apud Numidas Maurosque levis ducitur,
quia singuli pro opibus quisque quam plurumas uxores,
denas alii, alii pluris habent, sed reges eo amplius. Ita 7
animus multitudine distrahitur, nulla pro socia obtinet,
pariter omnes viles sunt.

Igitur in locum ambobus placitum exercitus conve- 81
niunt; ibi fide data et accepta Jugurtha Bocchi animum
oratione accendit: Romanos injustos, profunda avaritia,
communis omnium hostis esse; eandem illos causam
belli cum Boccho habere, quam secum et cum aliis gen-
tibus, lubidinem imperitandi, quis omnia regna advorsa
sint; tum sese, paullo ante Carthaginienses, item regem
Persen, post, uti quisque opulentissumus videatur, ita
Romanis hostem fore. His atque aliis talibus dictis 2
ad Cirtam oppidum iter constituunt, quod ibi Metellus
prædam captivosque et impedimenta locaverat. Ita Ju- 3
gurtha ratus aut capta urbe operæ pretium fore, aut, si

Romanus auxilio suis venisset, prœlio sese certaturos.
4 Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere, ne moras agitando aliud quam bellum malle.
82 Imperator postquam de regum societate cognovit, non temere, neque (uti sæpe jam victo Jugurtha consueverat,) omnibus locis pugnandi copiam facit; ceterum haud procul ab Cirta castris munitis reges opperitur, melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novos
2 hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, provinciam Numidiam Mario datam; nam consulem factum ante acceperat. Quîs rebus supra bonum atque honestum perculsus, neque lacrumas tenere neque moderari linguam; vir egregius in aliis artibus nimis molliter ægritudinem pati.
3 Quam rem alii in superbiam vortebant, alii bonum ingenium contumelia accensum esse, multi, quod jam parta victoria ex manibus eriperetur. Nobis satis cognitum est, illum magis honore Marii quam injuria sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si adempta provincia alii quam Mario traderetur.
83 Igitur eo dolore impeditus, et quia stultitiæ videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine causa hostis populo Romano fieret; habere tum magnam copiam societatis amicitiæque conjungendæ, quæ potior bello esset; quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare; omne bellum sumi facile, ceterum ægerrume desinere; non in ejusdem potestate initium ejus et finem esse; incipere cuivis, etiam ignavo, licere, deponi, quum victores velint; proinde sibi regnoque suo consuleret, neu florentis res suas cum Jugurthæ perditis
2 misceret. Ad ea rex satis placide verba facit: sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri; si ea-

dem illi copia fieret, omnia conventura. Rursus impe- 3
rator contra postulata Bocchi nuntios mittit; ille probare
partim, alia abnuere. Eo modo sæpe ab utroque missis
remissisque nuntiis tempus procedere, et ex Metelli
voluntate bellum intactum trahi.

At Marius, ut supra diximus, cupientissuma plebe 84
consul factus, postquam ei provinciam Numidiam popu-
lus jussit, antea jam infestus nobilitati, tum vero multus
atque ferox instare, singulos modo, modo universos
lædere; dictitare sese consulatum ex victis illis spolia
cepisse; alia præterea magnifica pro se, et illis dolentia.
Interim, quæ bello opus erant, prima habere; postulare 2
legionibus supplementum, auxilia a populis et regibus
sociisque arcessere, præterea ex Latio fortissumum quem-
que, plerosque militiæ, paucos fama cognitos accire, et
ambiundo cogere homines emeritis stipendiis secum pro-
ficisci. Neque illi senatus, quamquam advorsus erat, 3
de ullo negotio abnuere audebat; ceterum supplemen-
tum etiam lætus decreverat, quia neque plebi militia
volenti putabatur, et Marius aut belli usum aut studia
volgi amissurus. Sed ea res frustra sperata; tanta
lubido cum Mario eundi plerosque invaserat. Sese 4
quisque præda locupletem fore, victorem domum re-
diturum, alia hujuscemodi animis trahebant, et eos non
paullum oratione sua Marius arrexerat. Nam post- 5
quam, omnibus quæ postulaverat decretis, milites scri-
bere volt, hortandi causa simul et nobilitatem (uti con-
sueverat,) exagitandi, concionem populi advocavit. De-
inde hoc modo disseruit:—

"Scio ego, Quirites, plerosque non îsdem artibus im- 85
perium a vobis petere, et, postquam adepti sunt, gerere;
primo industrios, supplices, modicos esse; dein per igna-
viam et superbiam ætatem agere. Sed mihi contra ea 2

videtur; nam quo pluris est universa respublica quam
consulatus aut prætura, eo majore cura illam adminis-
3 trari quam hæc peti debere. Neque me fallit, quantum
cum maxumo vostro beneficio negotii sustineam. Bel-
lum parare simul, et ærario parcere, cogere ad militiam
eos, quos nolis offendere, domi forisque omnia curare, et
ea agere inter invidos, occursantis, factiosos, opinione,
4 Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquere, vetus
nobilitas, majorum fortia facta, cognatorum et affinium
opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt;
mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est virtute
5 et innocentia tutari; nam alia infirma sunt. Et illud
intelligo, Quirites, omnium ora in me conversa esse,
æquos bonosque favere, quippe mea bene facta reipub-
licæ procedunt, nobilitatem locum invadendi quærere.
6 Quo mihi acrius adnitendum est, uti neque vos capi-
7 amini, et illi frustra sint. Ita ad hoc ætatis a pueritia
8 fui, ut omnis labores, pericula consueta habeam. Quæ
ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea uti accepta
9 mercede deseram, non est consilium, Quirites. Illis
difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitio-
nem sese probos simulavere; mihi, qui omnem ætatem
in optumis artibus egi, benefacere jam ex consuetudine
10 in naturam vortit. Bellum me gerere cum Jugurtha
jussistis, quam rem nobilitas ægerrume tulit. Quæso,
reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit,
si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc aut aliud tale
negotium mittatis, hominem veteris prosapiæ ac multa-
rum imaginum et nullius stipendii, scilicet ut in tanta
re ignarus omnium trepidet, festinet, sumat aliquem ex
11 populo monitorem officii sui. Ita plerumque evenit, ut
quem vos imperatorem jussistis, is sibi imperatorem
12 alium quærat. Atque ego scio, Quirites, qui, postquam

consules facti sunt, acta majorum et Græcorum militaria
præcepta legere cœperint; præposteri homines: nam
gerere quam fieri tempore posterius, re atque usu prius
est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbia 13
me hominem novum. Quæ illi audire et legere solent,
eorum partem vidi, alia egomet gessi; quæ illi litteris,
ea ego militando didici. Nunc vos existumate, facta an 14
dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam, ego
illorum ignaviam; mihi fortuna, illis probra objectantur.
Quamquam ego naturam unam et communem omnium 15
existumo, sed fortissumum quemque generosissumum.
Ac si jam ex patribus Albini aut Bestiæ quæri posset, 16
mene an illos ex se gigni maluerint, quid responsuros
creditis, nisi sese liberos quam optumos voluisse? Quod- 17
si jure me despiciunt, faciunt idem majoribus suis, qui-
bus uti mihi ex virtute nobilitas cœpit. Invident ho- 18
nori meo; ergo invideant labori, innocentiæ, periculis
etiam meis, quoniam per hæc illum cepi. Verum ho- 19
mines corrupti superbia ita ætatem agunt, quasi vestros
honores contemnant; ita hos petunt, quasi honeste vixe-
rint. Næ illi falsi sunt, qui divorsissumas res pariter 20
exspectant, ignaviæ voluptatem et præmia virtutis. At- 21
que etiam, quum apud vos aut in senatu verba faciunt,
pleraque oratione majores suos extollunt, eorum fortia
facta memorando clariores sese putant. Quod contra 22
est; nam quanto vita illorum præclarior, tanto horum
socordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet: ma- 23
jorum gloria posteris quasi lumen est, neque bona neque
mala eorum in occulto patitur. Hujusce rei ego ino- 24
piam fateor, Quirites, verum id, quod multo præclarius
est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quam 25
iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi arrogant, id
mihi ex mea non concedunt, scilicet quia imagines non

habeo, et quia mihi nova nobilitas est, quam certe pepe-
26 risse melius est quam acceptam corrupisse. Equidem
ego non ignoro, si jam mihi respondere velint, abunde
illis facundam et compositam orationem fore. Sed in
maxumo vestro beneficio, quum omnibus locis me vos-
que maledictis lacerent, non placuit reticere, ne quis
27 modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem ex
animi mei sententia nulla oratio lædere potest; quippe
vera necesse est bene prædicet, falsam vita moresque
28 mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur,
qui mihi summum honorem et maxumum negotium impo-
suistis, etiam atque etiam reputate, num eorum pœni-
29 tundum sit. Non possum fidei causa imagines neque
triumphos aut consulatus majorum meorum ostentare,
at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia mili-
30 taria dona, præterea cicatrices advorso corpore. Hæ
sunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hereditate relic-
ta, ut illa illis, sed quæ egomet plurimis laboribus et
31 periculis quæsivi. Non sunt composita mea verba; pa-
rum id facio; ipsa se virtus satis ostendit; illis artificio
32 opus est, ut turpia facta oratione tegant. Neque litte-
ras Græcas didici; parum placebat eas discere, quippe
33 quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa
multo optuma reipublicæ doctus sum, hostem ferire,
præsidia agitare, nihil metuere nisi turpem famam, hi-
emem et æstatem juxta pati, humi requiescere, eodem
34 tempore inopiam et laborem tolerare. His ego præcep-
tis milites hortabor, neque illos arcte colam, me opulen-
35 ter, neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc
est utile, hoc civile imperium. Namque quum tute per
mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est domi-
36 num, non imperatorem esse. Hæc atque talia majo-
res vestri faciundo seque remque publicam celebravere.

Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum 37
æmulos contemnit, et omnis honores non ex merito, sed
quasi debitos a vobis repetit. Ceterum homines super- 38
bissumi procul errant. Majores eorum omnia, quæ li-
cebat, illis reliquere, divitias, imagines, memoriam sui
præclaram; virtutem non reliquere, neque poterant;
ea sola neque datur dono neque accipitur. Sordidum 39
me et incultis moribus aiunt, quia parum scite convi-
vium exorno, neque histrionem ullum, neque pluris pretii
coquum quam villicum habeo. Quæ mihi lubet confiteri,
Quirites; nam ex parente meo et ex aliis sanctis viris 40
ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem conve-
nire, omnibusque bonis oportere plus gloriæ quam divi-
tiarum esse; arma, non supellectilem decori esse. Quin 41
ergo quod juvat, quod carum æstumant, id semper faci-
ant; ament, potent, ubi adolescentiam habuere, ibi se-
nectutem agant, in conviviis, dediti ventri et turpissumæ
parti corporis; sudorem, pulverem et alia talia relin-
quant nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verum
non est ita. Nam ubi se flagitiis dedecoravere tur- 42
pissumi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita in- 43
justissume luxuria et ignavia, pessumæ artes, illis,
qui coluere eas, nihil officiunt, reipublicæ innoxiæ
cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, 44
non illorum flagitia poscebant, respondi, pauca de re-
publica loquar. Primum omnium de Numidia bonum 45
habete animum, Quirites; nam quæ ad hoc tempus
Jugurtham tutata sunt, omnia removistis, avaritiam,
imperitiam atque superbiam. Deinde exercitus ibi est,
locorum sciens, sed mehercule magis strenuus quam
felix; nam magna pars ejus avaritia aut temeritate 46
ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris 47
ætas est, adnitimini mecum, et capessite rempubli-

cam, neque quemquam ex calamitate aliorum aut im-
peratorum superbia metus ceperit. Egomet in ag-
mine, in prœlio consultor idem et socius periculi vo-
biscum adero, meque vosque in omnibus rebus juxta
48 geram. Et profecto Dis juvantibus omnia matura sunt,
victoria, præda, laus; quæ si dubia aut procul essent,
49 tamen omnis bonos reipublicæ subvenire decebat. Et-
enim nemo ignavia immortalis factus est, neque quis-
quam parens liberis, uti æterni forent, optavit; magis,
50 uti boni honestique vitam exigerent. Plura dicerem,
Quirites, si timidis virtutem verba adderent; nam stre-
nuis abunde dictum puto."

86 Hujuscemodi oratione habita, Marius, postquam ple-
bis animos arrectos videt, propere commeatu, stipendio,
armis aliisque utilibus navis onerat; cum his A. Man-
2 lium legatum proficisci jubet. Ipse interea milites
scribere, non more majorum, neque ex classibus, sed
3 uti cujusque lubido erat, capite censos plerosque. Id
factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consu-
lis memorabant, quod ab eo genere celebratus auctus-
que erat, et homini potentiam quærenti egentissumus
quisque opportunissumus, cui neque sua curæ, quippe
quæ nulla sunt, et omnia cum pretio honesta videntur.
4 Igitur Marius cum aliquanto majore numero, quam
decretum erat, in Africam profectus paucis diebus Uti-
5 cam advehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio le-
gato; nam Metellus conspectum Marii fugerat, ne vide-
ret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat.

87 Sed consul expletis legionibus cohortibusque auxili-
ariis in agrum fertilem et præda onustum proficiscitur;
omnia ibi capta militibus donat, dein castella et oppida
natura et viris parum munita aggreditur; prœlia multa,
2 ceterum levia, alia aliis locis facere. Interim novi

milites sine metu pugnæ adesse, videre fugientis capi
aut occidi, fortissumum quemque tutissumum, armis
libertatem, patriam parentisque et alia omnia tegi, glo-
riam atque divitias quæri. Sic brevi spatio novi vete- 3
resque coaluere, et virtus omnium æqualis facta. At 4
reges, ubi de adventu Mari cognoverunt, divorsi in
locos difficilis abeunt. Ita Jugurthæ placuerat speranti
mox effusos hostis invadi posse, Romanos sicuti pleros-
que remoto metu laxius licentiusque futuros.

Metellus interea Romam profectus contra spem suam 88
lætissumis animis excipitur, plebi patribusque, post-
quam invidia decesserat, juxta carus. Sed Marius impi- 2
gre prudenterque suorum et hostium res pariter atten-
dere, cognoscere quid boni utrisque aut contra esset,
explorare itinera regum, consilia et insidias eorum ante-
venire, nihil apud se remissum neque apud illos tutum
pati. Itaque et Gætulos et Jugurtham ex sociis nostris 3
prædas agentis sæpe aggressus in itinere fuderat, ip-
sumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exu-
erat. Quæ postquam gloriosa modo neque belli patran- 4
di cognovit, statuit urbis, quæ viris aut loco pro hosti-
bus et advorsum se opportunissumæ erant, singulas
circumvenire; ita Jugurtham aut præsidiis nudatum,
si ea pateretur, aut prœlio certaturum. Nam Bocchus 5
nuntios ad eum sæpe miserat, velle populi Romani ami-
citiam; ne quid ab se hostile timeret. Id simulave- 6
ritne, quo improvisus gravior accideret, an mobilitate
ingenii pacem atque bellum mutare solitus, parum ex-
ploratum est

Sed consul, uti statuerat, oppida castellaque munita 89
adire, partim vi, alia metu aut præmia ostentando avor-
tere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existu- 2
mans Jugurtham ob suos tutandos in manus ventu-

3 rum. Sed ubi illum procul abesse et aliis negotiis in-
tentum accepit, majora et magis aspera aggredi tempus
4 visum est. Erat inter ingentis solitudines oppidum
magnum atque valens, nomine Capsa, cujus conditor
Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugur-
tham immunes, levi imperio, et ob ea fidelissumi habe-
bantur, muniti advorsum hostis non mœnibus modo et
armis atque viris, verum etiam multo magis locorum
5 asperitate. Nam præter oppido propinqua alia omnia
vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus, quo-
rum vis sicuti omnium ferarum inopia cibi acrior; ad
hoc natura serpentium ipsa perniciosa siti magis quam
6 alia re accenditur. Ejus potiundi Marium maxuma cu-
pido invaserat, cum propter usum belli, tum quia res
aspera videbatur, et Metellus oppidum Thalam magna
gloria ceperat, haud dissimiliter situm munitumque, nisi
quod apud Thalam non longe a mœnibus aliquot fontes
erant, Capsenses una modo atque ea intra oppidum jugi
7 aqua, cetera pluvia utebantur. Id ibique et in omni
Africa, quæ procul a mari incultius agebat, eo facilius
tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte et ferina
carne vescebantur, et neque salem neque alia irrita-
8 menta gulæ quærebant; cibus illis advorsum famem at-
que sitim, non lubidini neque luxuriæ erat.

90 Igitur consul omnibus exploratis, credo Dis fretus,
(nam contra tantas difficultates consilio satis providere
non poterat, quippe etiam frumenti inopia tentabatur,
quod Numidæ pabulo pecoris magis quam arvo student,
et quodcumque natum fuerat jussu regis in loca munita
contulerant; ager autem aridus et frugum vacuus ea
tempestate, nam æstatis extremum erat;) tamen pro rei
2 copia satis providenter exornat; pecus omne, quod su-
perioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis

agendum attribuit, A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium et commeatum locaverat, ire jubet, dicitque se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occultato pergit ad flumen Tanam.

Ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centu- 91
rias, item turmas æqualiter distribuerat, et ex coriis utres uti fierent curabat; simul et inopiam frumenti lenire, et ignaris omnibus parare, quæ mox usui forent; denique sexto die, quum ad flumen ventum est, maxuma vis utrium effecta. Ibi castris levi munimento positis, 2
milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet, omnibus sarcinis abjectis, aqua modo seque et jumenta onerare. Dein, 3
postquam tempus visum, castris egreditur, noctemque totam itinere facto consedit; idem proxuma facit, dein tertia multo ante lucis adventum pervenit in locum tumulosum ab Capsa non amplius duûm millium intervallo; ibique, quam occultissume potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed ubi dies cœpit, et Numidæ nihil 4
hostile metuentes, multi oppido egressi, repente omnem equitatum et cum his velocissumos pedites cursu tendere ad Capsam, et portas obsidere jubet; deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognovere, res trepidæ, metus 5
ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coëgere, uti deditionem facerent. Ceterum oppidum incensum, Numidæ pube- 6
res interfecti, alii omnes venum dati, præda militibus divisa. Id facinus contra jus belli non avaritia neque 7
scelere consulis admissum, sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis, genus hominum mobile, infidum ante, neque beneficio neque metu coërcitum.

92 Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum in-
commodo patravit, magnus et clarus antea, major atque
2 clarior haberi cœpit. Omnia non bene consulta in
virtutem trahebantur, milites modesto imperio habiti
simul et locupletes ad cœlum ferre, Numidæ magis
quam mortalem timere, postremo omnes, socii atque
hostes, credere illi aut mentem divinam esse, aut Deorum
3 nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene
evenit, ad alia oppida pergit, pauca repugnantibus Nu-
midis capit, plura deserta propter Capsensium miserias
igni corrumpit; luctu atque cæde omnia complentur.
4 Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incru-
ento, aliam rem aggreditur non eadem asperitate qua
5 Capsensium, ceterum haud secus difficilem. Namque
haud longe a flumine Mulucha, quod Jugurthæ Bocchi-
que regnum disjungebat, erat inter ceteram planitiem
mons saxeus, mediocri castello satis patens, in immensum
editus, uno perangusto aditu relicto, nam omnis natura
6 velut opere atque consulto præceps. Quem locum
Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere
intendit. Sed ea res forte quam consilio melius gesta.
7 Nam castello virorum atque armorum satis, magna vis
frumenti et fons aquæ, aggeribus turribusque et aliis
machinationibus locus importunus, iter castellanorum
8 angustum admodum, utrimque præcisum. Vineæ cum
ingenti periculo frustra agebantur; nam quum eæ paullo
9 processerant, igni aut lapidibus corrumpebantur, milites
neque pro opere consistere propter iniquitatem loci, ne-
que inter vineas sine periculo administrare; optumus
quisque cadere aut sauciari, ceteris metus augeri.

93 At Marius, multis diebus et laboribus consumptis, anx-
ius trahere cum animo suo, omitteretne inceptum, quo-
niam frustra erat, an fortunam opperiretur, qua sæpe

prospere usus fuerat. Quæ quum multos dies noctis- 2
que æstuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod avorsum prœliantibus erat, animum advortit inter saxa repentis cochleas; quarum quum unam atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paullatim prope ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit, more 3
humani ingenii, cupido difficilia faciundi animum vortit.
Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, 4
paullum modo prona, dein flexa atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert; cujus ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus castelli planitiem perscripsit, quod cuncti Numidæ intenti prœliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore 5
ducebat, eadem regreditur, non temere, uti escenderat, sed tentans omnia et circumspiciens. Itaque Marium 6
propere adit, acta edocet, hortatur, ab ea parte, qua ipse escenderat, castellum tentet; pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure promissa ejus 7
cognitum ex præsentibus misit; quorum uti cujusque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem nuntiavere.
Consulis animus tamen paullum arrectus. Itaque ex 8
copia tubicinum et cornicinum numero quinque quam velocissumos delegit, et cum his, præsidio qui forent, quatuor centuriones, omnisque Liguri parere jubet, et ei negotio proxumum diem constituit.

Sed ubi ex præcepto tempus visum, paratis composi- 94
tisque omnibus ad locum pergit. Ceterum illi, qui adscensuri erant, prædocti ab duce, arma ornatumque mutaverant, capite atque pedibus nudis, uti prospectus nisusque per saxa facilius foret; super terga gladii et scuta, verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia

2 simul et offensa quo levius streperent. Igitur prægrediens Ligus saxa, et si quæ vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati milites facilius escenderent, interdum timidos insolentia itineris levare manu, ubi paullo asperior adscensus erat, singulos præ se inermis mittere, deinde ipse cum illorum armis sequi, quæ dubia nisu videbantur, potissumus tentare, ac sæpius eadem adscendens descendensque, dein statim di-
3 grediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu multumque fatigati tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte, quod omnes sicuti aliis diebus advorsum hostis aderant. Marius, ubi ex nuntiis, quæ Ligus egerat, cognovit, quamquam toto die intentos prœlio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, et ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, et simul hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminus
4 terrere. At Numidæ sæpe antea vineis Romanorum subvorsis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies noctisque agitare, maledicere Romanis, ac Mario vecordiam objectare; militibus nostris Jugurthæ servitium minari, secundis rebus feroces
5 esse. Interim omnibus, Romanis hostibusque, prœlio intentis, magna utrimque vi pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere; ac primo mulieres et pueri, qui visum processerant, fugere, deinde uti quisque muro proxumus erat,
6 postremo cuncti, armati inermesque. Quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriæ certantes murum petere, neque quemquam
7 omnium præda morari. Sic forte correcta Marii temeritas gloriam ex culpa invenit.

95 Ceterum dum ea res geritur, L. Sulla quæstor cum

magno equitatu in castra venit, quos uti ex Latio et a sociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos 2
tanti viri res admonuit, idoneum visum est de natura cultuque ejus paucis dicere; neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus, et L. Sisenna optume et diligentissume omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla 3
gentis patriciæ nobilis fuit, familia prope jam exstincta majorum ignavia, literis Græcis atque Latinis juxta atque doctissume eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior, otio luxurioso esse; tamen ab negotiis nunquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli; facundus, callidus et amicitia facilis; ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis; multarum rerum ac maxume pecuniæ largitor.
Atque illi, felicissumo omnium ante civilem victoriam, 4
nunquam super industriam fortuna fuit, multique dubitavere, fortior an felicior esset; nam postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis an pigeat disserere.

Igitur Sulla, uti supra dictum est, postquam in Afri- 96
cam atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea et ignarus belli, sollertissumus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne ap- 2
pellare; multis rogantibus, aliis per se ipse dare beneficia, invitus accipere, sed ea properantius quam æs mutuum reddere; ipse ab nullo repetere, magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent; joca atque seria cum humillumis agere; in operibus, in agmine atque ad vigi- 3
lias multus adesse; neque interim (quod prava ambitio solet,) consulis aut cujusquam boni famam lædere, tantummodo neque consilio neque manu priorem alium pati, plerosque antevenire. Quis rebus et artibus brevi 4
Mario militibusque carissumus factus.

97 At Jugurtha, postquam oppidum Capsam aliosque locos munitos et sibi utilis, simul et magnam pecuniam amiserat, ad Bocchum nuntios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret, prœlii faciundi tempus ad-
2 esse. Quem ubi cunctari accepit, et dubium belli atque paucis rationes trahere, rursus, uti antea, proxumos ejus donis corrumpit, ipsique Mauro pollicetur Numidiæ partem tertiam, si aut Romani Africa expulsi, aut
3 integris suis finibus bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Jugurtham accedit. Ita amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua, invadunt; rati noctem, quæ jam aderat, et victis sibi munimento fore, et, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant, contra Romanis utrumque
4 casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium adventu cognovit, et ipsi hostes aderant, et, priusquam exercitus aut instrui aut sarcinas colligere, denique antequam signum aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri atque Gætuli, non acie neque ullo more prœlii, sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros con-
5 currunt; qui omnes trepidi improviso metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant, pars equos escendere, obviam ire hostibus, pugna latrocinio magis quam prœlio similis fieri, sine signis, sine ordinibus equites pedites permixti; cædere alios, alios obtruncare; multos, contra advorsos acerrume pugnantis, ab tergo circumvenire; neque virtus neque arma satis tegere, quod hostes numero plures et undique circumfusi erant; denique Romani veteres novique et ob ea scientes belli, si quos locus aut casus conjunxerat, orbis facere, atque ita ab

omnibus partibus simul tecti et instructi hostium vim sustentabant.

98 Neque in eo tam aspero negotio Marius territus, aut magis quam antea demisso animo fuit, sed cum turma sua, quam ex fortissumis magis quam familiarissumis paraverat, vagari passim, ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostis, ubi confertissumi obstiterant, invadere ; manu consulere militibus, quoniam imperare, conturbatis omnibus, non poterat. 2 Jamque dies consumptus erat, quum tamen barbari nihil remittere, atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. 3 Tum Marius ex copia rerum consilium trahit, atque, uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat, quorum in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat, alter usui opportunus, quia magna parte editus et præceps pauca munimenta quærebat. 4 Ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet ; ipse paullatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit, dein cunctos pleno gradu in collem subducit. 5 Ita reges loci difficultate coacti prœlio deterrentur, neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi consedere. 6 Dein crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more suo lætari, exsultare, strepere vocibus, et ipsi duces feroces, quia non fugerant, pro victoribus agere. 7 Sed ea cuncta Romanis ex tenebris et editioribus locis facilia visu magnoque hortamento erant.

99 Plurumum vero Marius imperitia hostium confirmatus, quam maxumum silentium haberi jubet, ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere, deinde, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus et paullo ante somno captis, de improviso vigiles, item cohortium, turmarum,

legionum tubicines simul omnis signa canere, milites
2 clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri atque Gætuli, ignoto et horribili sonitu repente exciti, neque fugere neque arma capere neque omnino facere aut pro-
3 videre quidquam poterant; ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formido quasi vecordia ceperat. Denique omnes fusi fugatique; arma et signa militaria pleraque capta, pluresque eo prœlio quam omnibus superioribus interempti. Nam somno et metu insolito impedita fuga.

100 Dein Marius, uti cœperat, in hiberna; propter commeatum in oppidis maritumis agere decreverat. Neque tamen victoria socors aut insolens factus, sed pariter atque in conspectu hostium quadrato agmine incedere;
2 Sulla cum equitatu apud dextumos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus et sagittariis, præterea cohortis Ligurum curabat; primos et extremos cum ex-
3 peditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, minume cari, et regionum scientissumi, hostium iter explorabant. Simul consul, quasi nullo imposito, omnia providere,
4 apud omnis adesse, laudare et increpare merentis. Ipse armatus intentusque, item milites cogebat; neque secus, atque iter facere, castra munire, excubitum in porta cohortis ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere, præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circumire, non tam diffidentia futurum, quæ imperavisset, quam uti militibus exæquatus
5 cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Marius illoque aliisque temporibus Jugurthini belli pudore magis quam malo exercitum coërcebat; quod multi per ambitionem fieri aiebant, pars quod a pueritia consuetum duritiam, et alia quæ ceteri miserias vocant, volup-

tati habuisset; nisi tamen res publica pariter ac sævissumo imperio bene atque decore gesta.

Igitur quarto denique die haud longe ab oppido Cirta 101
undique simul speculatores citi sese ostendunt, qua re
hostis adesse intelligitur. Sed quia divorsi redeuntes 2
alius ab alia parte atque omnes idem significabant, consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, advorsum omnia paratus, ibidem opperitur. Ita Jugurtham spes frustrata, qui copias in qua- 3
tuor partis distribuerat, ratus ex omnibus æque aliquos
ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem pri- 4
mum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim et quam maxume confertis equis ipse aliique Mauros invadunt, ceteri in loco manentes ab jaculis eminus emissis corpora tegere et, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites prœliantur, Bocchus cum pedi- 5
tibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati, affuerant, postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos age- 6
bat, quod ibi Jugurtha cum plurumis erat. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convortit; ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat,) exclamat: "nostros frustra pugnare, paullo ante Marium sua manu interfectum;" simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna satis impigre occiso pedite nostro cruentaverat. Quod ubi milites ac- 7
cepere, magis atrocitate rei quam fide nuntii terrentur, simulque barbari animos tollere, et in perculsos Romanos acrius incedere. Jamque paullum ab fuga aberant, 8
quum Sulla, profligatis iis, quos advorsum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim avortitur. 9
At Jugurtha, dum sustentare suos et prope jam adep-

tam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus, dextra sinistra omnibus occisis, solus inter tela hostium
10 vitabundus erumpit. Atque interim Marius fugatis equitibus accurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat.
11 Denique hostes jam undique fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus: sequi, fugere, occidi, capi; equi atque viri afflicti, ac multi volneribus acceptis neque fugere posse neque quietem pati, niti modo, ac statim concidere; postremo omnia, qua visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus, et inter ea humus infecta sanguine.

102 Post ea loci consul haud dubie jam victor pervenit in
2 oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum quam iterum barbari male pugnaverant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petivere, quos quam fidissumos ad eum mitteret, velle de suo et de populi Romani commodo cum iis dis-
3 serere. Ille statim L. Sullam et A. Manlium ire jubet. Qui quamquam acciti ibant, tamen placuit verba apud regem facere, uti ingenium aut avorsum flecterent
4 aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati, a Manlio concessum, pauca verba hujuscemodi locutus:—

5 "Rex Bocche, magna nobis lætitia est, quum talem te virum Dî monuere, uti aliquando pacem quam bellum malles, neu te optumum cum pessumo omnium Jugurtha miscendo commaculares, simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem atque il-
6 lum sceleratissumum persequi. Ad hoc populo Romano jam a principio melius visum amicos quam servos quærere; tutiusque rati volentibus quam coactis imperitare.
7 Tibi vero nulla opportunior nostra amicitia; primum, quod procul absumus, in quo offensæ minumum, gratia

par ac si prope adessemus; dein quod parentis abunde
habemus, amicorum neque nobis neque cuiquam om-
nium satis fuit. Atque hoc utinam a principio tibi pla- 8
cuisset: profecto ex populo Romano ad hoc tempus
multo plura bona accepisses, quam mala perpessus es.
Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit, 9
cui scilicet placuisse, et vim et gratiam nostram te ex-
periri, nunc, quando per illam licet, festina, atque, uti
cœpisti, perge. Multa atque opportuna habes, quo fa- 10
cilius errata officiis superes. Postremo hoc in pectus 11
tuum demitte, nunquam populum Romanum beneficiis
victum esse; nam bello quid valeat, tute scis."

Ad ea Bocchus placide et benigne; simul pauca pro 12
delicto suo verba facit:—" Se non hostili animo, sed ob
regnum tutandum arma cepisse; nam Numidiæ partem, 13
unde vi Jugurtham expulerat, jure belli suam factam;
eam vastari a Mario pati nequivisse; præterea missis
antea Romam legatis, repulsum ab amicitia. Ceterum 14
vetera omittere ac tum, si per Marium liceret, legatos
ad senatum missurum." Dein, copia facta, animus bar- 15
bari ab amicis flexus, quos Jugurtha, cognita legatione
Sullæ et Manlii, metuens id quod parabatur, donis cor-
ruperat.

Marius interea, exercitu in hibernaculis composito, cum 103
expeditis cohortibus et parte equitatus proficiscitur in
loca sola, obsessum turrim regiam, quo Jugurtha perfu-
gas omnis præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, 2
seu reputando, quæ sibi duobus prœliis venerant, seu
admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Jugurtha re-
liquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit,
quorum et fides cognita et ingenia validissuma erant.
Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire 3
jubet, agendarum rerum et quocumque modo belli com-

4 ponendi licentiam ipsis permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur, dein in itinere a Gætulis latronibus circumventi spoliatique, pavidi, sine decore
5 ad Sullam profugiunt, quem consul in expeditionem proficiscens pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, uti meriti erant, sed accurate ac liberaliter habuit; qua re barbari et famam Romanorum avaritiæ falsam et Sullam ob munificentiam in sese amicum rati.
6 Nam etiam tum largitio multis ignota erat; munificus nemo putabatur nisi pariter volens, dona omnia in benig-
7 nitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt; simul ab eo petunt, uti fautor consultorque sibi adsit; copias, fidem, magnitudinem regis sui, et alia, quæ aut utilia aut benevolentiæ esse credebant, oratione extollunt; dein Sulla omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud senatum verba facerent, circiter dies quadraginta ibidem opperiuntur.

104 Marius postquam confecto negotio, quo intenderat, Cirtam redit, de adventu legatorum certior factus, illosque et Sullam ab Tucca venire jubet, item L. Bellienum prætorem Utica, præterea omnis undique senatorii ordi-
2 nis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit. Legatis potestas eundi Romam fit ab consule; interea induciæ postulabantur. Ea Sullæ et plerisque placuere; pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ et mobiles semper in advorsa mutantur.
3 Ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti cum Cn. Octavio Rusone, qui quæstor stipendium in Africam portaverat; duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxume benignitatem et
4 studium Sullæ lubens accepit. Romæ legatis ejus, postquam errasse regem et Jugurthæ scelere lapsum depre-

cati sunt, amicitiam et fœdus petentibus hoc modo respondetur :—

"Senatus et populus Romanus beneficii et injuriæ memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, 5
delicti gratiam facit; fœdus et amicitia dabuntur, quum meruerit."

Quis rebus cognitis Bocchus per literas a Mario 105
petivit, uti Sullam ad se mitteret, cujus arbitratu de communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præ- 2
sidio equitum atque peditum, item funditorum Balearium; præterea iere sagittarii et cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi causa, neque his secus atque aliis armis advorsum tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed in itinere quinto denique die 3
Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit, qui temere et effuse euntes Sullæ aliisque omnibus et numerum ampliorem vero et hostilem metum efficiebant. Igitur se 4
quisque expedire, arma atque tela tentare, intendere, timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, et advorsum eos, quos sæpe vicerant. Interim equites 5
exploratum præmissi rem uti erat quietam nuntiant.

Volux adveniens quæstorem appellat, dicitque se a 106
patre Boccho obviam illis simul et præsidio missum. Deinde eum et proxumum diem sine metu conjuncti eunt. Post ubi castra locata et diei vesper erat, repente 2
Maurus incerto voltu, pavens ad Sullam accurrit dicitque sibi ex speculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abesse; simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat atque hortatur. Ille animo feroci negat se toties 3
fusum Numidam pertimescere; virtuti suorum satis credere; etiam si certa pestis adesset, mansurum potius quam proditis, quos ducebat, turpi fuga incertæ ac for-

4 sitan post paullo morbo interituræ vitæ parceret. Ceterum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium approbat, ac statim milites cœnatos esse, in castris ignis quam creberrumos fieri, dein prima vigilia
5 silentio egredi jubet. Jamque nocturno itinere fessis omnibus Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, quum equites Mauri nuntiant Jugurtham cir-
6 citer duum millium intervallo ante consedisse. Quod postquam auditum est, tum vero ingens metus nostros invadit; credere se proditos a Voluce et insidiis circumventos. Ac fuere, qui dicerent manu vindicandum neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum.

107 At Sulla, quamquam eadem existumabat, tamen ab injuria Maurum prohibet; suos hortatur, uti fortem animum gererent; sæpe ante paucis strenuis advorsum multitudinem bene pugnatum; quanto sibi in prœlio minus pepercissent, tanto tutiores fore, nec quemquam decere, manus qui armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maxumo metu nudum et cæcum corpus
2 ad hostis vortere. Deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, Jovem maxumum obtestatus, ut sceleris atque perfidiæ Bocchi testis adesset, ex castris abire jubet.
3 Ille lacrumans orare, ne ea crederet; nihil dolo factum, ac magis calliditate Jugurthæ, cui videlicet speculanti
4 iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, et spes opesque ejus ex patre suo penderent, credere illum nihil palam ausurum,
5 quum ipse filius testis adesset; quare optumum factu videri per media ejus castra palam transire; sese vel præmissis vel ibidem relictis Mauris solum cum Sulla
6 iturum. Ea res ut in tali negotio probata; ac statim profecti, quia de improviso acciderant, dubio atque hæ-

sitante Jugurtha, incolumes transeunt. Deinde paucis 7
diebus, quo ire intenderant, perventum est.

108 Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum et familiariter agebat, præmissus ab Jugurtha, postquam Sullam accitum audierat, orator et subdole speculatum Bocchi consilia; præterea Dabar, Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, ceterum materno genere impar, (nam pater ejus ex concubina ortus erat,) Mauro ob ingenii multa bona carus acceptusque. Quem Boc- 2
chus fidum esse Romanis multis ante tempestatibus expertus illico ad Sullam nuntiatum mittit paratum sese facere, quæ populus Romanus vellet; colloquio diem, locum, tempus ipse delegeret; consulta sese omnia cum illo integra habere; neu Jugurthæ legatum pertimesceret, quo res communis licentius gereretur; nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior 3
Bocchum, magis Punica fide quam ob ea quæ prædicabat, simul Romanos et Numidam spe pacis attinuisse, multumque cum animo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis an illi Sullam traderet; lubidinem advorsum nos, metum pro nobis suasisse.

109 Igitur Sulla respondit, pauca coram Aspare locuturum, cetera occulte, aut nullo aut quam paucissumis præsentibus; simul edocet, quæ sibi responderentur. Post- 2
quam sicuti voluerat congressi, dicit se missum a consule venisse quæsitum ab eo, pacem an bellum agitaturus foret. Tum rex, uti præceptum fuerat, post diem deci- 3
mum redire jubet, ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo die responsurum. Dein ambo in sua castra digressi. Sed 4
ubi plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occulte accersitur; ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur, præterea Dabar internuntius, sanctus vir et ex sententia ambobus. Ac statim sic rex incipit :—

110 "Nunquam ego ratus sum fore, uti rex maxumus
in hac terra et omnium quos novi, privato homini gra-
2 tiam deberem. Et mehercule, Sulla, ante te cognitum
multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius
3 indigui. Id imminutum, quod ceteri dolere solent, ego
lætor; fuerit mihi eguisse aliquando amicitiæ tuæ, qua
4 apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo expe-
riri licet: arma, viros, pecuniam, postremo quidquid
animo lubet, sume, utere; et quoad vives, nunquam tibi
redditam gratiam putaveris; semper apud me integra
5 erit; denique nihil me sciente frustra voles. Nam, ut
ego æstumo, regem armis quam munificentia vinci mi-
6 nus flagitiosum est. Ceterum de re publica vestra,
cujus curator huc missus es, paucis accipe. Bellum
ego populo Romano neque feci neque factum unquam
volui: finis meos advorsum armatos armis tutatus sum.
7 Id omitto, quando vobis ita placet; gerite quod voltis
8 cum Jugurtha bellum. Ego flumen Mulucham, quod
inter me et Micipsam fuit, non egrediar, neque id in-
trare Jugurtham sinam. Præterea si quid meque vo-
bisque dignum petiveris, haud repulsus abibis."

111 Ad ea Sulla pro se breviter et modice, de pace et de
communibus rebus multis disseruit. Denique regi pate-
fecit, "quod polliceatur, senatum et populum Romanum,
quoniam amplius armis valuissent, non in gratiam habi-
turos; faciundum aliquid, quod illorum magis quam
sua retulisse videretur; id adeo in promptu esse, quo-
niam Jugurthæ copiam haberet; quem si Romanis tra-
didisset, fore, ut illi plurumum deberetur; amicitiam,
fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro
2 adventuram." Rex primo negitare; affinitatem, cog-
nationem, præterea fœdus intervenisse; ad hoc me-
tuere, ne fluxa fide usus popularium animos averteret,

quis et Jugurtha carus et Romani invisi erant. Deni- 3
que sæpius fatigatus lenitur, et ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam 4
pacem, cujus Numida defessus bello avidissumus, quæ utilia visa, constituunt. Ita composito dolo digrediuntur.

At rex postero die Asparem Jugurthæ legatum appel- 112
lat, dicitque sibi per Dabarem ex Sulla cognitum, posse conditionibus bellum poni; quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Jugurthæ ve- 2
nit; dein ab illo cuncta edoctus, properato itinere post diem octavum redit ad Bocchum, et ei denuntiat, "Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere, sed Mario parum confidere; sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam frustra fuisse. Ceterum 3
Bocchus si ambobus consultum et ratam pacem vellet, daret operam, ut una ab omnibus quasi de pace in colloquium veniretur, ibique sibi Sullam traderet; quum talem virum in potestatem habuisset, tum fore, uti jussu senatus atque populi Romani fœdus fieret, neque hominem nobilem non sua ignavia sed ob rem publicam in hostium potestate relictum iri."

Hæc Maurus secum ipse diu volvens tandem promisit, 113
ceterum dolo an vere cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regiæ voluntates, ut vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi advorsæ. Postea tempore et 2
loco constituto, in colloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Jugurthæ legatum appellare, benigne habere, idem ambobus polliceri. Illi pariter læti ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte ea, quæ 3
proxuma fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis ac statim, immutata voluntate, remotis, dicitur secum ipse multa agitavisse, voltu corporis pari-

ter atque animo varius, quæ scilicet tacente ipso occulta
4 pectoris patefecisse. Tamen postremo Sullam accersi
jubet, et ex ejus sententia Numidæ insidias tendit.
5 Deinde, ubi dies advenit, et ei nuntiatum est Jugurtham
haud procul abesse, cum paucis amicis et quæstore nos-
tro quasi obvius honoris causa procedit in tumulum facil-
6 lumum visu insidiantibus. Eodem Numida cum pleris-
que necessariis suis inermis, uti dictum erat, accedit, ac
statim, signo dato, undique simul ex insidiis invaditur.
7 Ceteri obtruncati; Jugurtha Sullæ vinctus traditur, et
ab eo ad Marium deductus est.

114 Per idem tempus advorsum Gallos ab ducibus nos-
tris Q. Cæpione et Cn. Manlio[a] male pugnatum;
2 quo metu Italia omnis contremuerat. Illique et inde
usque ad nostram memoriam Romani sic habuere, alia
omnia virtuti suæ prona esse: cum Gallis pro salute,
3 non pro gloria, certare. Sed postquam bellum in Nu-
midia confectum, et Jugurtham Romam vinctum adduci
nuntiatum est, Marius consul absens factus, et ei decreta
provincia Gallia; isque Kalendis Januariis[b] magna gloria
4 consul triumphavit. Ea tempestate spes atque opes
civitatis in illo sitæ.

[a] A. C. 105 A. U. C. 649. [b] A. C. 104, A. U. C. 650.

C. SALLUSTII CRISPI

HISTORIARUM FRAGMENTA.

LIB. I.

Brevis argumenti expositio. Priorum historicorum recensio; quid auctor ipse secutus sit exponitur, de statu reipublicæ, de seditionum causis, de Gracchis. Marii Sullæque inimicitiæ, bellum sociale. Cinnanus tumultus, primum bellum civile, proscriptiones, novus discordiarum auctor Lepidus, ejus concio; propugnator optimatium Catulus, fœdus cum Gaditanis junctum; Sullæ mors et de ejus moribus judicium. Lepidus in Etruria bellum parat, exercitum urbi admovet. Pompeius Brutum Mutinæ obsessum tenet; studia partium suscitantur; gravis Philippi in senatu oratio; Lepidus ad Cosam victus Italia cedit. Comitia consularia, Servilius proc. in Ciliciam profectus piratas vincit. Appius Macedoniam provinciam sortitus, parum prospere bellum gerit. Gravis senatus cura ob bellum atrocissimum in Hispania a Sertorio concitatum. Ejus ingenium et res antea in Africa et Hispania gestæ. Hispanorum mores et in Sertorium studia. Res a Metello ejusque legatis in Hispania gestæ.

RES populi Romani M. Lepido, Q. Catulo Coss [a] ac deinde 1
militiæ et domi gestas composui.—Maxumis ducibus forti- 2
bus strenuisque magistris.—Cato Romani generis disertis- 3
sumus multa paucis absolvit.—*Sal.* Fannio veritatem *dat.* 4
—Nos in tanta doctissumorum hominum copia.—Recens 5, 6
scripsi.—Neque me divorsa pars in civilibus armis movit a 7
vero.—Cum cura dicendum.—Nobis primæ dissensiones 8, 9
vitio humani ingenii evenere, quod inquies atque indomitum semper in certamine libertatis aut gloriæ aut domina-

1. Rufin. *De Comp. et Metr. Orat.* p. 355. ed. Capper.; Prisc. xv. 2, 3 pp. 616, 623. ed. Krehl. 2. Diomed. ii. col. 442. ed. Putsch. 3. Mar. Victor. *ad Cic.* "*Rhet.*" p. 149. ed. Capper.; *Schol. ad Hor.* "*Sat.*" i. 10. 9; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 96. 4. Mar. Victor. *ad Cic.* "*Rhet.*" p. 149. 5. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iv. 213. 6. Charis. col. 192. ed. Putsch. 7. Arus. p. 248. s. v. *motus*, ed. Lind. 8. Sen *De Ben.* iv. 1 9. Prisc. v. 4. p. 183.

[a] A. C. 78. A. U. C. 676.

10 tionis agit.—Nam a primordio urbis ad bellum Persi Mace-
11 donicum.—Res Romana plurumum imperio valuit Ser.
Sulpicio et M. Marcello Coss[b]. omni Gallia cis Rhenum
atque inter mare nostrum atque Oceanum, nisi quæ a palu-
dibus fuit invia, perdomita. Optumis autem moribus et
maxuma concordia egit populus Romanus inter secundum
12 atque postremum bellum Carthaginiense.—At discordia et
avaritia atque ambitio, et cetera secundis rebus oriri sueta
mala, post Carthaginis excidium maxume aucta sunt. Nam
injuriæ validiorum, et ob eas discessio plebis a patribus
aliæque dissensiones domi fuere jam inde a principio; ne-
que amplius quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio
et bellum grave cum Etruria positum est, æquo et modesto
jure agitatum; dein servili imperio patres plebem exercere,
de vita atque tergo regio more consulere, agro pellere et
ceteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus sævitiis
et maxume fœneris onere oppressa plebes, quam assiduis
bellis tributum simul et militiam toleraret, armata montem
Sacrum atque Aventinum insedit. Tumque tribunos plebis
et alia sibi jura paravit. Discordiarum et certaminis utrim-
13 que finis fuit secundum bellum Punicum.—Postquam, re-
moto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit, plu-
rumæ turbæ, seditiones et ad postremum bella civilia orta
sunt, dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique con-
cesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominati-
ones affectabant, bonique et mali cives appellati, non ob

10. Prisc. xvii. 21. p. 85; xiv. 2. p. 589; Prob. *De Cath.* p. 126. ed. Lind.; Charis. col. 52 11. Mar. Victor. *ad Cic.* "*Rhet.*" p. 105; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" viii. 540 (?); Aug. *De Civ. Dei*, ii. 18; Non. Marc. ii. 180; Amm. Marc. xv. 12. 12. Aug. *De Civ. Dei*, ii. 18 et v. 12; Serv. *ad Virg.* "*Georg.*" iv. 238. cf. Arus. p. 236. s. v. *insido*; Diomed. ii. col. 439; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" viii. 479; Don. *ad Ter.* "*Andr.*" i. 1. 9. 13. Aul. Gell. ix. 12; Aug. *De Civ. Dei*, ii. 18. et iii. 17; Arus. p. 220. s. v. *concedo*.

[b] A. C. 51. A. U. C. 703.

merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed uti
quisque locupletissumus et injuria validior, quia præsentia
defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore majorum
mores non paullatim ut antea, sed torrentis modo præcipi-
tati: adeo juventus luxu atque avaritia corrupta est, uti
merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent
res familiaris, neque alios pati.—A Graccho graves sediti- 14
ones cœpere.—Quæ causa fuerat novandis rebus.—Quam 15, 16
aræ et alia Dîs sacra supplicum sanguine fœdarentur.—
Tantum antiquitatis curæque majoribus pro Italica gente 17
fuit.—Tyrannumque et Cinnam appellantes.—Bellum qui- 18, 19
bus posset conditionibus desineret.—Quîs rebus Sulla (*æ*?) 20
suspectis maximeque ferocia regis Mithridatis in tempore
bellaturi.—Cujus advorsa voluntate colloquio militibus per- 21
misso corruptio facta paucorum et exercitus Sullæ datus
est.—Non repugnantibus modo sed ne deditis quidem, a. b. 22
c. m. (*atrocis belli clades metuentibus*).—Apud Præneste 23
locatus.—Et Marius victus duplicaverat bellum.—Atque 24, 25
omnis Italia armis discessit.—Ut in M. Mario, cum fractus 26
prius crura per artus expiraret.—Carbo turpi formidine 27
Italiam atque exercitum deseruit.—Simulans sibi alvum 28
purgari.—Curubis.—Id bellum excitabat metus Pompeii 29, 30
victoris Hiempsalem in regnum restituentis.—Nihil esse de 31
republica neque libertati populi Romani pactum.—Quo 32
patefactum est, rempublicam prædæ non libertati repeti-

14. Aug. *De Civ. Dei*, ii. 21. 15. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iv. 290. 16. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 502. 17. Serv. *ad Virg.* "*Georg.*" ii. 209. 18. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 5. 19. Serv. *ad Virg.* "*Ecl.*" v. 19. 20. Arus. p. 241. s. v. *in temp.* 21. Don. *ad Ter.* "*Eun.*" iii. 2. 13. 22. Don. *ad Ter.* "*Phorm.*" i. 2. 48. 23. Prisc. xv. 2. p. 618. 24. Serv. *ad Virg.* "*Ecl.*" ii. 67. 25. *Schol. ad Luc.* "*Phars.*" iii. 632. 26. Jul. Rufin. *De Schem. Dian.* p. 52. ed. Capper. 27. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 400. 28. Isid. xi. 1. 133; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 20. 29. Prob. *De Cath.* p. 120. 30. Aul. Gell. ix. 12; Non. Marc. ii. 554. 31. Arus. p. 251. s. v. *paciscor.* 32. Arus. p. 259. s. v. *repetitum.*

33 tam.—Omnium partium decus in mercedem corruptum
34 erat.—Et relatus inconditæ olim vitæ mos, ut omne jus in
35 validioribus esset.—Igitur venditis proscriptorum bonis aut
36, 37 dilargitis.—Neque est offensus dominatione Sullæ.—Nam
38 Sullæ dominationem queri non audebat.—De præfecto
urbis quasi possessore reipublicæ magna utrimque vi con-
39 tendebatur.—Sane bonus ea tempestate contra pericula et
40, 41 ambitionem.—Sanctus aliter et ingenio validus.—Sanctus
42 alia.—Inter arma civilia æqui boni famas petit.

43 ORATIO M. ÆMILII LEPIDI CONSULIS AD POPULUM ROMANUM [c].

"Clementia et probitas vestra, Quirites, quibus per ceteras gentis maxumi et clari estis, plurumum timoris mihi faciunt advorsum tyrannidem L. Sullæ; ne, quæ ipsi nefanda æstumatis, ea parum credendo de aliis circumveniamini, (præsertim quum illi spes omnis in scelere atque perfidia sit neque se aliter tutum putet, quam si pejor atque intestabilior metu vestro fuerit, quo captis libertatis curam miseria eximat,) aut si provideritis, in vitandis periculis magis quam ulciscendo teneamini. Satellites quidem ejus, homines maxumi nominis, optumis majorum exemplis, nequeo satis mirari, qui dominationis in vos servitium suum mercedem dant et utrumque per injuriam malunt quam optumo jure liberi agere; præclara Brutorum atque Æmiliorum et Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, subvortunda. Nam quid a Pyrrho Hannibale Philippoque et

33. Arus p. 240. s. v. *in illam rem.* 34. Arus. s. v. *in.* (?) *Schol. ad Luc.* "*Phars.*" i. 175. 35. Aul. Gell. xv. 13; Prisc. viii. 5. p. 377. 36. Don *ad Ter.* "*Phorm*" ii. 3. 24. 37. Arus. p. 257. s. v. *queror;* Don. *ad Ter.* "*Phorm.*" ii. 3. 24. 38. Arus. p. 252. s. v. *præfectus.* 39. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 195. 40. Charis. col. 175. 41. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iii. 594. 42. Sen. *Ep.* 114. § 19.

[c] A. C. 78. A. U. C. 676.

Antiocho defensum est aliud quam libertas et suæ cuique sedes, neu cui nisi legibus pareremus? quæ cuncta scævus[d] iste Romulus quasi ab externis rapta tenet, non tot exercituum clade neque consulum et aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat, satiatus, sed tum crudelior, quum plerosque secundæ res in miserationem ex ira vortunt. Quin solus omnium post memoriam humani[e] .... supplicia in post futuros composuit, quis prius injuria quam vita certa esset; pravissumeque per sceleris immanitatem adhuc tutus fuit, dum vos metu gravioris servitii a repetunda libertate terremini.

"Agundum atque obviam eundum est, Quirites, ne spolia vestra penes illos sint; non prolatandum neque votis paranda auxilia; nisi forte speratis, tædium jam aut pudorem tyrannidis Sullæ esse, et eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eo processit, uti nihil gloriosum nisi tutum, et omnia retinendæ dominationis honesta æstumet. Itaque illa quies et otium cum libertate, quæ multi probi potius quam laborem cum honoribus capessebant, nulla sunt: hac tempestate serviundum aut imperitandum, habendus metus est aut faciundus, Quirites. Nam quid ultra? quæve humana superant aut divina impolluta sunt? populus Romanus, paullo ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, jure, agitandi[f] inops despectusque, ne servilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum et Latii magna vis civitate pro multis et egregiis factis a vobis data per unum prohibentur, et plebis innoxiæ patrias sedes occupavere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ reges penes unum, denique necis civium et vitæ licentia. Simul humanas hostias

[d] Cf. Serv. *ad Virg.* "*Ecl*" iii. 13.
[e] Videtur excidisse *generis*.
[f] Cf. Arus. p. 236. s. v. *inops*.

vidistis et sepulchra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud quam solvere injuriam aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura vel ferro sæptis statuit, neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus nisi muliebri ingenio exspectat. Verum ego seditiosus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror, et bellum cupiens, qui jura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salvi satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens et scriba Cornelius aliena bene parata prodegerint; nisi approbaritis omnes proscriptionem innoxiorum ob divitias, cruciatus virorum illustrium, vastam urbem fuga et cædibus, bona civium miserorum quasi Cimbricam prædam venum aut dono datam. At objectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum; quod quidem scelerum illius vel maxumum est, non me neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa, quæ tum formidine mercatus sum, pretio soluto, jure, dominis tamen restituo neque pati consilium est ullam ex civibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ rabie contracta toleravimus, manus conserentis inter se Romanos exercitus et arma ab externis in nosmet vorsa. Scelerum et contumeliarum omnium finis sit. Quorum adeo Sullam non pœnitet, ut et facta in gloria numeret et, si liceat, avidius fecerit.

"Neque jam quid existumetis de illo, sed quantum audeatis vereor; ne alius alium principem expectantes ante capiamini, non opibus ejus, quæ futiles et corruptæ sunt, sed vestra socordia, quam raptum iri licet et quam[ε] audeas tum videri felicem. Nam præter satellites commaculatos quis eadem vult? aut quis non omnia mutata præter victoriam? scilicet milites: quorum sanguine Tarulæ Scirroque, pessumis servorum, divitiæ partæ sunt; an, qui-

ε Locus corruptus. Fortasse: *quam raptum ire licet ei, quem audias tum videri felicem.*

bus prælatus in magistratibus capiundis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera et labores nihil præter tyrannum quæsitum est. Nisi forte tribuniciam potestatem evorsum profecti sunt per arma, conditam a majoribus suis, itaque jura et judicia sibimet extorquerent, egregia scilicet mercede, quum relegati in paludes et silvas contumeliam atque invidiam suam, præmia penes paucos intelligerint. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secundæ res mire sunt vitiis obtentui; quibus labefactis, quam formidatus est, tam contemnetur; nisi forte specie concordiæ et pacis, quæ sceleri et parricidio suo nomina indidit. Neque aliter rempublicam et belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissuma, jus judiciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quæ si vobis pax et composita intelliguntur, maxuma turbamenta reipublicæ atque exitia probate, annuite legibus impositis, accipite otium cum servitio, et tradite exemplum posteris ad rempublicam [h] suimet sanguinis mercede circumveniundam. Mihi quamquam per hoc summum imperium satis quæsitum erat nomini majorum, dignitati atque etiam præsidio; tamen non fuit consilium privatas opes facere, potiorque visa est periculosa libertas quieto servitio. Quæ si probatis, adeste, Quirites, et bene juvantibus Divis, M. Æmilium consulem ducem et auctorem sequimini ad recipiundam libertatem."

Mox tanta flagitia in tali viro pudet dicere.—Multos 44, 45
tamen ab adolescentia bonos insultaverat.—Advorsus ille 46

44. *Schol. ad Cic.* "*Orat. pro Roscio.*" c. 32. 45. Don. *ad Ter.* "*Eun.*" ii. 2. 54; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" x. 643; id. *ibid.* ix. 634. 46. Arus. p. 211. s. v. *adversus.*

[h] *Ad populum Romanum . . . circumveniundam* alii, quod verum videtur.

47, 48 nobilitatis.—Togam paludamento mutavit.—Exercitum ar-
49 gento fecit.—Quæ pecunia ad Hispaniense bellum Metello
50 facta erat.—Et Metello procul agente longa spes auxiliorum.
51 —Etruria omnis cum Lepido suspecta in tumultum erat.
52 —Tum vero Volsci cum ceteris ejusdem causæ ducem se
53 nactos rati, maxumo gaudio bellum irritare.—Vacuam
54 istam urbem hominibus militari ætate.—Quietam a bellis
55 civitatem.—Uti Lepidus et Catulus decretis exercitibus
56 maturrume proficiscerentur.—Lepidum pœnitentem con-
57 silii.—Insanum aliter sua sententia atque aliarum mu-
58 lierum.—Postremo ipsos colonos per miserias et incerta
59, 60 Romani generis orare.—Cosa.—Magna vis hominum con-
61 venerat agris pulsa aut civitate ejecta.—Et ei voce magna
62 gratulabantur.—Quia lenones et vinarii laniique quorum
præterea vulgus in dies usum habet, pretio compositi.—
63 Philippus qui ætate et consilio ceteros anteibat.

64 ORATIO L. PHILIPPI IN SENATU [1]

"Maxume vellem, Patres Conscripti, rempublicam quietam esse, aut in periculis a promptissumo quoque defendi, denique prava incepta consultoribus noxæ esse. Sed contra seditionibus omnia turbata sunt, et ab iis, quos prohibere magis decebat. Postremo, quæ pessumi et stultissumi decrevere, ea bonis et sapientibus faciunda sunt. Nam bellum atque arma, quamquam vobis invisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi forte cui pacem præ-

47. Isid. xix. 24. 9; *Schol. ad Juv.* "*Sat.*" vi. 398. 48. Sen. *Ep.* 114. § 17. 49. Don. *ad Ter.* "*Phorm.*" i. 1. 4. 50. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xi. 544. 51. Arus. p. 240. s. v. *in illam rem.* 52. Non Marc. i. 132; cf. Arus. p. 241. s. v. *irrito.* 53. Arus. p. 265. s. v. *vacuus.* 54. Id. p. 257. s. v. *quietus.* 55. Charis. col. 184. 56. Id. col. 224. 57. Id. col. 175. 58. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" x. 45. 59. Id. *ibid.* x. 168. 60. Id. *ibid.* i. 271. 61. Don. *ad Ter.* "*Andr.*" v. 4. 36. 62. Non. Marc. iv 62; Charis. col. 58. 63. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ix. 146 (?).

[1] A. C. 75. A. U. C. 679.

stare et bellum pati consilium est. Pro Dî boni, qui hanc urbem, omissa cura[1], adhuc tegitis! M. Æmilius, omnium flagitiosorum postremus, qui pejor an ignavior sit deliberari non potest, exercitum opprimundæ libertatis habet et se e contempto metuendum effecit; vos mussantes et retractantes, verbis et vatum carminibus pacem optatis magis quam defenditis, neque intelligitis, mollitia decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id jure, quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob bene facta cepisset, cujus sceleribus tanta præmia tribuistis?

"At scilicet eos, qui ad postremum usque legatos, pacem, concordiam et alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperisse. Immo despecti et indigni republica habiti prædæ loco æstumantur, quippe metu pacem repetentes quo habitam amiserant. Equidem a principio, quum Etruriam conjurare, proscriptos accersi, largitionibus rempublicam lacerari videbam, maturandum putabam, et Catuli consilia cum paucis secutus sum. Ceterum illi, qui gentis Æmiliæ bene facta extollebant et ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiamtum Lepidum progressum aiebant, quum privata arma opprimundæ libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia quærundo consilium publicum corruperunt. At tum erat Lepidus latro cum calonibus et paucis sicariis, quorum nemo diurna mercede vitam mutaverit; nunc est pro consule cum imperio, non empto, sed dato a vobis, cum legatis adhuc jure; parentibus et ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissumi, flagrantes inopia et cupidinibus, scelerum conscientia exagitati, quibus quies in seditionibus, in pace turbæ sunt; hi

[1] An *omissa* a senatu *cura*?

tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt, Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marii Damasippique, nunc Lepidi satellites. Præterea Etruria atque omnes reliquiæ belli arrectæ, Hispaniæ armis sollicitæ, Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin præter idoneum ducem nihil abest ad subvortundum imperium. Quod ego vos oro atque obsecro, Patres Conscripti, ut animadvortatis, ne patiamini licentiam scelerum quasi rabiem ad integros contactu procedere. Nam, ubi malos præmia sequuntur, haut facile quisquam gratuito bonus est. An exspectatis, dum exercitu rursus admoto, ferro atque flamma urbem invadat? quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quam ex pace et concordia ad arma civilia; quæ ille advorsum divina et humana omnia cepit, non pro sua aut quorum simulat injuria, sed legum ac libertatis subvortundæ. Agitur enim ac laceratur animi cupidine et noxarum metu, expers consilii, inquies, hæc atque illa tentans; metuit otium, odit bellum; luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur vestra socordia. Neque mihi satis consilii est, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem; qui videmini tanta mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat, sed prohibere ne conari quidem.

" Et quæso considerate, quam convorsa rerum natura sit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebantur, et eo boni malos facile anteibant: nunc pax et concordia disturbantur palam, defenduntur occulte. Quibus illa placent, in armis sunt, vos in metu. Quid exspectatis? nisi forte pudet aut piget recte facere. An Lepidi mandata animos movere? qui placere ait sua cuique reddi, et aliena tenet; belli jura rescindi, quum ipse armis cogat; civitatem confirmari, quibus ademptam negat, concordiæ gratia plebei tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiæ

accensæ. Pessume omnium atque impudentissume, tibine egestas civium et luctus curæ sunt? cui nihil est domi nisi armis partum aut per injuriam. Alterum consulatum petis, quasi primum reddideris bello; concordiam quæris, quo parta disturbatur; nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum. Ut te neque hominum neque Deorum pudet, quos per fidem aut perjurio violasti! Qui, quando talis es, maneas in sententia et retineas arma te hortor; neu prolatandis seditionibus, inquies ipse, nos in sollicitudine attineas. Neque et provinciæ, neque leges neque Di penates civem patiuntur. Perge, qua cœptas, ut quam maturrume merita invenias.

"Vos autem, Patres Conscripti, cujusque cunctando rempublicam intutam patiemini et verbis arma tentabitis? Delectus advorsum vos habiti; pecuniæ publice et privatim extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur, quum interim vos legatos et decreta paratis. Quanto mehercule avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit, quum intelliget se metu magis quam æquo et bono sustentatum. Nam qui turbas et cædem civium odisse ait et ob id, armato Lepido, vos inermos retinet, quæ victis toleranda sunt, ea, quum facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet. Hæc si placent, si tanta torpedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnæ, cujus in urbem reditu decus ordinis hujus interiit, nihilominus vos atque conjuges et liberos Lepido permissuri sitis, quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is et alii boni rempublicam frustra curant. Agite uti lubet; parate vobis Cethegi atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas et incendia instaurare cupiunt, et rursus advorsum Deos penatis manus armare. Sin libertas et vera magis placent, decernite digna nomine et augete ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus,

ad hoc coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi. Fortuna meliores sequitur: jam illa quæ socordia nostra collecta sunt, dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum privato consilio paratum cum pessumis et hostibus reipublicæ contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit, uti Appius Claudius interrex cum Q. Catulo pro consule et ceteris, quibus imperium est, urbi præsidio sint, operamque dent ne quid respublica detrimenti capiat."

65 Magnis operibus perfectis obsidium cœpit per Catilinam
66 legatum.—Curionem quæsivit, uti adolescentior et a populi
67 suffragiis integer ætati concederet Mamerci.—Sic vero quasi
formidine attonitus neque animo neque auribus aut lingua
68 competere.—[Neque animo neque lingua compotem.]—
69, 70 Nisi cum ira belli desenuisset.—Maturaverunt exercitum
71 Durrachium cogere.—Itaque Servilius ægrotum Tarenti
72, 73 collegam prior transgressus.—Ad Corycum.—Idem fecere
Octavius et Q. Cæpio sine gravi cujusquam expectatione,
74 neque sane ambiti publice.—Festinantibus in summa inopia
75, 76 patribus.—Post defectionem sociorum et Latii.—Ergo
77 senati decreto serviundumne sit.—Prudens omnium quæ
78 senatus censuerat.—Qui liberis ejus avunculus erat.—
79, 80 Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros.—Ex insolentia
81 avidus male faciundi.—Quippe vasta Italia rapinis, fuga,
82, 83 cædibus.—Qui nullo certo exsilio vagabantur.—Apud Mu-
84 tinam.—Imperii prolatandi percupidus habebatur, cetera

65. Fest. p. 192. s. v. *obsidium* ed. Lind. 66. Prisc. x. 8. p. 505. 67. Non. Marc. iv. 110. 68. Don. *ad Ter.* "*Adelph.*" iii. 2. 12. 69. Prisc. x. 3. p. 487. 70. Arus. p. 218, s. v. *cogo*. 71. Prisc. xv. 2. p. 616. 72. Id. *ibid.* p. 618. 73. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iv. 283. 74. Don. *ad Ter.* "*Eun.*" iv. 3. 8. 75. Id. *ad Ter.* "*Adelph.*" iii. 4. 11. (?) 76. Id. *ad Ter.* "*Andr.*" ii. 2. 28. 77. Arus. p. 256. s. v. *prudens*. 78. Don. *ad Ter.* "*Phorm.*" v. 6. 32. 79. Arus. p. 210. s. v. *abnuo*. 80. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ix. 343. 81. Id. *ibid.* viii. 8. 82. Id. *ibid.* i. 2. 83. Prisc. xv. 2. p. 618. 84. Arus. p. 228. s. v. *egregius*.

egregius.—Ea paucis, quibus peritia et verum ingenium 85
est, abnuentibus.—Magna gloria tribunus militum in His- 86
pania T. Didio imperante, magno usu bello Marsico pa-
ratu militum et armorum fuit. Multaque tum ductu ejus
curata primo per ignobilitatem deinde per invidiam scrip-
torum celata sunt. Quæ eminus facie sua ostentabat,
aliquot advorsis cicatricibus et effosso oculo, quo ille deho-
nestamento corporis maxume lætabatur, neque illis anxius,
quia reliqua gloriosius retinebat.—Traditur fugam in lon- 87
ginqua Oceani agitavisse.—Cujus duas insulas propinquas 88
inter se et decem stadium procul a Gadibus satis constabat
suopte ingenio alimenta mortalibus gignere.—Insulas for- 89
tunatas Sal. inclutas esse ait Homeri carminibus.—Mau- 90
rique vanum genus, ut alia Africæ, contendebant Antipo-
das ultra Æthiopiam cultu Persarum justos et egregios
agere.—Itaque Sertorius levi præsidio relicto in Mauritania 91
nactus obscuram noctem æstu secundo furtim aut celeritate
vitare prælium in transgressu conatus est.—Transgressos 92
omnis recepit mons præceptus a Lusitanis.—Earum aliæ, 93
paululum progressæ nimio simul et incerto onere, quum
pavor corpora agitaverat, deprimebantur.—Domitium pro- 94
consulem ex citeriore Hispania cum omnibus copiis, quas
paraverat, accersivit.—Libertatis insueti.—Egregius mi- 95, 96
litiæ.—Gens raro egressa finis suos.—Animi immodicus.— 97, 98
Paucos saltum insidentis.—Numeroque præstans, privus 99,100
ipse militiæ.—Et stationes sub vineas removebat.—Ut in 1, 2

85. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xii. 694. 86. Aul Gell. ii. 27. 87. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 640. 88. Non. Marc. ix. 1; Acron. *ad Hor.* "*Epod.*" xvi 42. 89. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" v. 735. 90. Prisc. xiv. 4. x. p. 603. 91. Aul. Gell. x. 26; Non. Marc. vi. 27. 92. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 518; Non. Marc. vi. 27; Aul. Gell. x. 26. 93. Id. *ibid* 94. Prisc. x. 8. p. 504. 95. Arus. p. 241. s. v. *insolens.* 96. Id. p. 227. s. v. *egregius.* 97. Id. *ibid.* s. v. *egredior.* 98. Id. p. 239. s. v. *infelix.* 99. Id. p. 236. s. v. *insido.* 100. Id. p. 256. s. v. *privus.* 1. Id. p. 261. s. v. *sub.* 2. Id. p. 243. s. v. *in ore*; Don. *ad Ter.* "*Adelph.*" i. 2. 13.

103 ore gentibus agens.—Illo profectus castellaque incendere
et fuga cultorum deserta igni vastare, neque late aut securus
4 a metu gentis ad furta belli peridoneæ.—Militiæ periti.—
5, 6 Jussu Metelli cornicines occanuerunt.—Nexuit catenæ
7, 8 modo.—Doctus militiam.—Neque se recipere aut instruere
9 prælio quivere.—Equi sine rectore exterriti aut saucii con-
10 sternantur.—Occupatusque collis editissumus apud Hiler-
11 dam, eum multa opera circumdat.—At inde nulla muni-
12 tionis aut requie mora processit ad oppidum.—Agreste.—
13, 14 Ardebat omnis Hispania citerior.—Ibi et ponere validam
15 urbem multos dies restantem pugnando vicit.—Locum edi-
16 tiorem quam victoribus decebat cepit.—Et mox Fufidius
adveniens cum legionibus, postquam tantas asperitates,
haud facilem pugnantibus vadum cuncta hosti quam suis
17 opportuniora videt.—Quum Sertorius neque (*urbe?*) erum-
18 peret, tam levi copia fugam navibus maturabat.—Apud
19 Lethe oppidum, cui nomen oblivionis condiderant.—Repul-
20 sus a Lethe oppido.—Sertorius portis turbam morantibus
et nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discrimine,
per calonum corpora ad medium quasi, dein superstantium
21 manibus in murum attollitur.—Neque detrusus aliquotiens
22, 23 deterretur.—Dubitavit acie pars.—Quos inter maxume.—
24, 25 Rumore primo.—At per omnem provinciam magnæ atro

103. Non. Marc. iv. 203; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xi. 515. 4. Arus. p. 252. s. v. *peritus* 5. Serv. *ad Virg.* "*Georg.*" ii. 384; Prisc. x. 7. p. 500; Diomed. ii. col. 370. 6. Prisc. x. 8. p. 505. 7. Arus p. 223. s. v. *doctus.* 8. Prisc. x. 9. p. 509. 9. Id. viii. 15. p. 419. 10. Id. xv. 2. p. 618; Arus. p. 219. s. v. *circumdat.* 11. Prisc. vii. 19. p. 355. cf. Aul. Gell. ix. 14. 12. Charis. col. 97. 13. Mar. Victor. *ad Cic.* "*Rhet.*" p. 105. 14. Non. Marc. xii. 50. (?) 15. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" viii. 127; Arus. p. 223. s. v. *decet.* 16. Non. Marc. iii. 265. 17. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 564; Arus. p. 247. s. v. *maturus.* 18. Prisc. xv. 2. p. 618; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 267. 19. Prisc. xv. 2. p. 618. 20. Non. Marc. iv. 128; xii. 48. 21. Prisc. xv. 4. p. 627. 22. Id. vii. 19. p. 354; Serv. *ad Virg.* "*Georg.*" i. 208; Prob. *De Cath.* p. 101. 23. Charis. col. 211. 24. Id. col. 192. 25. *Virg. Interp. ad* "*Æn.*" iv. 178. ed. Mai. p. 42

[*cesque famæ*] quum ex suo quisque terrore quinquaginta
aut amplius hostium millia novas immanes f [*eras*] oceani
acc [*it*] as corporibus hominum vesci contenderent.—Ut si 126
illam fugam innocentem in noctem componerent.

LIB. II.

Sardinia, Sicilia, et Corsica insulæ a Lepido et Perperna tentatæ. Earundem situs et antiquitates; Lepidi mors; Pompeius Hispaniam ingreditur. Sed dolis eum Sertorius deludit; anno postero multa prælia pugnata. Macedoniæ pars in deditionem venit. Dardania a Curione vastata; in urbe terræ motibus animi religione pleni; gravitate annonæ seditiones exortæ. Curio senatus causam defendit; Cotta populi gratiam captat. Servilius bello varia fortuna per triennium gesto Ciliciæ provinciæ partem Pamphyliæ, Lyciam et Isauriam adjecit. Nicomedes Bithyniæ rex moriens Romanos regni heredes instituit.

M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior ne- 27
que minus gravis et multiplex cura patres exercebat.—
Sardinia in Africo mari, facie vestigii humani in orientem 28
quam in occidentem latior prominet.—Sardis Hercule pro- 29
creatus, cum magna multitudine a Libya profectus, Sardi-
niam occupavit et ex suo vocabulo insulæ nomen dedit.—
Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat 30
Corsa nomine, Ligus mulier.—Ne illa tauro paria sint.— 31
Apollinis filius et Cyrenes.—Quum prædixero positum in- 32, 33
sulæ.—Geryonis.—Trojano tempore invadendarum terra- 34, 35
rum causa fuerat navigatio, uti Sallustius meminit facili
tum mutatione sedium.—Capys Campaniam, Helenus Ma- 36
cedoniam, alii Sardiniam secundum Sallustium tenuerunt.

126. Arus. p. 239. s. v. *in noctem*. 27. Mar. Victor. *ad Cic.* "*Rhet.*" p. 151; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 630. 28. Aul. Gell. xiii. 28; Isid. xiv. 6. 39; Non. Marc. i. 262. 29. Isid. xiv. 6. 39. 30. Prisc. vi. 15. p. 274; cf. Isid. xiv. 6. 41. 31. Don. *ad Ter.* "*Andr.*" iv. 2. 23. 32. Prob. *De Cath.* p. 107. 33. Don. *ad Ter.* "*Phorm.*" i. 2. 47. 34. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" vii. 662. 35. Id. *ibid* i. 299. 36. Id. *ibid.* i. 242.

137 —Aristæus, uti Sallustius docet, post laniatum a canibus
Actæonem filium matris instinctu Thebas reliquit et Cretam
insulam tenuit primo, adhuc hominibus vacuam; postea ea
38 relicta cum Dædalo ad Sardiniam transitum fecit.—Dæda-
lus vero primum Sardiniam (ut dicit Sal. *Hist. ii.*) post
39 delatus est Cumas.—Dædalum ex Sicilia profectum, quo
40 Minonis fugerat iram atque opes.—In Sicilia est Enceladus,
Othus in Creta, unde Othii campi secundum Sallustium,
41 Typhœus in Campania.—Perrexere in Hispaniam an Sar-
42 diniam.—Cales civitas est Campaniæ; est et in Gallia hoc
43 nomine, quam Sal. captam a Perpenna commemorat.—Per-
44 penna tam paucis profectus, vera est æstumanda.—Narbone
45 per concilium Gallorum.—Modestus ad omnia alia nisi ad
46 dominationem.—Pompeius oris probi, animo inverecundo.
47 —Nam Sullam consulem de reditu ejus legem ferentem ex
48 composito tribunus plebis Herennius prohibuerat.—At Me-
49 tellus in ulteriore provincia.—Ea continentia vir gravis et
50 nulla arte cuiquam inferior.—Orbe terrarum extorres.—
51 Neque virgines nuptum a parentibus mittebantur, sed ipsæ
52 belli promptissumos diligebant.—Sallustius ait, Hispano-
rum morem fuisse, ut in bella euntibus juvenibus parentum
53 facta memorentur a matribus.—Ut alii tradiderant, Tar-
tessum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii mutato no-
54 mine Gadir habent.—Quem ex Mauritania rex Leptasta
55 proditionis insimulatum cum custodibus miserat.—Nam

137. Serv. *ad Virg.* "*Georg.*" i. 14. 38. Id. *ad Virg.* "*Æn.*" vi. 14. 39. Id. *ibid.* iii 578. 40. Prisc. vi. 13. p. 265; *Serv. ad Virg.* "*Æn.*" iii. 578. 41. Servius, sed incerto loco. 42. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" vii. 728. 43. Id. *ibid.* xii. 694. 44. Cledon. col. 1876. ed. Putsch. 45. Don *ad Ter.* "*Phorm.*" i. 3. 18. 46. Sueton. *De Clar. Gramm.* c. 10. 47. Aul. Gell. x. 20. 48. Don. *ad Ter.* "*Phorm.*" i. 4. 15. 49. Non Marc. iv. 218; Arus. p. 242. s. v. *inferior.* 50. Id. p. 229. s. v. *extorris.* 51. Id. p. 256. s. v. *promptus.* 52. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" x. 281. 53. Prisc. v. 3. p. 180; Id. vi. 9. p. 249. 54. Id. v. 2. p. 169. 55. Charis. col. 191.

procul et diversis ex regionibus.—Obviam fuere.—Genus 156, 57
militum suetum a pueritia latrociniis.—Genus hominum 58
vagum et rapinis suetum magis quam agrorum cultibus.—
Sciens horum.—Belli sane sciens.—Antequam egressus 59, 60, 61
Sertorius instruere pugnæ suos.—Ipse animi atrox.—Copiis 62, 63
integra.—Genus armis ferox et servitii insolitum.—Terror 64, 65
hostibus ex fiducia sui incessit.—Hæc postquam Varro in 66
majus more rumorum accepit.—Post, ubi fiducia nimius. 67
—Inter læva mœnium et dexterum flumen Turiam, quod 68
Valentiam parvo intervallo præterfluit.—Noctu diuque sta- 69
tiones et vigilias tentare.—Neque subsidiis, uti soluerat, 70
compositis.—Neque inermos ex prælio viros quenquam 71
agnoturum.—Parco legio flumen transducta castra dilata- 72
vit.—Suos equites hortatus vado transmisit.—Omnes qui 73, 74
circum sunt præminent altitudine millium passuum duo-
rum.—Diei medio.—Titurium legatum cum cohortibus 75, 76
XV. in Celtiberia hiemem agere jussit præsidentem socios.
—Ruuntque pars magna suismet aut proxumorum telis, 77
ceteri vice pecoris obtruncabantur.—At Metellus in ulteri- 78
orem Hispaniam post annum regressus, magna gloria con-
currentium undique virile et muliebre secus, per vias ac
tecta omnium visebatur; quum quæstor C. Urbinus alii-
que, cognita voluntate, eum ad cœnam invitaverant; ultra

156. Charis. col. 187. 57. Arus. p. 262. s. v. *suctus*. 58. Id. *ibid*. 59. Id. *ibid*. s. v. *sciens*. 60. Id. *ibid*. 61. Arus. p. 237. s. v. *instruitur*. 62. Id. p. 215. s. v. *atrox*. 63. Id. p. 236. s. v. *integer*. 64. Id. p. 241. s. v. *insolens*. 65. Id. p. 242. s. v. *incessit*. 66. Id. p. 243. s. v. *in majus*. 67. Id. p. 249. s. v. *nimius*. 68. Prisc. v. 2. p. 169; vi. 2. p. 224; Prob. *De Cath*. p. 105; Vib. Seq. s. v. *Turia*. 69. Charis. col. 185. 70. Prisc. ix. 10. p. 468. 71. Id. x. 3. p. 486; Serv. *ad Virg*. "*Æn*." iv. 23. 72. Arus. p. 265. s. v. *transductus*. 73. Id. *ibid*. s. v. *transmitto*. 74. Id. p. 256. s. v. *præminet*. 75. Id. p. 247. s. v. *medio*. 76. Id. p. 252. s. v. *præsidet*. 77. Non. Marc. ix. 5. 78. Macrob. *Saturn*. iii. 13; Non. Marc. iii. 193; Charis. col. 61; cf. Serv. *ad Virg*. "*Æn*." v. 488; Non. Marc. ii. 859; iv. 135.

Romanorum et mortalium etiam morem curabant, exornatis
ædibus per aulæa et insignia scenisque ad ostentationem
histrionum fabricatis; simul croco sparsa humus, et alia in
modum templi celeberrumi. Præterea cum sedenti tran-
senna demissum Victoriæ simulacrum cum machinato stre-
pitu tonitruum coronam capiti imponebat, tum venienti
thure quasi Deo supplicabatur. Toga picta plerumque
amiculo erat ei accumbenti: epulæ quæsitissumæ, neque
per omnem modo provinciam, sed trans maria ex Maurita-
nia volucrum et ferarum incognita antea plura genera;
quibus rebus aliquantam partem gloriæ demiserat, maxume
apud veteres et sanctos viros, superba illa, gravia, indigna
179 Romano imperio existumantes.—Quo cupidius in ore ducis
80 sese quisque bonum et strenuum ostentantes.—Saguntium.
81 —Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum
validis vecte certabat. Neque enim ille aliter potuisset par
esse Sertorio, nisi se et milites frequentibus exercitiis præ-
82, 83 parasset ad prælia.—Argentum mutuum arcessivit.—Ut
84 tanta repente mutatio non sine Deo videretur.—Castra sine
85 vulnere introitum.—Saguntini, fide atque ærumnis incluti,
præ mortalibus studio majore quam opibus, quippe apud
quos etiam tum semiruta mœnia, domus intectæ, parietes-
86 que templorum ambusti manus Punicas ostentabant.—Ves-
87 pera.—Ita fiducia quam argumentis purgatiores dimittun-
88, 89 tur.—Et Pœni ferunt adversus a. n. c. m.—Audaciter.—
90, 91 Mœnibus deturbat.—Ad hoc rumoribus advorsa in pravita-

179. Isid. ix. 3. 22; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" x. 370. 80. Charis. col. 115. 81. Veget. *De Re Mil.* i. 9. 82. Prisc. x. 8. p. 504. 83. Don. *ad Ter.* "*Eun.*" v. 2. 36; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 632. cf. *Virg. Interp.* ed. Mai. p. 33. 84. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xi. 230. 85. Hieron. *Comm. in Habac.* v. 9. 86. Charis. col. 198. 87. Non. Marc. iv. 205; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 61; Don. *ad Ter.* "*Phorm.*" i. 4. 28; Id. *ad Ter.* "*Hecyr.*" iv. 1. 13. 88. Id. *ad Ter.* "*Phorm.*" i. 3. 19. 89 Prisc. xv. 4. p. 625. 90. Non. Marc. ii. 253. 91. Id. iv. 403.

tem, secunda in casum, fortunam in temeritatem declinando
corrumpebant.—Murum ab angulo dexteri lateris ad palu- 192
dem haud procul remotam duxit.—Occurrere duci et præ- 93
lium accendere, adeo uti Metello in sagum, Hirtuleio in
brachium tela venirent.—Avidisque ita promptisque duci- 94
bus, uti Metellus ictu tragulæ sauciaretur.—Sed Metellus 95
in vulnere.—Ictu eorum, qui in flumine ruebant, necaban- 96
tur.—Circumventi a dextera unde ferrum erat, saxa aut 97
quid tale capita affligebant.—Quibus a Sertorio triplices 98
insidiæ per idoneos saltus positæ erant; prima, qui forte
venientis exciperent.—Eam deditionem senatus per nun- 99
cios Orestis cognitam approbat.—Eodem anno in Macedo- 200
nia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in
Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coegit.—
Nomenque Danubium habet.—Omnium fluminum quæ in 1, 2
maria, qua imperium Romanum est fluunt, quam Græci
τὴν εἴσω θάλασσαν appellant, maximum esse Nilum con-
sentitur; proxima esse magnitudine Histrum scripsit Sal-
lustius.—Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot.— 3
Montes tumulique sedere.—Turbinum motus vagus est et 4, 5
disjectus, et, uti Sallustii verbis utar, vorticosus.—Ut acti- 6
one desisteret.—Quia corpore et lingua percitum et inquie- 7
tum nomine histrionis vix sani Barbuleium appellaret.—
Octavium mitem et captum pedibus.—Nam neque apud 8, 9
Sallustium neque apud Livium neque apud Fenestellam

192 Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 428. 93. Non. Marc. xiv. 10. 94 Id. iv. 432. cf. xviii. 8. 95. Don. *ad Ter.* "*Andr.*" ii. 1. 10. 96. Id *ad Ter.* "*Adelph.*" iii. 2. 21. 97. Arus. p. 215. s. v. *adflictus.* 98. Serv. *ad Virg.* "*Georg.*" ii. 98; id. *ad Virg.* "*Æn.*" xi. 896. 99. Prisc. vi. 11. p. 258. 200. Non. Marc. iv. 122. 1. Acron. *ad Hor.* "*Ars Poet.*" 18 2. *Incert. De Orth.* p. 2794. ed. Putsch. (?) 3. Serv. *ad Virg.* "*Georg.*" ii. 479; Isid. xiv. 1. 2. 4. Id. *ibid.* 5. Sen. *Nat. Quæst.* vii. 8. 6. Arus. p. 224. s. v. *desisto.* 7. Prisc. vi. 11. p. 256. 8. Arus. p. 243. s. v. *Kaptus.* 9. Ascon. Pedian. *ad Cic.* "*Orat. pro Corn.*" p. 130. ed. 1675.

ullius alterius ab eo latæ legis mentio præter eam, quam in concione repugnante nobilitate magno tulit populi studio, ut iis, qui tribuni plebis fuissent, alios quoque magistratus capere liceret, quod lex a dictatore Sulla paucis ante annis
210 lata prohibebat.—Iter vortit ad Corycum urbem, inclutam
11 specu atque nemore, in quo crocum gignitur.—Frugum
12 pabulique lætus ager.—Nisi qua flumen Durda Tauro
13 monte defluens.—Primo incidit forte super noctem in le-
14 nunculo piscantis.—Ad hoc pauca piraticæ adjungit actua-
15 ria navigia.—Omnia sacrata corpora in rates imposuisse.—
16, 17 Immane quantum animi exarsere.—At illi, quibus res in-
18 cognita erat, ruere cuncti ad portas, inconditi tendere.—E
19 muris canes spartis demittebant.—Fessus in Pamphyliam
20 se receperat.—Lyciæ Pisidiæque agros despectantem.—
21 Quos advorsum multi Bithynia volentes accurrere, falsum
22 filium arguituri.—Ibi Fimbriana seditione qui regi per obsequelam orationis et maxume odium Sullæ, graves carique erant.

23 ORATIO C. COTTÆ CONSULIS AD POPULUM ROMANUM [1].

"Quirites, multa mihi pericula domi militiæque, multa advorsa fuere; quorum alia toleravi, partim repuli Deorum auxiliis et virtute mea: in quis omnibus numquam animus negotio defuit neque decretis labos. Malæ secundæque res opes, non ingenium mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. Præterea senectus, per se gravis, curam duplicat, cui misero acta

210. Non. Marc. iii. 72; Serv. *ad Virg.* "*Georg.*" iv. 182. 11. Arus. p. 244. s. v. *lætus*; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 441. xi. 338. 12. Prisc. vi. 2. p. 224. 13. Non. Marc. xiii. 8. 14. Id. xiii. 9. 15. Arus. p. 239. s. v. *imposuit.* 16. Non. Marc. ii. 450. 17. Serv. *ad Virg.* "*Ecl.*" ii. 4. 18. Non. Marc. ii. 833. 19. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" viii. 232. 20. Id. *ibid.* i. 420. 21. Prisc. x. 2. p. 481. 22. Non. Marc. iii. 151.

[1] A. C. 75. A. U. C. 679.

jam ætate ne mortem quidem honestam sperare licet. Nam, si parricida vestri sum, et bis genitus hic Deos penatis meos patriamque et summum imperium vilia habeo, quis mihi vivo cruciatus satis est aut quæ pœna mortuo? quin omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A prima adolescentia in ore vestro privatus et in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, usi sunt; neque ego callidam facundiam neque ingenium ad male faciundum exercui; avidissumus privatæ gratiæ maxumas inimicitias pro republica suscepi; quis victus cum illa simul quum egens alienæ opis plura mala exspectarem, vos, Quirites, rursus mihi patriam Deosque penatis cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. Nam vita et mors jura naturæ sunt: ut sine dedecore cum civibus fama et fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis, Quirites, domi bellique impeditissuma republica. Namque imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt; et id res cogit, quoniam defectione sociorum et Sertorii per montis fuga neque manu certare possunt neque utilia parare. Exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur; Macedonia plena hostium est, nec minus Italiæ marituma et provinciarum; quum interim vectigalia parva et bellis incerta vix partem sumptuum sustinent: ita classe, quæ commeatus tuebatur, minore quam antea navigamus.

"Hæc si dolo aut socordia nostra contracta sunt, agite, ut monet ira, supplicium sumite: sin fortuna communis asperior est, quare indigna vobis nobisque et republica incipitis? Atque ego, cujus ætati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur: neque mox ingenio corporis honestius quam pro vestra salute finem

vitæ fecerim. Adsum en C. Cotta consul; facio quod sæpe majores asperis bellis fecere: voveo dedoque me pro republica, quam deinde cui mandetis circumspicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, quum fortunæ et maris et belli ab aliis acti ratio reddunda aut turpiter moriundum sit. Tantummodo in animis habetote non me ob scelus aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos, Quirites, et gloriam majorum, tolerate advorsa et consulite reipublicæ! Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores, quos nequidquam abnuitis et pacis opulentiam quæritis, quum omnes provinciæ regna, maria terræque aspera aut fessa bellis sint."

LIB. III.

Tribuniciæ procellæ a Quintio et Licinio excitatæ. Sertorii res inclinatæ. Dianium caput belli maritimi; Pompeii exercitus fame laborat. Sertorii invidia et mors. A Curione in Macedonia res prospere gestæ. Mithridatis origo, exercitus opesque; legati ad Sertorium; de situ Ponti; Lucullus et Cotta ad bellum proficiscuntur. Cotta victus Chalcedonem confugit; classis capta; discordiæ cum quæstore; Luculli exercitus. Fimbrianæ legiones; ad Cyzicum pergit. Mithridatis classis tempestate et virtute Cyzicenorum male habita repellitur. Antonius bellum contra Cretenses parat. Cretæ descriptio; gladiatores ingens bellum in Italia movent.

224 ORATIO C. LICINII MACRI TRIBUNI PLEBIS AD PLEBEM [m].

"SI, Quirites, parum existumaretis, quid inter jus a majoribus relictum vobis et hoc a Sulla paratum servitium interesset, multis mihi disserendum fuit, docendumque, quas ob injurias et quotiens a patribus armata plebes secessisset utique vindices paravisset omnis juris sui tribunos plebei. Nunc hortari modo reliquum est et ire primum via, qua

[m] A C. 73. A. U. C. 681?

capessundam arbitror libertatem. Neque me præterit, quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratus, pellere dominatione incipiam, quantoque tutius factio noxiorum agat quam soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis advorsa pro libertate potiora esse forti viro quam omnino non certavisse. Quamquam omnes alii creati pro jure vestro vim cunctam et imperia sua gratia aut spe aut præmiis in vos convortere, meliusque habent mercede delinquere quam gratis recte facere. Itaque omnes concessere jam in paucorum dominationem, qui per militare nomen ærarium, exercitus, regna, provincias occupavere, et arcem habent ex spoliis vestris: quum interim more pecorum vos multitudo singulis habendos fruendosque præbetis, exuti omnibus, quæ majores reliquere; nisi quia vobismet ipsi per suffragia, ut præsides olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessere illuc omnes: et mox, si vestra receperitis, ad vos plerique. Raris enim animus est ad ea, quæ placent, defendenda: ceteri validiorum sunt. An dubium habetis, num officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos socordesque pertimuere? Nisi forte C. Cotta, ex factione media consul, aliter quam metu jura quædam tribunis plebei restituit; et, quamquam L. Sicinius primus de potestate tribunicia loqui ausus mussantibus vobis circumventus erat, tamen prius illi invidiam metuere, quam vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satis mirari, Quirites; nam spem frustra fuisse intellexistis. Sulla mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebatis. Ortus est longe sævior Catulus. Tumultus intercessit Bruto et Mamerco consulibus; dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quintium, vidistis; quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur! Quæ

profecto incassum agebantur, si prius quam vos serviundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim quum his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrinque de dominatione in vobis sit. Itaque cetera ex licentia aut odio aut avaritia in tempus arsere: permansit una res modo, quæ utrinque quæsita est et erepta in posterum, vis tribunicia telum a majoribus libertati paratum. Quod ego vos moneo quæsoque ut animadvortatis, neu nomina rerum ad ignaviam mutantes otium pro servitio appelletis. Quo jam ipso frui, si vera et honesta flagitium superaverit, non est conditio: fuisset, si omnino quiessetis. Nunc animum advortere, et, nisi viceritis, quoniam omnis injuria gravitate tutior est, arctius habebunt. "Quid censes igitur?" aliquis vestrum subjecerit. Primum omnium amittundum[n] morem hunc, quem agitis; impigræ linguæ, animi ignavi, non ultra concionis locum memores libertatis. Deinde (ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebei modo, patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia majores vestri paravere,) quum vis omnis, Quirites, in vobis sit, et quæ jussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certe possitis, Jovem aut alium quem Deum consultorem exspectatis? Magna illa consulum imperia et patrum decreta vos exsequendo rata efficitis, Quirites, ultroque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis. Neque ego vos ultum injurias hortor[o]; magis uti requiem cupiatis; neque discordias, ut illi criminantur, sed earum finem volens, jure gentium res repeto et, si pertinaciter retinebunt, non arma neque secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum præbeatis, censebo. Gerant habeantque suo modo imperia; quærant triumphos; Mith-

[n] Cf. Arus. p. 212. s. v. *ago*.
[o] Cf. id. p. 234. s. v. *hortor*

ridatem, Sertorium et reliquias exsulum persequantur cum imaginibus suis; absit periculum et labos, quibus nulla pars fructus est. Nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur; qua tamen quinis modiis libertatem omnium æstumavere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. Namque, ut illis exiguitate mors prohibetur, senescunt vires, sic neque absolvit cura familiari tam parva res, et ignaviam cujusque tenuissuma spe frustratur; qua tamen quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur, cujus torpedinis erat decipi et vestrarum rerum ultro injuria gratiam debere? Namque alio modo neque valent in universos neque conabuntur. Cavendus dolus est. Itaque simul comparant delenimenta et differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipsum, ubi pertimuere, sublatum in cervices suas, mox dempto metu lacerant. Neque eos pudet, vindices, uti se ferunt, libertatis, tot viros sine uno aut remittere injuriam non audere aut jus non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium, tantæ gloriæ adolescentem, malle principem volentibus vobis esse quam illis dominationis socium, auctoremque inprimis fore tribuniciæ potestatis.

Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti præsidia habebatis, neque mortalium quisquam dare aut eripere talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est: neque enim ignorantia res claudit; verum occupavit nescio qua vos torpedo, qua non gloria movemini neque flagitio, cunctaque præsenti ignavia mutavistis, abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur et huc ire licet atque illuc, munera ditium dominorum. Atque hæc eadem non sunt agrestibus, sed cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur et vincitur paucis: plebes, quodcunque accidit, pro victis est et in dies magis erit, siquidem majore

cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem."

225 EPISTOLA CN. POMPEII AD SENATUM[p].

"SI advorsus vos patriamque et Deos penatis tot labores et pericula suscepissem, quoties a prima adolescentia ductu meo scelestissumi hostes fusi, et vobis salus quæsita est, nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, Patres Conscripti, quem contra ætatem projectum ad bellum sævissumum cum exercitu optume merito, quantum est in vobis, fame, miserruma omnium morte, confecistis. Hac in spe populus Romanus liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro vulneribus et totiens ob rempublicam fuso sanguine? Fessus scribundo mittundoque legatos omnis opes et spes privatas meas consumpsi, quum interim a vobis per triennium vix annuus sumptus datus est. Per Deos immortalis, utrum censetis me vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento et stipendio habere posse? Equidem fateor me ad hoc bellum majore studio quam consilio profectum; quippe qui nomine modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi hostisque in cervicibus jam Italiæ agentis ab Alpibus in Hispaniam submovi. Per eas iter aliud atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam, Indigetis, et primum impetum Sertorii victoris novis militibus et multo paucioribus sustinui, hiememque castris inter sævissumos hostis, non per oppida neque ex ambitione mea egi. Quid deinde prœlia aut expeditiones hibernas, oppida excisa aut recepta enumerem? quan-

[p] A. C. 75. A. U. C. 679.

do res plus valet quam verba. Castra hostium apud Sucronem capta et prœlium apud flumen Turiam et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia et exercitu deleti satis clara vobis sunt: pro quîs, O grati Patres, egestatem et famem redditis. Itaque meo et hostium exercitui par conditio est; namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo quæsoque ut animadvortatis, neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus, præter maritumas civitates, ultro nobis sumptui onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit, et nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumpsi. Reliqui vos estis; qui nisi subvenitis, invito et prædicente me, exercitus hinc et cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgredientur."

Collegam ejus Octavium mitem et kaptum pedibus.—In 226, 27
quîs longissumo ævo plura de bonis falsa in deterius com-
posuit.—Canina, ut ait Appius, facundia exercebatur.— 28
Male jam assuetum ad omnis vis controversiarum.—Nam- 29, 30
que his præter solita vitiosis mala æstatibus quum per
omnem provinciam infecunditate biennii proxumi grave
pretium fructibus esset.—Post reditum eorum, quibus se- 31
natus belli Lepidani gratiam fecerat.—Divorsa, uti solet 32
rebus perditis, capessunt; namque alii fiducia gnaritatis
locorum in occultam fugam sparsi; alii globis eruptionem
tentavere.—Conjuratione claudit.—Illum raptis forum et 33, 34

226. Arus. p. 243. s. v. *kaptus*. 27. Serv. *ad Virg.* "*Ecl.*" viii. 27. 28. Non. Marc. i. 298; Lact. *Inst. Div.* vi. 18. 29. Prisc. vi. 12. p. 261. 30. Non. Marc. iv. 218. 31. Arus. p. 232. s. v. *gratiam*. 32. Prisc. x. 8. p. 504; Non. Marc. ii. 367. 33. Prisc. x. 4. p. 489. 34. Pomp. *Comm. Art. Don.* p. 151, ed. Lind.; Non. Marc. iii. 96.

235 castra nautica Sertorius mutaverat.—Ut sustinere corpora
plerique nequeuntes arma sua quisque [in] stans incum-
36 beret.—Sed Pompeius a prima adolescentia sermone fau-
torum similem fore se credens Alexandro regi, facta con-
37 sultaque ejus quidem æmulus erat.—Muros successerant.—
38, 39 Kavete ab imperatore perfuga Celtibero.—Jam repente
40, 41 visus sævire Taguns.—Lusitaniæ gravem civitatem.—At
42 Sertorius vacuus hieme augere copias.—Igitur discubuere,
Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius Hispani-
ensis, senator ex proscriptis, in summo Antonius et infra
scriba Sertorii Versius et alter scriba Mæcenas in imo
43 medius inter Tarquitium et dominum Perpernam.—Dein
lenita jam ira postero die liberalibus verbis permulcti sunt.
44 —Et Perpernam forte cognoscit mulio redemptoris.—
45, 46 Hunc igitur redarguit Tarquitius.—Dubius consilii.—
47, 48 Postquam egressus angustias.—Atque eum Curio laudatum
accensumque præmiorum spe quibuscum optavisset, ire
49, 50 jubet.—Ænum et Maroneam et viam militarem.—Profec-
51 tus quidam Ligus ad requisita naturæ.—*Dardania a Dar-*
dano Jovis et Electræ filio, aut secundum Sallustium, a Mida,
52 Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit.—Germani [intec-
53 tum] rhenonibus corpus tegunt.—Vestes de pellibus rhe-
54 nones vocantur.—Curio Volcánaliorum die ibidem moratus.
55 56 —Religione Volcanaliorum impeditus.—Exaudirique sonus

235. Arus. p. 235. s. v. *incumbo*. cf. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ix. 229. 36. Non. Marc. iv. 13; ix. 18. 37 Arus. p. 260. s. v. *successit*. 38. Codd (?) 39. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" x. 103. 40. Id. *ibid.* xii. 458. 41. *Schol. ad Hor.* "*Epist.*" i. 9. (?) 42. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 698. 43. Prisc. ix 9. p. 466. 44. *Schol. ad Hor.* "*Epist.*" ii. 2. 72. 45. Don. *ad Ter.* "*Adelph.*" iii. 2. 16. 46. Arus. p. 225. s. v. *dubius*. 47. Id. p. 227. s. v. *egredior*. 48. Non. Marc. iv. 334. 49. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iii. 17. 50. Quint. *De Instit. Orat.* viii. 6; Pomp. *ad Don.* "*De Barb. et Met.*" p. 440. 51. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 325. 52. Isid. xix. 23. 4. 53. Serv. *ad Virg.* "*Georg.*" iii. 383. 54, 55. Non. Marc. viii. 49; Charis. col. 46; Pomp. *Comm. Art. Don.* p. 163. 56. Non. Marc. viii. 49.

Bacchanaliorum.—A quo Artabanes originem ducit, quem 257
conditorem regni Mithridatis fuisse confirmat Sallustius
Crispus.—Sed Mithridates extrema pueritia regnum in- 58
gressus, matre veneno interfecta.—Mithridates corpore 59
ingenti perinde armatus.—Eum atque Metrophanem sena- 60
tus magna industria perquirebat, quum per tot scaphas,
quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant.
—Primum Græcorum Achillem.—Tota autem insula mo- 61, 62
dica et cultoribus inanis est.—Ipsum mare Ponticum dul- 63
cius quam cetera.—Dein campi Themyscirii; quos habu- 64
ere Amazones, a Tanai flumine incertum quam ob rem
digressæ.—Qua tempestate ex Ponto vis piscium erupit.— 65
Nam speciem efficit Scythici arcus.—Igitur introrsus 66, 67
prima Asiæ Bithynia est; multis antea nominibus appel-
lata. Ipsa enim est major Phrygia.—Namque omnium 68
ferocissumi ad hoc tempus Achæi atque Taurici sunt, quod
quantum conjicio locorum egestate rapto vivere coacti.—
Scythæ Nomades tenent, quibus plaustra sedes sunt.— 69
[Proxumum dicebant veteres non solum adhærens et ad- 70
junctum, verum etiam longe remotum, si tamen inter duo
discreta nihil medium exstitisset.] Ita et Sallustius in
situ Ponti de promontoriis Paphlagonum et quod *κριοῦ
μέτωπον* appellavit, posuit.—Lata autem ideo, quia se an- 71
gustiæ Pontici oris illic dilatant, ut Sallustius dicit.—Ana- 72
creon Lyricus poëta Teïus fuit, i.e. ab urbe Teïa, quam in
Paphlagonia esse Sallustius dicit.—At Oppius postquam 73

257. Ampel. *Lib. Mem.* c. 30. 58. Serv *ad Virg.* "*Æn.*" v. 295. 59. Quintil. viii. 3. 60. Non. Marc. xiii. 11 61. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 96. 62. Capell. *De Rhet.* p. 426, ed. Capper. 63. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 228. 64. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xi. 659. 65 Id. *ibid.* iv. 132; *Schol ad Juv.* "*Sat.*" iv. 42. 66. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iii. 533. 67. Id. *ibid.* v. 203, 373; cf. Isid. xiv. 3. 39. 68. *Schol. ad Juv.* "*Sat.*" xv. 115. 69. Porph. *ad Hor.* "*Od.*" iii. 24. 9. 70. Non. Marc. xii. 24. 71. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 312. 72. Porph. *ad Hor.* "*Od.*" ii. 17. 18. 73. Non. Marc. xviii. 9; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xii. 844.

orans nihil proficiebat, timide veste tectum pugionem ex-
274 pedire conatus a Cotta Vulcioque impeditur.—[Ubi cum
Cotta in contentione ab exercitu cogit discedere,] dicit se
75 ejus opera non usurum eumque ab armis dimittit.—Fine
76 inguinum ingrediuntur mare.—Impediebant jussa nauta-
77, 78 rum.—Ad Cyzicum perrexit firmatus animi.—Quasi par in
oppido festinatio et ingens terror erat; ne ex latere nova
munimenta madore infirmarentur; nam mœnia oppidi
79 stagnabant redundantibus cloacis advorso æstu maris.—Ac
tum maxume, uti solet extremis in rebus, sibi quisque
carissumum domi recordari, cunctique omnium ordinum
80 extrema munia sequi.—Duos quam maxumus utris levi
tabulæ subjecit; qua super omni corpore quietus invicem
tractu pedis quasi gubernator existeret, et inter molem
atque insulam maris vitabundus classem hostium ad oppi-
81 dum pervenit.—Saxaque ingentia et axe vinctæ trabes per
pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum ericii
82 militaris veruta binum pedum.—Unde pons in oppidum
83 pertinens explicatur.—Et onere turrium incertis navibus.—
84 Ut res magis quam verba gererentur, liberos parentesque
85 in muris locaverant.—Quarum unam epistolam forte cum
servo nacti prædatores Valeriani scorpione in castra mi-
86, 87 sere.—Ne simplici quidem morte moriebantur.—Nam qui
enare conati fuerant, icti sæpe fragmentis navium aut vul-
nerati a suis, aut afflicti alveos undarum vi, mulcato fœde
88 corpore postremo tamen periere.—Et forte in navigando

274. Id. *ibid.* 75. Arus. p. 231. s. v. *fine.* 76. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iii. 129. 77. Arus. p. 232. s. v. *firmatus.* 78. Non. Marc. ii. 534. 79. Id. ii. 527. 80. Id. ii. 899. 81. Id. xviii. 16; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ix. 505. 82 Arus. p. 256. s. v. *pertinens.* 83. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 576. 84. Lact. *ad Stat.* "*Theb.*" x. 568. 85. Non. Marc. xviii. 7. 86. Serv. *ad Virg.* "*Georg.*" iii. 482. 87. Non. Marc. iv. 454; Arus. p. 215. s. v. *afflictus.* 88. Non. Marc. xiii. 6. 7.

cohors una, grandi faselo vecta a ceteris decrravit marique
placido a duobus prædonum myoparonibus circumventa.—
Crebritate fluctuum ut aquilo solet.—M. Antonius perdun- 289,90
dæ pecuniæ genitus vacuusque a curis nisi instantibus.—
Trium Antoniorum consulum pater ille, qui oræ maritimæ, 91
qua esset imperium Romanum, præfuit, [contrarius pira-
tis.] — Primos Cretenses constat invenisse religionem. 92
Curetes, quia principes intelligendi divina fuerunt, vetus-
tatem, uti cetera in majus componentem, altores Jovis cele-
bravisse.—Creta altior est, qua spectat orientem.—Unus 93, 94
constitit in agro Lucano gnarus loci, nomine Publipor.—
Ad mutandum modo in melius servitium.—Repente in- 95, 96
cautos agros invasit.—Hi sunt qui secundum pocula et 97
alias res aureas, Dis sacrata instrumenta convivio merean-
tur.—Exuant armis equisque.—Ex parte cohortium præci- 98, 99
pue instructa stationes locatæ pro castris.—Cossutius in 300
proxuma villa fonti lavabatur.

. . . . nitor *a*ere, quibus præter speciem bello neces- 1
sariam haud multo secus quam ferro noceri poterat. At
Varinius, dum hæc aguntur a fugitivis, ægra parte militum
autumni gravitate, neque ex postrema fuga, cum severo
edicto juberentur, ullis ad signa redeuntibus et, qui relicui
erant, per summa flagitia detractantibus militiam, quæsto-
rem suum C. Thoranium, ex quo præsente vera facillume
noscerentur, miserat. Et tamen interim cum volentibus,
numero quattuor *mil*ium, *pergit ad castra fugitiv*orum *mag-*

289. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 116. 90. Arus. p. 232. s. v. *genitus;* Asc. Ped. *ad Cic.* "*In Verr.*" p. 87. 91. *Schol. ad Juv.* "*Sat.*" viii. 105. 92. Lact. *Inst. Div.* i. 21; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iii. 104; Lact. *ad Stat.* "*Achill.*" ii. 190; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" viii. 353. 93. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" vi. 23. 94. Prisc. vi. 9. p. 251. 95 Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 281. 96. Philarg. *ad Virg.* "*Georg.*" iii. 469. 97. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" viii. 278. 98. Id. *ibid.* xi. 80 99. Id. *ibid.* xii. 661. 300. Cledon. p. 1916. ed. Putsch. 1. Fragm. Vatic. ap. *Classic. Auct.* ed. Mai. Rom. 1828. tom. i. p. 416. sq.

nis operibus conmun*ita*. Deinde fugitivi, con*sump*tis jam alimentis, ne pr*æ*dantibus ex propin*quo ho*stis instaret, soliti m*ore mi*litiæ vigilias sta*tiones*que et alia munia ex*equi*, secunda vigilia *noctis* cuncti egrediu*ntur*. *Re*licto buccinat*ore in cas*tris et ad vigil*um speciem* procul visen*tibus ere*xerant fult*a arboribus* recentia *cadavera et* cr*e*bros ign*is fecerant*. *For*midini . . . . *Va*rini . . . . ti . . . . sa . . . . inviis convertere. At *Var*inius multa jam luce *desi*derans solita a fugi*tivis* convicia et in *castra* conjectus lapidum, *ad hæc* strepitus tumul*tuosi* sonores undique *prædanti*um, mittit equites *in tumul*um circum pro*minentem*, ut explorarent . . . . s, propere vesti*gia secutos* credens lo . . . . *to*to tamen a*gmine* . . . . pavens se . . . . m dupli . . . . tumas . . . . ga . . . .

Post aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris cœpit et promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem incaute motus novos incognitosque et aliorum casibus perculsos milites ducit tamen ad castra fugitivorum presso gradu, silentis jam, neque tam magnifice sumentis prælium, quam postulaverant. Atque illi certamine consilii inter se juxta seditionem erant, Crixo et gentis ejusdem Gallis atque Germanis obviam ire et ultro offere pugnam cupientibus, contra Sparta*co* . . . . ni secu*m* . . . . ne qua . . . . *ad* id temp*us* . . . . mque secelu . . . . m et extin . . . . l curam . . . . asset hau*d*

. . . . aque quame . . . .
*h*aud aliam . . . . capiendam . . .
. . . . prudentes i . . . . . . mi
nobile . . . . laudantque . . . . . .
. . . re pars sto . . . . ts adfluent . .
. . . . *firmo* fidens *auxilio* . . . . . . e patriæ in
me . . . . rumi servil . . . . . . :
ultra præ . . . .
. . . . consilium . . . . *op-*
timum videbatur. Deinceps monet, in *la*xioris agros magisque pecuarios ut egrediantur, ubi, priusquam refecto exercitu adesset Varinius, augeretur numerus lectis vir*is* et propere nanctus idoneum ex captivis ducem Picentinis, deinde Eburinis jugis occultus ad N*a*ris Lucanas atque inde prima luce pervenit ad Anni Forum, ignaris cultoribus. Ac statim fugitivi *con*tra præceptum ducis rapere ad stuprum virg*i*nes matr*on*asque. Et alii c . . . .
. . . . *n*unc restantes ei illudebant, simul nefandum in modum perverso volnere et interdum lacerum corpus semianimum omittentes: alii in tecta jaciebant ignis, multique ex loco servi, quos ingenium socios dabat, abdita a dominis, aut ipsos trahebant ex occulto; neque sanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum et servili ingenio. Quæ Spartacus nequiens prohibere, multis precibus quom oraret, celeritate prævertere, mit*tere* nuncios . . . .

. . . . *q*ua neque e . . . . .
. . . . . . mense c . . . . s cru-
del . . . . *occu*patos a . . . .
gravis pler . . . . illum diem .
. . . . noctem ib*i* . . . . s
duplica*to armato*rum numer*o* . . . . *pri-*
ma cum luc*e* . . . . *in* campo sat . .

. . . . . nos ædificiis . . . . et tum
mat*ura in agris* erant aut*umni frumen*ta.

Sed in c . . . . no die gnari ex f . . . .
. . . . umorum fugi . . . . venta r
. . . . omnibus . . .

302 —Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum
multo sanguine suorum defendens, postquam ex sarcinis
paludamenta hastati et delectæ cohortes intelligi cœpere.—
3, 4 Verres littora Italiam propinqua firmavit.—Illi tertio mense
5 pervenere in Pontum multo celerius spe Mithridatis.—At
Lucullum regis cura machinata fames brevi fatigabat, mul-
6 tique commeatus interierant insidiis latronum.—Dubium an
insula sit, quod Euri atque Austri superjactis fluctibus cir-
7, 8 cumlavit.—Equis et armis decoribus cultus.—Dedecores
9 inultique terga ab hostibus cædebantur.—Contra ille calvi
ratus quærit extis, num somnio portenderetur thesaurus.—
10 Parte consumpta reliqua cadaverum ad diuturnitatem usus
11 sallerent.—Hi saltibus occupatis, tum externorum agros
12 invasere, frumentique ex inopia gravi satias facta.—Nam
tertia tunc erat et sublima nebula cælum obscurabat. —
13, 14 Ingens ipse virium atque animi.—Locum nullum, nisi quo
15 armati institissent ipsis tutum fore.—Castrisque collatis
16 pugna tamen ingenio loci prohibebatur.—Staphylus primus
17 docuit vinum aqua misceri.—More humanæ cupidinis ig-
18 nara visundi.—Pyrrhus interemptus fuit in æde Dianæ a
19 quadam muliere.—Inter recens domitos Isauros Pisidasque.

302. Non. Marc. xiv. 11. 3. Arus. p. 254. s. v. *propinquant*. 4. Arus. p. 221. s. v. *citius*. 5. Prisc. viii. 4. p. 369; Non. Marc. vi. 9. 6. Id. x. 2. 7. Prisc. vi. 9. p. 250. 8. Id. *ibid*. 9. Id. viii. 14. p. 415; Non. Marc. i. 20; Eutych. ii. p. 195. ed. Lind. 10. Prisc. x. 9. p. 514. 11. Non. Marc. ii. 791. 12. Id. viii. 45. 13. Arus. p. 236. s. v. *ingens*. 14. Id. p. 237. s. v. *insisto*. 15. Non. Marc. iv. 235. 16. Cæc. Apul. *De Orth.* § 12. 17. Aul. Gell. ix. 12. 18. Cæc. Apul. *De Orth.* § 16. 19. Arus. p. 237. s. v. *inter*.

•—Manus ferreas et alia annexu idonea injicere.—Perculsis 320,21
et animi incertis succurritur.—Turmam equitum castra 22
regis succedere et properationem explorare jubet.—Quod 23
ubi frustra tentatum est, socordius ire milites occœpere,
non aptis armis ut in principio et laxiore agmine.—Reliqua 24
cadavera salita.—Rebus supra votum fluentibus.—Neque 25, 26
jam sustineri poterat, immensum aucto mari et vento gliscente.—Incidere in colonos Avellanos præsidentes agros 27
suos.

LIB. IV.

Atrocissima cum fugitivis prœlia; eorum discordiæ. Crassus dux eligitur, fugitivi in Bruttium agrum et Lucaniam redeunt; freti Siculi descriptio; gladiatores victi: belli Sertoriani finis Calaguritani. Pompeii et Metelli reditus. Seditiones domesticæ; tribunicia potestas restituta; res contra Cretenses male gestæ. Lucullus maji hostes vincit et in Pontum progreditur, urbes capit; Amisos oppugnatur, Sinope capta. Clodius legatus ad Tigranem missus. Mithridatis legati ad eundem. Lucullus Armeniæ bellum infert. Armeniæ descriptio; Tigranis arrogantia; Mithridatis ad Arsacen epistola.

Dolia quæ sub trabes locata vitibus aut virgis vinciebant. 28
—Demissis partem quasi tertiam antemnis.—Quum 29, 30
interim lumine etiam tum incerto duæ Galliæ mulieres conventum vitantes ad menstrua solvenda montem adscendunt.—Hi locorum pergnari et soliti nectere ex viminibus 31
vasa agrestia, ibi tum, quod inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parmæ equestris armabat.
—De pecore coria recens detracta quasi glutino adolesce- 32

320. Id. p. 242. s. v. *idoneum*. 21. Id. p. 242. s. v. *incertus*. 22. Id. p. 260. s. v. *successit*. 23. Non. Marc. iv. 3. 24. Diom. i. col. 372. 25. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 169. 26. Non. Marc. i. 83. 27. Arus. p. 252. s. v. *præsidet*. 28. Arus. p. 261. s. v. *sub*. 29. Id. p. 253. s. v. *parte*. 30. Non. Marc. viii. 76. 31. Id. xviii. 14. 32. Serv. *ad Virg.* "*Georg.*" iii. 156; cf. *ad* "*Æn.*" vii. 632; Philarg. *ad Virg.* "*Georg.*" iv. 40; Charis. col. 67, 106.

333 bant.—Revorsi postero die, multa quæ properantes dese-
ruerant in castris, nacti, quum se ibi cibo vinoque læti in-
34 vitarent.—Suspectusque fuit, incertum vero an per negli-
gentiam, societatem prædarum cum latronibus composuisse.
35 —Dissidere inter se cœpere neque in medium consultare.—
36, 37 Collegam minorem et cultorem sui exspectans. — Sorte
38 ductos fusti necat.—Primam modo Japidiam ingressus.—
39 Omnes quibus ætas senecto corpore, animus militaris erat.
40 —Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo pro-
41 montoria, Bruttium et Sallentinum.—Ad Siciliam vergens
faucibus ipsis non amplius patet millibus quinque et tri-
42 ginta.—Italiæ Siciliam conjunctam constat fuisse; sed
medium spatium aut per humilitatem obrutum est, aut
propter angustiam scissum; ut autem tam curvum sit,
facit natura mollioris Italiæ, in quam asperitas et altitudo
43, 44 Siciliæ æstum relidit.—Italiæ plana ac mollia.—Charyb-
dis, quod forte illata naufragia sorbens, gurgitibus occultis
45 millia sexaginta Tauromenitana ad litora trahit.—Ubi se
46 laniata navigia fundo emergunt.—Charybdis mare vortico-
47, 48 sum.—Triplici fluctu.—Sallustius Scyllam saxum esse
49 dicit, simile formæ celebratæ procul visentibus.—Fretum
Siciliæ, quod Rhegium dicitur, Sallustius ex tali causa
vocari scribit, dicens: Italiæ olim Siciliam conjunctam
fuisse, et dum esset una tellus, medium spatium aut per
humilitatem obrutum est aquis, aut per angustiam scissum.

333. Non. Marc. iv. 232. 34. Id. iv. 62. 35. Arus. p. 238. s. v. *in.* 36. Id. p. 220. s. v. *cultorem.* 37. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 201. 38. Id. *ad Virg.* "*Georg.*" iii. 475. 39. Prisc. ix. 9. p. 464; x. 3. p. 487. 40. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iii. 400. 41. Arus. p. 254. s. v. *patet.* 42. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iii. 414; cf. Isid. xiii. 18. 3; xiv. 6. 34; Lact. *ad Stat.* "*Theb.*" iii. 597. 43. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iii. 522. 44. Id. *ibid.* iii. 420, 425. 45. Arus. p. 229. s. v. *emerget.* 46. Serv. *ad. Virg.* "*Æn.*" i. 117; cf. Plin. *Hist. Nat.* iii. 8; Sen. *Nat. Q.* vii. 8. 47 Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 116. 48. Id. *ibid.* iii. 420. 49. Isid. xiii. 18 §§ 3. 4. 5; xiv. 6. 34; cf. Solin. *Polyh.* c. 5.

Et inde 'Ῥήγιον nominatum, quia Græce abruptum hoc
nomine nuncupatur. Est autem arctissimum, trium mil-
lium spatio Siciliam ab Italia dividens, fabulosis infame
monstris, quibus hinc inde Scilla et Charybdis ostenditur.
Scillam accolæ saxum in mari imminens appellant, simile
celebratæ formæ procul visentibus. Unde et monstruosam
speciem fabulæ illi dederant, quasi formam hominis capi-
tibus succinctam caninis, quia collisi ibi fluctus latratus
videntur exprimere. Charybdis dicta, quod gurgitibus
occultis naves absorbeat: est enim mare vorticosum, et
inde ubi laniata naufragia emergunt. Ter autem in die
erigit fluctus, et ter absorbet : nam accipit aquas ut vo-
mat, vomit ut rursus accipiat.—Pelorium, promontorium 350
Siciliæ, respiciens ad aquilonem, juxta Sallustium dictum
a gubernatore Hannibalis, illic sepulto; qui fuerat occisus
per ignorantiam regis, quum se ejus dolo crederet esse de-
ceptum.—Atque ea cogentes non coactos, scelestos magis 51
quam miseros distringi.—Infrequentem stationem nostram 52
incuriosamque tum ab armis.—In quis notissumus quisque 53
aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore
improbo patibulo eminens affigebatur.—Ubi multa nefanda 54
casus super ausi atque passi.—Exercitum dimisit ut pri- 55
mum Alpes digressus est.—Pompeius devictis Hispanis 56
tropæa in Pyrenæis jugis constituit.—At Cn. Lentulus 57
patriciæ gentis collega ejus cui cognomen Clodiano fuit,
per incertum stolidior an vanior, legem de pecunia, quam
Sulla emptoribus bonorum remiserat, exigenda promulgavit.
—Multitudini ostendens, quam colere plurumum ut mox 58
cupit, is ministrum habere decreverat.—Qui quidem mos 59

350. Isid. xiv. 7. 4; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iii. 411. 51. Don. *ad Ter.* "*Hecyr.*" iv. 1. 21. 52. Arus. p. 242. s. v. *incuriosum.* 53. Non Marc. iv. 355. 54. Prisc. xiv. 4. p. 602. 55. Arus. p. 223. s. v *digredior.* 56. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xi. 6. 57. Aul. Gell. xviii. 4. 58. Arus. p. 248. s. v. *minister.* 59. Fest. *De Verb. Sign.* s. v. *tabes.*

360 uti tabes in urbem conjectus.—L. Hostius Dasianus, in-
61 quies animi.—Quis in præsens modo satis cautum fuerat.
62 —Multisque suspicionibus volentia plebi facturus vide-
63 batur.—Si nihil ante adventum suum inter plebem et patres
64 convenisset, coram se daturum operam.—M. Acilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis quam facundus.—
65, 66 Cupientissumus legis.—Scalas pares mœnium altitudine.—
67, 68 Morbi graves ob inediam insolita vescentibus.—Implicitæ
69 rates ministeria prohibebant.—Sed ubi tempore anni mare
70 classibus patefactum est.—Igitur legiones pridie in monte
71 positas arcessivit.—Tenuit Lucullus thesauros, custodias
72 regias.—Castella custodias thesaurum in deditionem acci-
73, 74 perent.—Amisumque assideri sine præliis audiebat.—Dum paulatim suis invicem subveniunt, omnes in bellum coacti
75, 76 sunt.—Tetrarchas regesque territos animi firmavit.—Qui
77 uxori ejus frater erat.—Non tu scis si quas ædis ignis *acriter* cœpit, haud facile sunt defensu, quin et comburan-
78, 79 tur proxuma?—Magnam exorsus orationem.—Tum vero
80 Bithyni propinquantes jam amnem Tartanium.—Getæ sunt
81 Mysii quos Sal. a Lucullo dicit esse superatos.—Quam maxumis itineribus per regnum Ariobarzani contendit ad flumen Euphratem; qua in parte Cappadocia ab Armenia disjungitur. Et quanquam ad id naves codicariæ occulto
82 per hiemem fabricatæ aderant.—Qui prætergrediebantur
83 equites cataphracti, ferrea omni specie.—Curribus falcatis

360. Arus. p. 242. s. v. *inquies*. 61. Id. p. 242. s. v. *in præsentia*. 62. Non. Marc. ii. 900. 63. Prisc. xiv. 6. p. 608. 64. Quintil. iv. 2; Aul. Gell. i. 15. 65. Diom. i. col. 291. 66. Arus. p. 253. s. v. *par*. 67. Don. *ad Ter.* "*Hecyr.*" iii. 2. 2 68. Prisc. ix. 7. p. 455. [69. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 146. 70. Prisc. x. 8. p. 504. 71. Pomp. Don. *ad* "*Ars.*" pp. 190, 191. 72. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xi. 801; Charis. col. 83. 73. Prisc. viii. 15. p. 419. 74 Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xii. 282. 75. Arus. p. 228. s. v. *exterritus*. 76. Id. p. 231. s. v. *frater*. 77. Charis. col. 176. 78. Arus. p. 229. s. v. *exorsus*. 79. Id. p. 254. s. v. *propinquant*. 80. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" vii. 604. 81. Non. Marc. xiii. 12. 82. Id. xviii. 28. 83. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 476; Lact. *ad Stat.* "*Theb.*" x. 539.

usos esse antiquos et Livius et Sallustius docent.—Sallus- 384
tius auctor certissimus asserit Tigrim et Euphratem uno
fonte manare in Armenia, qui per diversa euntes longius
dividuntur; quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Meso-
potamia dicitur.—Mesopotameni homines effrenatæ libi- 85
dinis sunt in utroque sexu, ut Sallustius meminit.—Nam- 86
que primum Jasonem novo itinere mari Æetæ hospitis
domum violasse.—Insolens vera accipiundi.—Ita sperat 87, 88
illam pugnam pro omine belli futuram.—Rursus jumenta 89
nacti ad oppidum ire contendunt.—Avidior modo properandi 90
factus.—Anxius animi atque incertus.—Impotens et nimius 91, 92
animi est.—Atque edita undique tribus tamen cum muris 93
et magnis turribus.—Consilii æger.—Equis paria operi- 94, 95
menta erant, quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ
annexuerant et sequebantur equites cataphracti.—Simul 96
eos et cunctos jam inclinatos laxitate loci plures cohortes
atque omnes ut in secunda re pariter acre invadunt.—Plu- 97
teosque rescindit ac munitiones demolitur locoque summo
potitur.—Clausi lateribus altis pedem.—Ita castra sine vul- 98, 99
nere introitum.—Crassus obtrectans potius collegæ quam 400
boni aut mali publici gravis exactor.—Sestertium tricies 1
pepigit a C. Pisone.—Qui proxumi loca hostium erant.— 2
Qui prætores facibus sibi prælucentes ambustas in tectis 3
sine cura reliquerunt.—Stolide castra subgressus.—Sapor 4, 5

384. Isid. xiii. 21. 10; Hieron. *Loc. Hebr. de Gen.* Opera, t. iii. col. 202, ed. Vallars.; Vib. Seq. s. v. *Euphrates.* 85. *Schol. ad Juv.* "*Sat.*" i. 104. 86. Prisc. vi. 11. p. 258. 87. Don. *ad Ter.* "*Andr.*" v. 4. 4. 88. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 456; Id. *ibid.* x. 311. 89. Non. Marc. iv. 68. 90. Arus. p. 210. s. v. *avidus.* 91. Id. p. 216. s. v. *anxius.* 92. Id. p. 249. s. v. *nimius.* 93. Don. *ad Ter.* "*Andr.*" i. 1. 67. 94. Arus. p. 212. s. v. *æger.* 95. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xi. 770. 96. Non. Marc. ii. 492. 97. Id. ii. 204. 98. Arus. p. 215. s. v. *altum.* 99. Id. p. 243. s. v. *introitum.* 400. Id. p. 250. s. v. *obtrectans.* 1. Id. p. 251. s. v. *paciscor.* 2. Id. p. 252. s. v. *proximus.* 3. Id. p. 256. s. v. *prælucео.* 4. Id. p. 222. s. v. *subgredior.* 5. Id. *ibid.* s. v. *sapor.*

406, 7 juxta fontis dulcissumos.—In silva Sila fuerunt.—Se regi-
bus devovent et post illos vitam refutant; adeo illis ingenita
8 est sanctitas regii nominis.—Apud Corduennos amomum
9 et alii leves odores gignuntur.—Ne inrumiendi pontis sub-
10, 11 licii . . .—Naphtas genus olei cedro simile.—Ostia (æ).—
12 Atque hiavit humus multa vasta et profunda.

13 EPISTOLA MITHRIDATIS [q].

Rex Mithridates Regi Arsaci S.

"OMNES, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere; dein, quod quæsitur, satisne pium tutum gloriosum, an indecorum sit. Tibi si perpetua pace frui licet, nisi hostes opportuni et scelestissumi, egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est, neque petere audeam societatem, et frustra mala mea cum bonis tuis misceri sperem. Atque ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli et meæ res parum prosperæ, si vera existumare voles, maxume hortabuntur. Ille enim obnoxius qualem tu voles societatem accipiet; mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dabit bene suadendi; et, quod florentibus optabile est, ego non validissumus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis cum nationibus populis regibus cunctis una et ea vetus causa bellandi est cupido profunda imperii et divitiarum. Qua primo cum rege Macedonum Philippo bellum sumpsere; dum a Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes ei subvenientem Antio-

406. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xii. 715. 7. Serv. *ad Virg.* "*Georg.*" iv. 218, 211. 8. Philarg. *ad Virg.* "*Georg.*" iv. 49. 9. Fest. *De Verb. Sign.* s. v. *sublicium.* 10. Prob. *De Cath.* p. 130. 11. Charis. col. 76. 12. Non. Marc. iv. 228.

q A. C. 69, A. U. C. 685. ?

A. U. C. 685.]
thum concessione Asiæ per dolum avortere; ac mox fracto Philippo Antiochus omni cis Taurum agro et decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde, Philippi filium, post multa et varia certamina apud Samothracas Deos acceptum in fidem callidi et repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, insomniis occidere. Eumenem, cujus amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; post, habitum custodiæ agri captivi, sumptibus et contumeliis ex rege miserrumum servorum effecere, simulatoque impio testamento, filium ejus Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxere; Asia ab ipsis obsessa est; postremo Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere, quum filius Nysa, quam reginam appellaverat, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quem dijunctum undique regnis et tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat divitem neque serviturum esse, per Nicomedem bello lacessiverunt, sceleris eorum haud ignarum et ea, quæ accidere, testatum antea Cretensis, solos omnium liberos ea tempestate, et regem Ptolemæum. Atque ego ultus injurias Nicomedem Bithynia expuli, Asiamque spolium regis Antiochi recepi, et Græciæ dempsi grave servitium. Incepta mea postremus servorum Archelaüs exercitu prodito impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, ut meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissumas pœnas solvunt, Ptolemæus pretio in dies bellum prolatans, Cretenses impugnati semel jam neque finem nisi excidio habituri. Equidem quum mihi ob ipsorum interna mala dilata prœlia magis quam pacem datam intelligerem, abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rursus tamen bellum cœpi, Marcumque Cottam, Romanum ducem, apud Chalcedona terra fudi, mari exui classe pulcherruma. Apud Cyzicum magno cum exercitu

in obsidio moranti frumentum defuit, nullo circum annitente; simul hiems mari prohibebat. Ita, sine vi hostium regredi conatus in patrium regnum, naufragiis apud Parium et Heracleam militum optumos cum classibus amisi. Restituto deinde apud Caberam exercitu et variis inter me atque Lucullum prœliis, inopia rursus ambos incessit. Illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego, vastis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secutique Romani non me, sed morem suum omnia regna subvortundi, quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant.

" Nunc quæso considera, nobis oppressis utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? Scio equidem tibi magnas opes virorum, armorum et auri esse; et ea re a nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. Ceterum consilium est Tigranis, regno integro, meis militibus procul ab domo, parvo labore per nostra corpora bellum conficere, quo neque vincere neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convortisse? neque quicquam a principio nisi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium? convenas olim sine patria, parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla neque divina obstant, quin socios amicos, procul juxta sitos, inopes potentisque trahant exscindant, omniaque non serva et maxume regna hostilia ducant. Namque pauci libertatem, pars magna justos dominos volunt: nos suspecti sumus æmuli et in tempore vindices adfuturi. Tu vero, cui Seleucea, maxuma urbium, regnumque Persidis inclutis divitiis est, quid ab illis nisi dolum in præsens et postea bellum exspectas? Romani arma in omnis habent, acerruma in eos, quibus victis spolia maxuma sunt; audendo et fallendo et bella ex bellis serendo magni

facti. Per hunc morem exstinguent omnia aut occident: quod haud difficile est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis, fortuna aut nostris vitiis adhuc incolumem. Teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus latrones gentium oppressisse. Quod uti facias moneo hortorque; neu malis pernicie nostra tuam prolatare quam societate victor fieri."

LIB. V.

Seditiones in exercitu Luculli a Clodio motæ; res ob militum socordiam male geritur. Cilicia provincia ad Marcium translata. Lege Gabinia bellum piraticum Pompeio gerundum demandatur; idem in Phrygia Lucullum convenit.

At Lucullus [r], audito Q. Marcium Regem proconsulem 414
per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere.
—Legiones Valerianæ comperto, lege Gabinia Bithyniam 15
et Pontum consuli datam, sese missos esse.—Regem avor- 16
sabatur.—Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum 17
aut tribunorum et pars sua commeatibus mercatis.—Sæpe 18
celebritatem nominis intelligo timentem.—Video ingentia 19
dona quæsitum gratiæ properantem.—Nam si in Pompeio 20
quid humani evenisset.—Quibus de causis Sullam in vic- 21
toria dictatorem uni sibi descendere equo, assurgere sella,
caput aperire solitum.—Inde ortus sermo percontantibus 22
utrimque satin' salve, quam grati ducibus suis, quantis
familiaribus copiis augerentur.—Peractis LXX annis arma- 23
tus equum insilire.—Sed ubi ille militum voluntatem kau- 24
satur.—Cares insulani populi fuerunt, piratica famosi, 25
victi a Minoë, uti Sallustius et Thucydides tradunt.

414. Prisc. xviii. 4. p. 122. 15. Id. *ibid*. p. 123. 16. Arus. p. 216. s. v. *aversor*. 17. Non. Marc. ii. 535 18. Prisc. xviii. 4. p. 123. 19. Id. *ibid*. 20. Arus. p. 228. s. v. *evenit*. 21. Arus. p. 214. s. v. *assurgo;* Non. Marc. iv. 5; iv. 430; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iii. 206. 22. Don. *ad Ter.* "*Eun.*" v. 6. 8. 23. Arus. p. 243. s. v. *insilire*. 24. Arus. p 244. s. v. *kausatus*. 25. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" viii. 725.

[r] A. C. 67, A. U. C. 687.

Fragmenta Incertorum Librorum.

426, 27 Pressi undique multitudine.—Nihil socordia claudebat.—
28, 29 Pactione amisso Publico legato.—Et in præliis actu promp-
30, 31, 32 tus.—Non pœniturum.—Vulgus amat fieri.—Serum bellum
33 in angustiis futurum.—Fecit ut nunciis confestim lugubri-
34, 35 bus.—Communem habitum transgressus.—Haud impigre
36 neque inultus occiditur.—Hostes oppressi aut elapsi forent.
37, 38 —Ibi triennio frustra trito.—Atque eos a tergo incurrerunt.
39, 40 —In hunc modum disseruit.—Hispaniam sibi antiquam pa-
41, 42, 43 triam esse.—Nubes fœdavere lumen.—Quæsere.—De insi-
44, 45 dia prima.—Apertæ portæ repleta arva cultoribus.—Oppro-
46, 47, 48 brii gratia.—In nuda intecta corpora.—Tharros.—Camisos.
49, 50 —Quæ pacta in conventione non præstitissent.—Cui nisi
51 pariter obviam iretur.—More equestris prælii sumptis ter-
52 gis atque redditis.—Regressi ad faciliores ictus loco cede-
53, 54 bant.—Equis atque armis insignibus.—Apud latera certos
55, 56 collocaverat.—Dum inferior omni via grassaretur.—Ad
57 Jovis mandem nostra.—Graviori bello qui prohibituri vene-
58, 59 rant, fregere.—Et æquore et terra.—Neu quis miles neve
60, 61 pro milite.—Tergis vinciebant.—Quem trans stagnum

426. Don. *ad Ter.* "*Adelph.*" iii. 2. 4. 27. Id. *ad Ter.* "*Eun.*" i. 2. 84. 28. Don. *ad Ter.* "*Phorm.*" i. 2. 91. 29. Don. *ad Ter.* "*Eun.*" iv. 7. 13. 30. Quintil. ix. 3. 31. Id. *ibid.* ix. 3. 32. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" v. 524; vi. 569. 33. Charis. col. 176. 34. Prisc. xiv. 3. p. 596. 35. Don. *ad Ter.* "*Andr.*" i. 2. 34. 36. Isid. xviii. 2. 7. 37. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iv. 271. 38. Rufin. *De Schem. Lex.* p. 46. ed. Capper. 39. Prisc. xviii. 24. p. 199. 40. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 380; iii. 297. 41. Id. *ibid.* ii. 286. 42. Phocas, col. 1718. ed. Putsch.; Eutych. ii. p. 192. 43. Charis. col. 75. 44. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 27. 45. Agroët. *De Orth.* col. 2270, ed. Putsch. 46. Diom. ii. col. 442. 47. Prob. *De Cath.* p. 123. 48. Id. *ibid.* p. 130. 49. Don. *ad Ter.* "*Eun.*" iii. 2. 13. 50. Id. *ibid.* i. 2. 12. 51. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xi. 619. 52. Id. *ibid.* ix. 749. 53. Id. *ibid.* x. 539. 54. Id. *ibid.* i. 576. 55. Macrob. *De Diff. et Soc. Gr. et Lat. Verb.* p. 332. ed. Bip. 56. Don. *ad Ter.* "*Adelph.*" iv. 2. 43. 57. Don. *ad Ter.* "*Hecyr.*" v. 1. 33. 58. Id. *ad Ter.* "*Phorm.*" ii. 1. 13. 59. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 157. 60. Id. *ibid.* ix. 412. 61. Philarg. *ad Virg.* "*Georg.*" iv. 293.

omnis usque ad flumen.—Atque ipse cultus rei.—Simul 462, 63
immanis hominum vis ex locis invasere patentis tum et
pacis modo effusas. (*-sos ?*)—Genua patrum advolvuntur.— 64
Quæ magalia sunt circumjecta civitati, suburbana ædificia. 65
—Quum murum hostium successisset, pœnas dederat.— 66
In secunda festinas cohortis composuerat.—Soleas festinate. 67, 68
—Cultu corporis ornata egregio.—Sin vis obsistat, ferro 69, 70
quam fame æquius perituros.—Consedit in valle virgulta 71
nemorosaque.—Paululum requietis militibus.—Vitabundus 72, 73
per loca saltuosa recedebat.—Radicem montis excessit. 74
—Imbecilla est fortitudo dum pendet.—Luxo pede.—Ille 75, 76, 77
Conisturgim apud legiones venit.—In Hispaniam versus.— 78
Qua accidam aut quo.—Speciem captæ urbis efficere disce- 79, 80
dentes.—Alis alibi stantes tamen advorsis vulneribus conci- 81
derunt.—Nam talia incepta in consultorem vertissent, rei- 82
publicæ pestem factura.—Vizzo.—Stobos.—Quæ cis paucos 83, 84, 85
dies juncta in armis sunt.—Orion, ut Sallustius dixit, oritur 86
juxta solis æstivi pulsum.—Vices, i. e. pugnas, quia per 87
vicissitudinem pugnabatur, ut et Sallustius docet.—Medio 88
ponto, potest quidem intelligi secundum Sallustium procul
a continenti.—Primo mense veris novum dicitur, secundo 89
adultum, tertio præceps; sicut et Sallustius dicit ubique.—
[Virgilius in peste describenda] sequitur ordinem quem et 90

462. *Schol. ad Hor.* "*Sat.*" ii. 2. 66. 63. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 299. 64. Id. *ibid.* i. 307. 65. Id. *ibid.* i. 421. 66. Id. *ad Virg.* "*Ecl.*" v. 6. 67. Id. *ad Virg.* "*Æn.*" ix. 488. 68. Id. *ibid.* xii. 425. 69. Id. *ad Virg.* "*Georg.*" i. 3. 70. Id. *ad Virg.* "*Æn.*" iii. 265. 71. Id. *ibid.* iii. 516. 72. Id. *ad Virg.* "*Ecl.*" viii. 4. 73. Diom. i. col. 397. 74. Lact. *ad Stat.* "*Theb.*" iii. 116. 75. Id. *ibid.* v. 384. 76. Prob. *De Cath.* p. 133. 77. Pomp. *ad Don.* "*Art.*" p. 395. 78. Prisc. *De Dimd. Vers.* "*Æn.*" c. 13. p. 357. 79. Don. *ad Ter.* "*Hecyr.*" iii. 3. 80. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" viii. 557. 81. Charis. col. [illegible]; Diom. i. col. 323. 82. Don. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 37. 83. Prob. *De Cath.* p. 110. 84. Id. *ibid.* p. 120. 85. Cledon. col. 1933, ed. Putsch. 86. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" v. 626. 87. Id. *ibid.* ii. 433. 88. Id. [illegible] iii. 104. 89. Id. *ad Virg.* "*Georg.*" i. 43. 90. Id. *ibid.* ii. [illegible]

Lucretius tenuit et Sallustius, primo aërem, inde aquam,
491 post pabula esse corrupta.—Eo redeunte domum salutare-
92, 93 tur apud ædem Bellonæ.—Ne qua contumelia.—Fœnoribus
94 coopertus.—Ille festinat subsidiis principes augere et den
95, 96, 97 sere frontem.—Tenebat.—Senecta jam ætate.—Citra Pa
98 dum omnibus lex Lucania phratra fuit.—Bella atque paces
99, 500 exercebant.—Luces.—Nam ex aëris et aquæ corruptione
frugibus infectis gravior etiam animantibus pestilentia
1, 2, 3 coorta est.—Aliaque propter.—Cuncta potiendi.—Sallustius
scribit in Historiis quod naphta sit genus fomitis apud
4 Persas, quo vel maxume nutriantur incendia.—Ichnusa.—
5, 6 Ad Olympum atque Phaselida.—Obviam ire et commori
7, 8 hostibus.—Profectionem festinantes.—Et numeri eorum
9 Metellus per literas gnarus.—Laudat Sallustius duces qui
10 victoriam incruento exercitu reportarunt.—Fugam matura-
11, 12, 13, 14 bat.—Ucurbis.—Novissume.—Auctumni frumenta.—Ex-
15 ercitum majorum more vertere.—Virtuti satis credebant.—
16 In Sardinia nascitur quædam herba, ut Sallustius dicit.
apiastri similis; hæc comesa ora hominum rictus dolore
17 contrahit, et quasi ridentes interimit.—Cum multa disserc-
18 ret ludis Apollini Circensibus.—Ἄζιλις, πόλις Λιβύης· οἱ δὲ
περὶ Σαλούστιον οὐ πόλιν, ἀλλὰ τόπον φασὶ καὶ ποταμὸν

491. Hæc ex *Intt. Virg.* a Maio editis laudat Nardin. p. 230. 92. Don. *ad Ter.* "*Eun.*" iv. 7. 1. 93. Aul. Gell. ii. 17. 94. Eutych. lib. ii. p. 192. 95. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" viii. 653. 96. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xi. 165. 97. Cledon. *Ars*, col. 1934. 98. Id. *ibid.* col. 1898. 99. Serg. *ad Sec. Don. Ed.* p. 1843, ed. Putsch. 500. In inceptum. (?) cf. Serv. *ad Virg.* "*Georg.*" iii. 481. 1. Arus. p. 255. s. v. *propter.* 2. Id. p. 251. s. v. *potitur.* 3. Hieron. *ad Dan.* iii. 46. 4. Solin. *Polyh.* c. 4. 5. Prisc. xv. 2. p. 618. 6. Arus. p. 220. s. v. *commoritur.* 7. Id. p. 231. s. v. *festino.* 8. Arus. p. 233. s. v. *gnarus.* 9. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xi. 421; Isid. xviii. 2. 1. 10. Arus. p. 247. s. v. *maturus.* 11. Eutych. ii. 14. p. 192. (?) [Prob. *De Cath.* p. 120, ed. Lind. ("*Curubis,*" col. 1462, ed. Putsch.) cf. sup. fragm. 29.] 12. Aul. Gell. x. 21. 13. Porph. *ad Hor.* "*Ep.*" ii. 1. 140. 14. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" v. 408. 15. Id. *ad Virg.* "*Ecl.*" ii. 17. 16. Id. *ibid.* vii. 41. 17. Arus. p. 245. s. v. *ludi.* 18. Steph. Byz. s. v. Ἄζιλις.

εἶναι.—'Αλλα τοὺς περὶ γάμων καὶ σωφροσύνης εἰσηγεῖτο 519
νόμους τοῖς πολίταις (scil. Σύλλας), αὐτὸς ἐρῶν καὶ μοιχεύων,
ὥς φησι Σαλούστιος.—Σαλουστίου δὲ θαυμάζω τότε πρῶτον 20
ὦφθαι Ῥωμαίοις καμήλους λέγοντος.—Σαλούστιος μὲν οὖν 21
φησι, χαλεπῶς διατεθῆναι τοὺς στρατιώτας πρὸς αὐτὸν, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου πρὸς Κυζίκῳ καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῷ δύο χειμῶνας ἑξῆς ἐν χάρακι διαγαγεῖν ἀναγκασθέντας.

519. Plut. *Comp. Lys. cum Sull.* c. 3. 20. Plut. *Vit. Lucull.* c. 11. 21. Id. *ibid.* c. 33.

PSEUDO-SALLUSTII

EPISTOLÆ

AD

CÆSAREM SENEM

DE REPUBLICA*.

I.

1. Pro vero antea obtinebat regna atque imperia fortunam dono dare, item alia, quæ per mortalis avide cupiuntur: quia et apud indignos sæpe erant quasi per lubidinem data: neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, fabrum esse suæ quemque fortunæ, atque in te maxume, qui tantum alios prægressus es, ut prius defessi sint homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciundo. Ceterum ut fabricata, sic virtute parta, quam magna industria haberi decet; ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: et quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest, tamen, quia malo esse licet, formidatur. Id eo evenit, quia plerique rerum potentes pervorse consulunt: et eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet: quum ipse bonus atque strenuus sis,

* Cir. A. C. 47, A. U. C. 707.

uti quam optumis imperites. Nam pessumus quisque asperrume rectorem patitur. Sed tibi hoc gravius est, quam ante te omnibus, armis parta componere, quod bellum aliorum pace mollius gessisti; ad hoc victores prædam petunt, victi cives sunt. Inter has difficultates evadendum est tibi; atque in posterum firmanda respublica non armis modo neque advorsum hostis, sed, quod multo multoque asperius est, pacis bonis artibus. Ergo omnes magna mediocri sapientia res huc vocat, quæ quisque optuma potest, uti dicant. Ac mihi sic videtur: qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura.

2. Sed jam, quo melius faciliusque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro, magnis opibus, avido potentiæ, majore fortuna quam sapientia, quem secuti sunt per suam injuriam tibi inimici, item quos affinitas aut alia necessitudo traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam, neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. Cetera multitudo vulgi more magis quam judicio, post alius alium quasi prudentiorem secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ reipublicæ in spem adducti homines, quibus omnia probro ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua: et aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quæ corrupto animo lubebat, minitari. Ex quis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus sicuti hostibus uti vident, defluxere; pauci restitere, quibus majus otium in castris quam Romæ futurum erat; tanta vis creditorum impendebat. Sed ob easdem causas immane dictu est, quanti et quam multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoque per omne tempus belli quasi sacro atque inspoliato fano debitores usi.

3. Igitur quoniam tibi victori de bello atque pace agitan-

dum est, hoc uti civiliter deponas, illa quam justissuma et diuturna sit, de te ipso primum, qui ea compositurus es, quid optumum factu sit, existuma. Equidem ego cuncta imperia crudelia magis acerba quam diuturna arbitror; neque quemquam multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam vitam bellum æternum et anceps gerere: quoniam neque advorsus neque ab tergo aut lateribus tutus sis, semper in periculo aut metu agites. Contra qui benignitate et clementia imperium temperavere, iis læta et candida omnia visa, etiam hostes æquiores, quam aliis cives. Haud scio, an qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ nimisque in victos bona voluntate prædicent. Scilicet quod ea, quæ externis nationibus, natura nobis hostibus, nosque majoresque nostri sæpe tribuere, ea civibus danda arbitror, neque barbaro ritu cæde cædem et sanguinem sanguine expianda. An illa, quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Sullanam increpabantur, oblivio intercepit? Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in prœlio belli jure, sed postea supplices per summum scelus interfectos, plebem Romanam in villa publica pecoris modo conscissam. Eheu quam illa occulta civium funera et repentinæ cædes, in parentum aut liberorum sinum fuga mulierum et puerorum, vastatio domuum ante partam a te victoriam sæva atque crudelia erant! Ad quæ te idem illi hortantur: et scilicet id certatum esse, utrius vestrum arbitrio injuriæ fierent: neque receptam, sed captam a te rempublicam et ea causa exercitus stipendiis confectis optumos et veterrumos omnium advorsum fratres parentisque, alii liberos armis contendere; ut ex alienis malis deterrumi mortales ventri atque profundæ lubidini sumptus quærerent, atque essent opprobria victoriæ, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more aut modestia

Cir. A. U. C. 707.]

etiamtum dubia victoria sese gesserit; quoque modo in belli administratione scorta aut convivia exercuerint nonnulli; quorum ætas ne per otium quidem talis voluptatis sine dedecore attigerit.

4. De bello satis dictum. De pace firmanda quoniam tuque et omnes tui agitatis, primum id, quæso, considera, quale sit, de quo consultas: ita, bonis malisque dimotis, patenti via ad verum perges. Ego sic existumo: quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate urbi Romanæ fatum excidi adventarit, civis cum civibus manus conserturos; ita defessos et exsanguis regi aut nationi prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum neque cunctæ gentes conglobatæ movere aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt vel concordiæ bona et discordiæ mala expellenda. Id ita eveniet, si sumptuum et rapinarum licentiam dempseris; non ad vetera instituta revocans, quæ jampridem, corruptis moribus, ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem finem sumptuum statueris: quoniam is incessit mos, ut homines adolescentuli sua atque aliena consumere, nihil lubidini atque aliis rogantibus denegare pulcherrumum putent: eam virtutem et magnitudinem animi, pudorem atque modestiam pro socordia æstument. Ergo animus ferox prava via ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in civis: movet composita et res novas veteribus acquirit. Quare tollendus est fenerator in posterum, uti suas quisque res curemus. Ea vera atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; et magnitudinem animi in addendo, non demendo reipublicæ ostendere.

5. Atque ego scio, quam aspera hæc res in principio futura sit, præsertim is, qui se in victoria licentius liberiusque quam arctius futuros credebant. Quorum si saluti potius quam lubidini consules, illosque nosque et socios in pace

firma constitues: sin eadem studia, artesque juventuti erunt, næ ista egregia tua fama simul cum urbe Roma brevi concidet. Postremo sapientes pacis causa bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci an vicisse quid retulit? Quare capesse, per Deos, rempublicam et omnia aspera, uti soles, pervade. Namque aut tu mederi potes, aut omittenda est cura omnibus. Neque quisquam te ad crudelis pœnas aut acerba judicia invocat, quibus civitas vastatur magis quam corrigitur; sed ut pravas artis malasque lubidines ab juventute prohibeas. Ea vera clementia erit, consuluisse, ne merito cives patria expellerentur, retinuisse ab stultitia et falsis voluptatibus, pacem, concordiam stabilivisse: non, si, flagitiis obsecutus, delicta perpessus, præsens gaudium cum mox futuro malo concesseris.

6. Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxume fretus est negotii magnitudine et quia tibi terræ et maria simul omnia componenda sunt. Quippe res parvas tantum ingenium attingere nequiret: magnæ curæ magna merces est. Igitur provideas oportet, uti plebs largitionibus et publico frumento corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: juventus probitati et industriæ, non sumptibus neque divitiis studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies est, usum atque decus dempseris. Nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clari viri magnitudinem invenissent, quæque res populos nationesve magnis auctibus auxissent, ac deinde quibus causis amplissuma regna et imperia corruissent; eadem semper bona atque mala reperiebam, omnisque victores divitias contempsisse, et victos cupivisse. Neque aliter quisquam extollere sese et divina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniæ et corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando neque concupita præ-

bendo, pervorsam gratiam gratificans, sed in labore, patientia, bonisque præceptis et factis fortibus exercitando.

7. Nam domum aut villam exstruere, eam signis, aulæis, aliisque operibus exornare et omnia potius quam semet visundum efficere, id est non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est, ubi animum quem dominari decebat, servitio oppressere, nequidquam eo postea hebeti atque claudo pro exercito uti volunt. Nam imprudentia pleraque et se præcipitat. Verum hæc et omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratus neque alia vulgo cupiunda venalia erunt. Ad hoc providendum est tibi, quonam modo Italia atque provinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam idem omnia vastant, suas deserundo domos et per injuriam alienas occupando. Item ne, uti adhuc, militia injusta aut inæqualis sit, quum alii triginta, pars nullum stipendium facient. Et frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia et colonias illis dare conveniet, qui stipendiis emeritis domos reverterint.

8. Quæ reipublicæ necessaria tibique gloriosa ratus sum, quam paucissumis absolvi. Non pejus videtur pauca nunc de facto meo disserere. Plerique mortales ad judicandum satis ingenii habent aut simulant: verum enim ad reprehendunda aliena facta aut dicta ardet omnibus animus; vix satis apertum os aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectore evolvat: quibus me subjectum haud pœnitet, magis reticuisse pigeret. Nam sive hac seu meliore alia via perges, a me quidem pro virili parte dictum et adjutum fuerit. Reliquum est optare, uti, quæ tibi placuerint, ea Dî approbent beneque evenire sinant.

II.

1. Scio ego, quam difficile atque asperum factu sit consilium dare regi aut imperatori, postremo cuiquam mortali, cujus opes in excelso sunt: quippe quum et illis consultorum copiæ adsint, neque de futuro quisquam satis callidus satisque prudens sit. Quin etiam sæpe prava magis quam bona consilia prospere eveniunt: quia plerasque res fortuna ex lubidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capessere, atque in ea cognoscenda multam magnamque curam habui: non ita, ut magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant, sed etiam, ut rempublicam domi militiæque, quantumque armis, viris, opulentia posset, cognitum habuerim. Itaque mihi multa cum animo agitanti consilium fuit famam modestiamque meam post tuam dignitatem haberi, et cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. Idque non temere neque ex fortuna tua decrevi, sed quia in te præter ceteras artem unam egregie mirabilem comperi, semper tibi majorem in advorsis quam in secundis rebus animum esse. Sed per ceteros mortalis illa res clarior est, quod prius defessi sunt homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu in faciundo, quæ gloria digna essent. Equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto repeti posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. Neque eo, quæ visa sunt, de republica tibi scripsi, quia mihi consilium atque ingenium meum amplius æquo probaretur; sed inter labores militiæ interque prœlia, victorias, imperium statui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi si id modo in pectore consilii est, ut te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra advorsum

Cir. A. U. C. 707.]

consulem beneficia populi retineas, indigna virtute tua cogitas. Sin in te ille animus est, qui jam a principio nobilitatis factionem disturbavit, plebem Romanam ex gravi servitute in libertatem restituit, in prætura inimicorum arma inermis disjecit, domi militiæque tanta et tam præclara facinora fecit, ut ne inimici quidem queri quidquam audeant nisi de magnitudine tua: quin tu accipe ea quæ dicam de summa republica. Quæ profecto aut vera invenies, aut certe haud procul a vero.

2. Sed quoniam Cn. Pompeius, aut animi pravitate, aut quia nihil eo maluit quod tibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus jaceret, quibus ille rebus rempublicam conturbavit, îsdem tibi restituendum est. Primum omnium summam potestatem moderandi de vectigalibus, sumptibus, judiciis, senatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cujus antea summa potestas erat, ne æquis quidem legibus in servitute reliquit. Judicia tametsi, sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt, tamen îdem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet; innocentis circumveniunt; suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant; quos commodum est, trahunt, rapiunt; postremo tamquam urbe capta, lubidine ac licentia sua pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per servitium exercerent. Sed homines inertissumi, quorum omnis vis virtusque in lingua sita est, forte atque alterius socordia dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quæ seditio aut dissensio civilis tot tam illustris familias ab stirpe evertit? aut quorum unquam in victoria animus tam præceps tamque immoderatus fuit?

3. L. Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi supplicio hostium partis suas muniri intelligebat,

tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio quam metu retinere maluit. At hercule M. Catoni, L. Domitio ceterisque ejusdem factionis quadraginta senatores, multi præterea cum spe bona adolescentes sicuti hostiæ mactati sunt; quum interea importunissuma genera hominum tot miserorum civium sanguine satiari nequierunt: non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non luctus gemitus virorum mulierum immanem eorum animum inflexit, quin acerbius in dies male faciundo ac dicundo dignitate alios, alios civitate eversum irent. Nam, quid ego de te dicam? cujus contumeliam homines ignavissumi vita sua commutare volunt, si liceat. Neque illis tantæ voluptati est (tametsi insperantibus accidit,) dominatio, quanto mærori tua dignitas: quin optatius habent ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi Romani imperium maxumum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciundum est, quonam modo rem stabilias communiasque. Mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. Ceterum tui erit ingenii probare, quæ vera atque utilia factu putes.

4. In duas partis ego civitatem divisam arbitror, sicut a majoribus accepi, in patres et plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxuma in plebe. Itaque sæpius in civitate secessio fuit; semperque nobilitatis opes deminutæ sunt et jus populi amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat, quia nullius potentia super leges erat; neque divitiis aut superbia, sed bona fama factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillumus quisque in arvis aut in militia nullius honestæ rei egens satis sibi satisque patriæ erat. Sed ubi eos paullatim expulsos agris inertia atque inopia incertas domos habere subegit, cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum republica venalem habere. Ita paullatim populus, qui dominus erat,

cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est, et pro communi imperio privatim sibi quisque servitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artis vitasque varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capessendam rempublicam. Ceterum, additis novis civibus, magna me spes tenet fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his servitutis amittundæ cura orietur. Hos ego censeo permixtos cum veteribus novos in coloniis constituas: ita et res militaris opulentior erit, et plebs bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet.

5. Sed non inscius neque imprudens sum, quum ea res agetur, quæ sævitia quæque tempestates hominum nobilium futuræ sint, quum indignabuntur, omnia funditus misceri, antiquis civibus hanc servitutem imponi, regnum denique ex libera civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo: malum facinus in se admittere, qui incommodo reipublicæ gratiam sibi conciliet; ubi bonum publicum etiam privatim usui est, id vero dubitare aggredi, socordiæ atque ignaviæ duco. M. Druso semper consilium fuit in tribunatu summa ope niti pro nobilitate; neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fuerant. Sed homines factiosi, quibus dolus atque malitia fide cariora erant, ubi intellexerunt per unum hominem maxumum beneficium multis mortalibus dari, videlicet sibi quisque conscius malo atque infido animo esse de M. Druso juxta ac de se existumaverunt. Itaque metu ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nisi, sua et ipsius consilia disturbaverunt. Quo tibi, Imperator, majore cura fidique amici et multa præsidia paranda sunt.

6. Hostem advorsum deprimere strenuo homini haud

difficile est: occulta pericula neque facere neque vitare bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris, quoniam quidem renovata plebs erit, in ea re maxume animum exerceto, ut colantur boni mores, concordia inter veteres et novos coalescat. Sed multo maxumum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti pepereris, si studium pecuniæ aut sustuleris aut quoad res [re]feret, minueris. Aliter neque privata res neque publica neque domi neque militiæ regi potest. Nam ubi cupido divitiarum invasit, neque disciplina neque artes bonæ neque ingenium ullum satis pollet, quin animus magis aut minus mature, postremo tamen succumbat. Sæpe jam audivi, qui reges, quæ civitates et nationes per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperant: id adeo haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriorem divitiis magis clarum magisque acceptum videt, primo æstuat multaque in pectore volvit: sed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit, animus ad voluptatem a vero deficit. Quippe gloria industria alitur; ubi eam dempseris, ipsa per se virtus amara atque aspera est. Postremo ubi divitiæ claræ habentur ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una et ardua via est: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur; et malis et bonis rebus ea creatur Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito: neque de capite neque de honore ex copiis quisquam magis aut minus judicaverit, sicut neque prætor neque consul ex opulentia, verum ex dignitate creetur. Sed de magistratu facile populi judicium fit: judices a paucis probari regnum est; ex pecunia legi, inhonestum. Quare omnis primæ classis judicare placet, sed numero plures, quam judicant. Neque Rhodios neque alias civitates unquam judiciorum suorum pœnituit, ubi promiscue dives et pauper, ut cuique

sors tulit, de maxumis rebus juxta ac de minumis disceptat.

7. Sed magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat, ut ex confusis quinque classibus sorte centuriæ vocarentur. Ita coæquatur dignitate pecunia; virtute anteire alius alium properabit. Hæc ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur; ubi ea dempseris, nemo omnium gratuito malus est. Ceterum avaritia belua fera, immanis, intoleranda est; quo intendit, oppida, agros, fana atque domos vastat; divina cum humanis permiscet; neque exercitus neque mœnia obstant, quo minus vi sua penetret; fama, pudicitia, liberis, patria atque parentibus cunctos mortalis spoliat. Verum, si pecuniæ decus ademeris, magna illa vis avaritiæ facile bonis moribus vincetur. Atque hæc ita sese habere tametsi omnes æqui atque iniqui memorant, tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est; cujus si dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt. Nam ii, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum quam invidi essent. Quia desidia et inertia, stupor eos atque torpedo invasit, strepunt, obtrectant, alienam famam bonam suum dedecus æstumant.

8. Sed, quid ego plura quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo atque animi vis in consulatum erupit; hebes lingua, magis malus quam callidus ingenio. Quid ille audeat, cui consulatus, maxumum imperium, maxumo dedecori fuit? An L. Domitii magna vis est, cujus nullum membrum a flagitio aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honeste nominari nequeunt, inhonestissuma. Unius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur hæc

disciplina Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos apud Græcos nulla sunt. Quippe qui domi libertatem suam per inertiam amiserint, censesne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissumi nobiles: in quibus sicut instituto, præter bonum nomen nihil est. Additamenta L. Postumii, M. Favonii, mihi videntur quasi magnæ navis supervacanea onera esse; ubi salvi pervenere, usui sunt; si quid advorsi coortum est, de illis potissumum jactura fit, quia pretii minumi sunt.

9. Nunc quoniam, sicut mihi videor, de plebe renovanda corrigendaque satis disserui, de senatu quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas ingeniumque adolevit, haud ferme armis atque equis corpus exercui, sed animum in litteris agitavi; quod natura firmius erat, id in laboribus habui. Atque ego in ea vita multa legendo atque audiundo ita comperi, omnia regna, item civitates et nationes usque eo prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicunque gratia, timor, voluptas ea corrupere, post paullo imminutæ opes, deinde ademptum imperium, postremo servitus imposita est. Equidem ego sic apud animum meum statuo: cuicunque in sua civitate amplior illustriorque locus quam aliis est, ei magnam curam esse reipublicæ. Nam ceteris salva urbe tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias. decus, honorem pepererunt, ubi paullum inclinata respublica agitari cœpit, multipliciter animus curis atque laboribus fatigatur; aut gloriam aut libertatem aut rem familiarem defensat; omnibus locis adest, festinat; quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in advorsis asperius magisque anxie agitat. Igitur ubi plebs senatui, sicuti corpus animo, obedit ejusque consulta exsequitur, Patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque majores nostri, quum bellis asperrumis premerentur,

Cir. A. U. C. 707.]

•equis, viris, pecunia amissa; nunquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hostium, non advorsa res, ingentem eorum animum subegit, quin, quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis quam bonis prœliis patrata sunt. Quippe apud illos una respublica erat; ei omnes consulebant; factio contra hostis parabatur; corpus atque ingenium patriæ, non suæ quisque potentiæ exercitabat. At hoc tempore contra ea homines nobiles, quorum animos socordia atque ignavia invasit, ignari laboris, hostium, militiæ, domi factione instructi per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque Patres, quorum consilio antea dubia respublica stabiliebatur, oppressi ex aliena lubidine huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia decernunt; uti eorum, qui dominantur, simultas aut gratia fert, ita bonum malumque publicum æstumant. Quod si aut libertas æqua omnium aut sententia obscurior esset, majoribus opibus respublica et minus potens nobilitas esset. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile est; quippe quum illis majorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas, cetera multitudo pleraque insititia sit, sententias eorum a metu libera: ita in occulto sibi quisque alterius potentia carior erit. Libertas juxta bonis et malis, strenuis atque ignavis optabilis est. Verum eam plerique metu deserunt; stultissumi mortales, quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se quasi victi recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine et præsidii plus et usus amplior est. Nam fere his tempestatibus alii judiciis publicis, alii privatis suis atque amicorum negotiis implicati, haud sane reipublicæ consiliis adfuerunt; neque eos

magis occupatio quam superba imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additamenta factionis habent, quæcunque lubuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti lubido tulit, fecere. Verum ubi numero senatorum aucto per tabellam sententiæ dicentur, næ illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediundum erit, quibus antea crudelissume imperitabant.

10. Forsitan, Imperator, perlectis litteris, desideres, quem numerum senatorum fieri placeat, quoque modo is in multa et varia officia distribuatur; judicia quoniam omnibus primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit; sed prius laborandum visum est de summa consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc itinere uti decreveris, cetera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens maxumeque usui esse. Nam ubicunque tibi res prospere cedet, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocunque modo quam primum respublica adjutetur. Libertatem gloria cariorem habeo, atque ego te oro hortorque, ne clarissumus Imperator, Gallica gente subacta, populi Romani summum atque invictum imperium tabescere vetustate ac per summam socordiam dilabi patiaris. Profecto, si id accidat, neque tibi nox neque dies curam animi sedaverit; quin insomniis exercitus, furibundus atque amens alienata mente feraris. Namque mihi pro vero constat omnium mortalium vitam divino numine invisier; neque bonum neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi, sed ex natura divisa præmia bonos malosque sequi. Interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem præbet.

11. Quod si tecum patria atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: "O Cæsar, nos te genuimus for-

Cir. A. U. C. 707.]

tissumi viri, in optuma urbe, decus præsidiumque nobis, hostibus terrorem! Quæ multis laboribus et periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maxumam in terris, domum familiamque in patria clarissumam, præterea bonas artis, honestas divitias, postremo omnia honestamenta pacis et præmia belli. Pro his amplissumis beneficiis non flagitium a te neque malum facinus petimus, sed uti libertatem evorsam restituas." Qua re patrata, profecto per gentis omnis fama virtutis tuæ volitabit. Namque hac tempestate tametsi domi militiæque præclara facinora egisti, tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si vero urbem amplissumo nomine et maxumo imperio prope jam ab occasu restitueris, quis te clarior, quis major in terris fuerit? Quippe si morbo jam aut fato huic imperio secus accidat, cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes oriantur? Quod si tibi bona lubido fuerit patriæ parentibus gratificandi, posteroque tempore, republica restituta, super omnis mortalis gloria magna tuaque unius mors vita clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, sæpe invidia fatigat: ubi anima naturæ cessit, demptis obtrectatoribus, ipsa se virtus magis magisque extollit. Quæ mihi utilia factu visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quam paucissumis potui, perscripsi. Ceterum Deos immortalis obtestor, uti, quocunque modo ages, ea res tibi reique publicæ prospere eveniat.

DECLAMATIO IN M. T. CICERONEM.[a]

(SALLUSTIO ASCRIPTA.)

GRAVITER et iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem judicio magis, quam morbo animi, petulantia ista uti. Sed, quoniam in te neque modum neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Ubi querar? quos implorem, Patres Conscripti, diripi rempublicam atque audacissumo cuique esse perfidiæ? an apud populum Romanum, qui ita largitionibus corruptus est, ut sese ac fortunas suas venales habeat? an apud vos, Patres Conscripti, quorum auctoritas turpissumo cuique et sceleratissumo ludibrio est? ubi M. Tullius leges, judicia populi Romani defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia viri clarissumi Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paullo ante insitus huic urbi civis. An vero, M. Tulli, facta ac dicta tua obscura sunt? An non ita a pueritia vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? Scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiæ jactura perdidicisti? Itaque minume mirandum est, si eam flagitiose venditas, quam turpissume parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit: uxor sacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex, tibi jucundior, atque obsequentior, quam parenti par est! Domum ipsam tuam vi, et rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti; videlicet, uti nos commonefacias, quam conversa sit respublica, cum in ea domo habitares, homo

[a] Cir. A. C. 44, A. U. C. 710.

flagitiosissume, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cum ita sint, tamen Cicero se dicit in consilio Deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi civibusque custodem, absque carnificis nomine, qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit; quasi vero non illius conjurationis causa fuerit consulatus tuus; et idcirco respublica disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia uxore de republica consuluisti, cum legis Plautiæ judicia domi faciebas: ex conjuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Tusculanam, alius Pompeianam villam ædificabat, alius domum emebat; qui vero nihil poterat, is erat calumniæ proxumus; is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat; denique de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa objicio, redde rationem, quantum patrimonii acceperis; quid tibi litibus accreverit; qua ex pecunia domum paraveris, Tusculanum et Pompeianum infinito sumptu ædificaveris. Aut, si retices, cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine et visceribus civium paraveris? Verum, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Marii familia, ejus virtutem imitatur; contemnit simultatem hominum nobilium: populi Romani curam habet; neque terrore, neque gratia commovetur. Illud vero amicitiæ tantum, ac virtutis est animi? Immo vero homo levissumus, supplex inimicis, amicis contumeliosus; modo harum, modo illarum partium; fidus nemini; levissumus senator, mercenarius patronus; cujus nulla pars corporis a turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissumæ, gula immensa, pedes fugaces: quæ honeste nominari non possunt, inhonestissuma. Atque is, cum ejusmodi sit, tamen audet dicere,

"O fortunatam natam, me consule, Romam!"

Te consule fortunatam, Cicero? immo vero infelicem et

miseram! quæ crudelissumam proscriptionem civium perpessa est; cum tu, perturbata republica, metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia judicia, omnes leges, in tua lubidine erant: cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum vitæ necisque potestatem ad te unum revocaris. Atque parum est, quod impune fecisti: verum etiam commemorando exprobras; neque licet oblivisci servitutis suæ. Egeris, oro te, Cicero, perfeceris quod libet; satis est perpessos esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissumis verbis insectaberis?

"Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ."

Quasi vero togatus, et non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris; atque inter te Sullamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerva omnes artes edocuit, Jupiter optumus maxumus in consilio Deorum admisit, Italia exulem humeris suis reportavit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, superasti! quem tandem locum in hac civitate obtines? quæ tibi partes reipublicæ placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in civitate fecisti insidias, ancillaris? Quo jure, cum de exsilio tuo Durrachio redisti, eum sequebaris? Quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiæ faves: qui tibi ante optimates videbantur, eosdem nunc dementes ac furiosos vocas. Vatinii causam agis; de Sextio male existumas: Bibulum petulantissumis verbis lædis; laudas Cæsarem: quem maxume odisti, ei maxume obsequeris: aliud stans, aliud sedens, de republica sentis: his maledicis, illos odisti, levissume transfuga! neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

DECLAMATIO IN C. SALLUSTIUM.

(M. T. CICERONI ASCRIPTA.)

Ea demum magna voluptas est, Crispe Sallusti, æqualem et parem verbis vitam agere, neque quidquam tam obscœnum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet. Neque enim, qui ita vivit uti tu, aliter ac tu, loqui potest: neque, qui tam illoto sermone utitur, vita honestior est. Quo me vertam, Patres Conscripti? unde initium sumam? majus enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est uterque nostrum. Quod si aut de mea vita atque actibus nostris, huic conviciatori respondero, invidia gloriam consequetur: aut, si hujus facta, mores, omnem ætatem nudavero, in idem vitium incidam procacitatis, quod huic objicio. Id vos, si forte offendimini, justius huic quam mihi succensere debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operam, ut et pro me minimo cum fastidio respondeam, et in hunc minime mentitus esse videar. Scio me, Patres Conscripti, in respondendo non habere magnam exspectationem, quod nullum vos sciatis novum crimen in Sallustium audituros, sed omnia vetera recognituros; quîs et meæ, et vestræ jam, et ipsius aures calent. Verum eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum: sed ita ingressus est, uti neque ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliqua ætate præterire. Itaque nihil aliud studet, nisi, uti lutulentus sus, cum quovis volutari. Longe vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur; sed est quædam calumnia, quam unusquisque nos-

trum, testante animo suo, fert de eo, qui falsum crimen bonis objectat. Quod si vita istius memoriam vicerit; illam, Patres Conscripti, non ex oratione ejus, sed ex moribus, spectare debetis. Jam dabo operam, quam maxume potero, uti breve id faciam. Neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, Patres Conscripti. Plerumque enim respublica privatis crescit inimicitiis; ubi nemo civis, qualis sit vir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium majores Crispus Sallustius ad unum exemplum et regulam quærit, velim mihi respondeat, num quid, quos protulit Scipiones et Metellos, vel Fabios, ante fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quam eos res gestæ suæ, et vita innocentissume acta commendavit? Quod si hoc fuit illis initium nominis, et dignitatis; cur non æque de nobis existumetur? cujus et res gestæ illustres sunt, et vita integerrume acta. Quasi vero tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus! Quod si esses; nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute mea præluxi; uti, si prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis vita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut etiam, si fuerint egregii cives, certe venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros objectare. Satius est enim me meis rebus gestis florere, quam majorum opinione niti; et ita vivere ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, et virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, Patres Conscripti, qui jam decesserunt, omnique odio carent et invidia; sed cum iis qui mecum una in republica versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cujus me principem confiteor; sed illam perniciosam contra leges, cujus primos ordines Sallustius duxit;) aut in gerendis magistratibus, aut in judicandis maleficiis, tam severus; aut in tuenda republica tam vigilans; quam tu proscrip-

tionem vocas: credo, quod non omnes tui similes incolumes in hac urbe vixissent. At quanto meliore loco respublica tuenda staret, si tu, par ac similis scelestorum civium, una cum illis annumeratus esses? An ego tunc falso scripsi, "Cedant arma togæ;" qui togatus armatos, et pace bellum oppressi? An illud mentitus sum,

"O fortunatam natam, me consule, Romam;"

qui tantum intestinum bellum, et domesticum urbis incendium exstinxi? Neque te tui piget, homo levissume, cum ea culpas, quæ in Historiis mihi gloriæ ducis? An turpius est, Patres Conscripti, scribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem? Nam quod meam ætatem increpuisti, tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu abes a pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam uti vitium objicere? cujus semper nocens eguisti patrocinio. An ullum existumas posse fieri civem egregium, qui non his artibus et disciplinis sit eruditus? An ulla alia putas esse rudimenta et incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est, Patres Conscripti, si homo, qui desidiæ ac luxuriæ plenus sit, hæc uti nova atque inusitata miratur. Nam quod ista inusitata rabie petulanter in uxorem et in filiam meam invasisti, quæ facilius mulieres a viris abstinuerunt, quam tu vir a viris, satis docte ac perite fecisti. Non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum, et vicissim tuas compellaturum. Unus enim satis es materiæ habens: neque quidquam turpius est domi tuæ, quam tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare invidiam ex mea re familiari; quæ multo mihi minor est, quam habere dignus sum. Atque utinam ne tanta quidem esset, quanta est; uti potius amici mei viverent, quam ego testamentis eorum locupletior essem! Ego fugax, Crispe Sallusti? Furori tribuni plebis cessi: utilius duxi, fortunam

quamvis unus experiri, quam universo populo Romano civilis essem dissensionis causa: qui, posteaquam ille suum annum in republica perbacchatus est; omniaque, quæ commoverat, pace et otio resederunt; hoc ordine revocante, atque ipsa republica manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, si cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo superet, cum universi vos, populusque Romanus frequens adventui meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenarium patronum, hi æstimaverunt. Neque hercule mirum est, si ego semper justas omnium amicitias æstimavi. Non enim uni privatim ancillatus sum, neque me addixi: sed, quantum quisque reipublicæ studuit, tantum mihi fuit aut amicus aut inimicus. .Ego nihil plus volui valere, quam pacem; multi privatorum audacias nutriverunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo reipublicæ amicus fuit; neque me pœnitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextii insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. Hæ laudes enim egregii civis, et unicæ sunt. Quæ si tu mihi uti vitia objicis, temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, Patres Conscripti; non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc ad te uti revertar, Sallusti, patremque tuum prætercam: qui si nunquam in vita sua peccavit, tamen majorem injuriam reipublicæ facere non potuit, quam quod te talem filium genuit. Neque, tu si quid in pueritia peccasti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem

habuit; sed qualem adolescentiam egeris: hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia, quam impudicus et procax adoleveris. Posteaquam immensæ gulæ impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit; et ætas tua jam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisset, exoleverat; cupiditatibus infinitis efferebaris, uti quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facile reputare, Patres Conscripti, utrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam, vivo patre, turpissime venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coëgerit eum, quo, hic, nondum mortuo, pro hærede gesserit omnia? Neque pudet a me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet, cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule! lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit? Non ita est: sed abiit in sodalitium sacrilegi Nigidiani; bis judicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: et ita discessit, uti non hic innocens esse, sed judices pejerâsse existimarentur. Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum et ordinem despectum reddidit, cujus aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora ejus clam vos essent, cum omnibus patribusfamilias opprobrio esset; confessus est, vobis audientibus, adulterium: neque erubuit ora vestra. Vixeris, uti libet, Sallusti; egeris, quæ volueris: satis sit, unum te tuorum scelerum conscium esse: noli nobis languorem et soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorum nostrarum; sed ita experrecti non sumus, ut a te cavere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc movere possit, Patres Conscripti, factum ac dictum turpe, quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium confiteri? Quod si nihil pro me tibi respondere voluissem; sed illud censorium elogium

App. Claudii, et L. Pisonis, integerrumorum virorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam universis recitarem; nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum delectum senatus te unquam vidimus. Nisi forte in ea te castra conjecisti, quo omnis sentina reipublicæ confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, posteaquam respublica armis oppressa est, et idem victor, qui exules reduxit, in senatum post quæsturam reductus est. Quem honorem ita gessit, uti nihil non venale in eo habuerit, cujus aliquis emptor fuerat. Ita igitur egit, uti nihil non æquum, ac verum duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neque aliter vexavit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peracta quæstura; posteaquam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se conjunxerat, unus jam ex illo grege videbatur. Ejus enim partis jam exemplar erat Sallustius, quo tanquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum excesserat; quidquid impudicorum, cillonum, parricidarum, sacrilegorum, debitorum, fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italia tota; sicut in fretis, subsederant; nominis perditi, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia vitiorum, et cupiditate rerum novarum. At posteaquam prætor factus est, modeste se gessit et abstinenter. Nonne ita provinciam vastavit, uti nihil neque passi sint, neque expectarint gravius socii nostri in bello, quam experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum transjici, aut in naves contrudi. Tantum, inquam, Patres Conscripti, exhausit, quantum voluit. Ne causam diceret, sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quod si quippiam eorum falsum est; hic palam refelle, unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente, tamquam som-

Cir. A. U. C. 710.]

nio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraveris? Neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem; cum tu veteris villæ dominus sis, cujus paullo ante fuerat Cæsar? Modo, inquam, patrimonio non comeso sed devorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, et tam beatus? Nam quis te faceret hæredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta majorum tuorum te extollunt: quorum sive tu es similis, sive illi tui, nihil ad omnium scelus ac nequitiam addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse, bis senatorem et bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, et bis triumphalem? Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu, omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, et idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, et civilis belli memoria. Quid enim gravius pati potuimus, quam quod te incolumem in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissima consectari lingua: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus tuis æstimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam, Patres Conscripti. Sæpe enim vidi gravius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

INDEX NOMINUM PROPRIORUM.

INDEX
FRAGMENTORUM SALLUSTIANORUM.

OXONII: EXCUDEBANT PARKER ET SOCII.

TEXTS WITH SHORT NOTES.

THE Texts of the OXFORD POCKET CLASSICS are issued with Short Notes, calculated as well for the use of Schools as for the junior members of Universities.

		s.	d.
SOPHOCLES.—AJAX, (*Text and Notes,*)	...	1	0
ELECTRA	... ...	1	0
ŒDIPUS REX	... ...	1	0
ŒDIPUS COLONEUS	... ...	1	0
ANTIGONE	... ...	1	0
PHILOCTETES	... ...	1	0
TRACHINIÆ	... ...	1	0
The Notes only, in one vol., cloth, 3s.			
ÆSCHYLUS.—PERSÆ, (*Text and Notes,*)	...	1	0
PROMETHEUS VINCTUS ...	...	1	0
SEPTEM CONTRA THEBAS	...	1	0
AGAMEMNON	... ...	1	0
CHOEPHORÆ	... ...	1	0
EUMENIDES	... ...	1	0
SUPPLICES	... ...	1	0
The Notes only, in one vol., cloth, 3s. 6d.			
EURIPIDES.—HECUBA, (*Text and Notes,*)	...	1	0
MEDEA ...	... ...	1	0
ORESTES ...	... ...	1	0
HIPPOLYTUS	... ...	1	0
PHŒNISSÆ	... ...	1	0
ALCESTIS	... ...	1	0
The above Notes only, in one vol., cloth, 3s.			
BACCHÆ	... ...	1	0
ARISTOPHANES.—The KNIGHTS (*Text and Notes*)		1	0
The ACHARNIANS ...	...	1	0
THE BIRDS...	... ...	1	6
XENOPHON.—MEMORABILIA, (*Text and Notes,*)		2	6